

**НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ
ЗЛОЧИННОСТІ ІМЕНІ АКАДЕМІКА В. В. СТАШИСА**

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ

*Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису*

БАЙДАЛІНОВА АЛІНА ЮРІЇВНА

УДК 343.9 (477)

ДИСЕРТАЦІЯ

ЗАПОБІГАННЯ ПРОФЕСІЙНІЙ ВІКТИМІЗАЦІЇ

12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче
право»

(081 – Право)

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук
(доктора філософії)

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне
джерело _____ А. Ю. Байдалінова

Науковий керівник: Батиргареєва Владислава Станіславівна, доктор
юридичних наук, професор

Харків – 2021

АНОТАЦІЯ

Байдалінова А. Ю. Запобігання професійній віктимізації. - Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» (081 - Право). - Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, Харків, 2021.

Дисертація є одним із перших кримінологічних досліджень в Україні, присвячених дослідженню професійної віктимізації на сучасному етапі проведення чисельних реформ у різних сферах суспільного життя нашої держави.

Встановлено, що методикою аналізу стану розроблення проблеми має охоплюватися кілька змістовних блоків, що характеризують рівень загальної розробленості проблеми професійної віктимізації. Такими блоками відповідного знання є: 1) теоретичний фундамент у вигляді наукових положень щодо сутності явища професійної віктимізації; 2) наявний чіткий термінологічний апарат, за допомогою якого стає можливим окреслити зміст проблеми із залученням категорій суміжних галузей знань та визначитися із необхідним інструментарієм для прирощення нового знання; 3) постановка ще не розв'язаних проблем професійної віктимізації завдяки окресленню нових тенденцій у розвитку цього явища та продовження дослідження вже відомих аспектів, ще не достатньо розкритих за сутністю.

Визначено, що кримінологічна характеристика віктимізації – це опис її показників за певним набором ознак. Аналіз професійної віктимізації здійснено за допомогою таких її параметрів, як рівень, структура та динаміка. Основою для розкриття цих показників стали офіційні статистичні дані звітності Офісу Генерального прокурора про кількість облікованих протягом 2014-2020 рр. кримінальних правопорушень,

передбачених статтями 112, п. 8 ч. 2 ст. 115, 171, 342, 343, 344, 345, 345¹, 346, 347, 347¹, 348, 348¹, 349, 350, 351, 352 КК України та облікованої кількості потерпілих за окремими видами професійної діяльності.

Виявлено, що рівень кримінальних правопорушень, що вчиняються у зв'язку з професійною або громадською діяльністю особи, протягом 2014-2020 рр. загалом має тенденцію до зниження (окрім невеликого зростання у 2017 р.). Загальна картина динаміки таких правопорушень є нечіткою, у зв'язку із їх різноманіттям та особливостями детермінаційного комплексу кожного із видів.

Рівень осіб, що потерпіли від кримінальних правопорушень у зв'язку із виконанням своєї професійної діяльності або заняттям громадською діяльністю, характеризується значним зниженням у 2015 р. і з того часу кожного року статистичні зміни в ньому можна охарактеризувати як незначні. Загальна динаміка цього показника є переривчастою, стабільних тенденцій до збільшення чи зменшення в ній протягом періоду, що аналізувався, не виявлено.

Структуру професійної віктимізації в Україні можна розглядати за критеріями професійної приналежності потерпілих та за видом кримінального правопорушення, що вчиняється у зв'язку із професійною або громадською діяльністю особи.

За результатами емпіричного дослідження встановлено, що у 37,6 % випадків кримінально протиправним посяганням потерпілому завдається фізична шкода (шкода життю чи здоров'ю), у 55,4 % – матеріальна шкода, у 7,0 % – моральна. У 45,0 % випадків кримінальне правопорушення вчиняється під час робочого часу потерпілого, а 55,0 % – у позаробочий час. Місцем вчинення кримінального правопорушення у 55,5 % випадків є робоче місце потерпілого, у 30,7 % – його помешкання, у 10,3 % – громадські місця, інше – 3,5 %.

Латентність професійної віктимізації в Україні складає 10 %, що відповідає низькому рівню латентності (відповідно до загальноприйнятої класифікації).

Головними елементами кримінологічної характеристики особи жертви, щодо якої кримінальне правопорушення було вчинене через її професійну зайнятість, визначено соціально-демографічні, кримінально-правові ознаки, соціально-рольову і морально-психологічну характеристику.

Узагальнений портрет суб'єкта професійної віктимізації можна описати у такий спосіб: особа чоловічої статі віком від 20 до 40 років, що має вищу освіту, перебуває у шлюбі, як правило, працює у так званих силових відомствах, вирізняється нейтральним ставленням до злочинця, з яким попередньо перед вчиненням кримінально протиправного посягання перебувала у контакті у зв'язку із виконанням своїх професійних обов'язків.

Проаналізовано головні риси процесу формування професійної віктимізації особи. Виокремлено загальносуспільний (масовий), груповий (спеціальний) та індивідуальний рівні професійної віктимізації. Названі рівні створюють своєрідну піраміду, в основі якої – чинники, що представлені об'єктивною загрозою завдання шкоди суспільним відносинам, які перебувають під кримінально-правовою охороною держави (детермінанти загальносуспільного або масового рівня).

У середній рівень піраміди детермінант віктимізації, яка звужується догори, виокремлено групу чинників, що вже більш предметно пояснюють перетворення групи осіб, об'єднаних за певною ознакою, на потерпілих від злочинів у контексті їх певних характеристик, а головне – характеру та виду зайнятості (детермінанти групової/спеціальної віктимності). Підкреслено, що саме на рівні масової віктимізації починається розмежування між групою детермінант, властивих «виникненню» узагальненої жертви масового рівня, та чинниками віктимізації, що є

характерними для набуття відповідного формального (процесуального) та фактичного статусу потерпілого особами, що належать до тих чи інших конкретних груп, виокремлених за певними критеріями. На вершині детермінаційної піраміди, що розглядається, перебувають чинники, що розкривають індивідуальну сторону процесу перетворення конкретної особи на жертву злочину (детермінанти індивідуальної віктимності).

Під професійною віктимізацією розуміються різнохарактерні процеси, явища та події, що відбуваються на загальносуспільному, груповому та індивідуальному рівнях, які в сукупності сприяють формуванню ознаки віктимності особи через її професійну приналежність.

Визначено, що метод девіктимізації у контексті запобігання професійній віктимізації доцільно розглядати як узагальнену назву для сукупності методів запобігання злочинності, спрямованих на зменшення можливостей вчинення злочинів щодо осіб, які через заняття певною професією (або схожим видом діяльності) мають високий рівень потенційної віктимізації. Запропоновано чотирьохблокову структуру змістовного наповнення методу девіктимізації:

Змістовний блок 1. Убезпечення життя і здоров'я від злочинних посягань.

Змістовний блок 2. Захист власності.

Змістовний блок 3. Захист професійної діяльності від незаконного втручання в її здійснення та недопущення нанесення злочинної шкоди професійній репутації чи авторитету органів державної влади, місцевого самоврядування і т.п.

Змістовний блок 4. Убезпечення близького оточення особи (подружжя, членів сім'ї, інших родичів чи близьких осіб) від потенційної можливості стати жертвою злочину через її професійну приналежність. Особливого характеру набуває цей блок для осіб, професійна діяльність яких пов'язана із ризиком.

Ця структура є своєрідним каркасом для наповнення відповідних блоків конкретними заходами залежно від специфіки роду діяльності особи.

Надано загальну характеристику запобіганню професійної віктимізації в Україні як окремого елементу запобігання кримінальним правопорушенням. Виявлено, що самостійне поняття запобігання професійній віктимізації наразі залишається недостатньо опрацьованим, адже не розроблена його структура, остаточно не визначене співвідношення із базовим знанням щодо запобігання злочинності як такого.

Специфіка запобігання віктимізації полягає у тому, що змістоутворюючим моментом у такому процесі стає саме сфера і рід людської діяльності.

Запропоновано трирівневу структуру запобігання професійній віктимізації, перший рівень якої складають заходи, спрямовані на зниження загальної віктимності особи, другим рівнем є заходи зниження спеціального (видового) різновиду віктимності, а третім – заходи зниження особистісно-ситуаційної віктимності (індивідуальна профілактика).

Визначено, що заходи зниження загальної віктимності особи можна розподілити на загальносоціальні віктимологічні заходи (загальносоціальне запобігання віктимності) і спеціально-віктимологічне запобігання злочинам.

Під запобіганням спеціальної (видової) віктимності слід розуміти всебічну систему заходів різних соціальних інституцій і самої людини, що спрямовані, з одного боку, на нейтралізацію стану вразливості осіб, які є представником певної професії або займається певною діяльністю, а з другого боку, на зовнішнє середовище, в якому відбувається прояв професійних якостей таких осіб, з метою скорочення ризиків для останньої стати жертвою злочинів, пов'язаних саме із їх професійною діяльністю або заняттям.

Наголошено, що під час індивідуальної профілактики професійної віктимізації основна увага має приділятися заходам, що спрямовуються на зниження особистісно-ситуаційної віктимності стосовно конкретного потенційного потерпілого.

Ключові слова: жертва злочину, потерпілий, професія, професійна віктимізація, кримінологічна характеристика, запобігання злочинності, віктимологічна профілактика, метод девіктимізації.

Список публікацій здобувача

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Байдалінова А. Ю. Аналіз стану наукової розробки проблеми як етап дослідження професійної віктимізації в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2018. Вип. 4. С. 274–279.

2. Байдалінова А. Ю. Кількісний вимір професійної віктимізації в Україні. *Питання боротьби зі злочинністю* : зб. наук. пр. / редкол. : В. І. Борисов та ін. Харків : Право, 2020. Вип. 40. С. 147–154. DOI : 10.31359/2079-6242-2020-40-147.

3. Байдалінова А. Ю. Детермінація професійної віктимізації в Україні: поняття та рівні. *Теорія і практика правознавства*. 2020. Вип. 2 (18). URL : <http://tlaw.nlu.edu.ua/article/view/215675>. DOI: <https://doi.org/10.21564/2225-6555.2020.18.215675>

4. Байдалінова А. Кримінологічна характеристика суб'єктів професійної віктимізації. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2021. № 3 (39), vol. 1. P. 197–201. DOI: <https://doi.org/10.51647/kelm.2021.3.1.32>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Байдалінова А. Ю. Поняття професійної віктимізації у контексті сучасного розуміння професійної зайнятості особи. *Матеріали наукової конференції за результатами роботи фахівців Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса*

Національної академії правових наук України за фундаментальними темами у 2018 р. (м. Харків, 26 берез. 2019 р.) / редкол.: В. С. Батиргареєва, В. І. Борисов, Д. П. Євтеєва та ін. Харків : Право, 2019. С. 206–209. URL : https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2019/05/Конф_Рез-ти-роботи-фахівців-НДІ-ВПЗ-Сташиса_26-03-2019_финал.pdf

6. Байдалінова А. Ю. Метод девіктимізації як основа запобігання професійній віктимізації в Україні. *Засади функціонування кримінальної юстиції* : збірник тез Всеукраїнської заочної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 15 травня 2020 року). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2020. С. 90–92.

SUMMARY

Baidalinova A. Yu. Prevention of professional victimization. – *Qualifying scientific work. The manuscript copyright.*

Dissertation for a Candidate Degree in Law (Doctor of Philosophy), Speciality 12.00.08 «Criminal Law and Criminology; Criminal and Executive Law» (081 - Law). - Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems, National Academy of Law Sciences of Ukraine, Kharkiv, 2021.

The thesis is one of the first criminological researches in Ukraine, devoted to the research of professional victimization at the present stage of carrying out of numerous reforms in various spheres of a public life of our state.

It is established, that the method of analysis of the state of problem development should cover several substantive blocks, that characterize the level of general development of the problem of professional victimization. Such blocks of relevant knowledge are: 1) the theoretical foundation in the form of scientific statements on the nature of the phenomenon of professional victimization; 2) the clear terminological apparatus, through which it becomes

possible to outline the content of the problem with the involvement of categories of related fields of knowledge and determine the necessary tools to increase new knowledge; 3) the formulation of unresolved problems of professional victimization by outlining new trends in the development of this phenomenon and continuing the study of already known aspects, not yet sufficiently disclosed in essence.

It is determined, that the criminological characteristic of victimization is the description of its indicators according to a certain set of features. The analysis of professional victimization was carried out with the help of such parameters as level, structure and dynamics. The basis for the disclosure of these indicators was the official statistics of the Office of the Prosecutor General on the number of criminal offenses recorded during 2014-2020, provided for in Articles 112, paragraph 8, part 2 of Art. 115, 171, 342, 343, 344, 345, 3451, 346, 347, 3471, 348, 3481, 349, 350, 351, 352 of the Criminal Code of Ukraine and the registered number of victims by certain types of professional activity.

It was found, that the level of criminal offenses committed in connection with the professional or public activities of a person during 2014-2020 generally tends to decrease (except for a small increase in 2017). The general picture of the dynamics of such offenses is unclear, due to their diversity and features of the determination complex of each type.

The level of victims of criminal offenses in connection with their professional or public activities is characterized by a significant decrease in 2015 and since then the statistical annual changes in it can be described as insignificant. The general dynamics of this indicator is intermittent, stable tendencies to increase or decrease in it during the analyzed period are not revealed.

The structure of professional victimization in Ukraine can be considered according to the criteria of professional affiliation of victims and the type of criminal offense committed in connection with the professional or public activities of the person.

An empirical study has found that in 37.6% of cases, criminal wrongful encroachment causes physical harm (damage to life or health), in 55.4% - material damage, in 7.0% - moral damage. In 45.0% of cases the criminal offense is committed during the working hours of the victim, and 55.0% - during non-working hours. The place of a criminal offense in 55.5% of cases is the victim's workplace, in 30.7% - her apartment, in 10.3% - public places, the rest - 3.5%.

The latency of professional victimization in Ukraine is 10%, which corresponds to a low level of latency (according to the generally accepted classification).

Based on the results of the empirical research, socio-demographic, criminal-legal, socio-role and moral-psychological characteristics have been analyzed.

A generalized portrait of a subject of professional victimization is proposed. Such subject can be described as a man aged 20 to 40, with higher education, married, usually a law enforcement officer, characterized by a neutral attitude to the offender, with whom before a crime has been committed, he had a contact in connection with the performance of his professional duties. A classification of subjects of professional victimization according to the criteria of publicity of the profession and the presence of professional risk has been proposed.

The main features of the process of formation of professional victimization of a person are analyzed. The general (mass), group (special) and individual levels of the professional victimization are distinguished. These three levels create a kind of pyramid, which is based on all the factors that are an objective threat to harm public relations, which are under the criminal law protection of the state.

Determinants of the general or mass level of victimization are the factors, whose mechanism of influence on relation to any person is the same both: direction and strength of "defeat". The next (middle) level of the pyramid of

determinants of victimization, which is narrowing upwards, is a group of factors, which already more objectively explains the transformation of a group of persons into victims of crime in the context of their specific characteristics, and most importantly – the nature and type of their employment. They are called a group (mass) victimization. It is emphasized that it is at the level of mass victimization the distinction between the group of determinants, which are inherent to the “emergence” of a generalized victim of the mass level and the victimization factors that are characterized the acquiring of the appropriate formal (procedural) and factual status of the groups of victims, selected according to certain criteria, is beginning. At the top of the imaginary pyramid we can highlight the level of determinants of professional victimization, which reveals the individual side of the whole process of turning a particular person into a victim of crime.

Professional victimization can be understood as various processes, phenomena and events that occur at the general social, group and individual levels, which together contribute to the formation of a sign of victimhood of a person through his professional affiliation.

It is determined, that the method of devictimization in the context of the professional victimization prevention should be considered as a generalized name for a set of methods of crime prevention aimed at reducing the chances of committing crimes against persons who have a high risk of potential victimization. A four-block structure of the content of the devictimization method is proposed:

Content block 1. Protecting life and health from criminal encroachments.

Content block 2. Protection of property.

Content block 3. Protection of professional activity from illegal interference in its implementation and prevention of criminal damage to the professional reputation or authority of public authorities, local governments, etc.

Content block 4. Protecting the close environment of the person (spouse, family members, other relatives or close persons) from the potential to become a

victim of crime due to his / her professional affiliation. This unit is especially important for people whose professional activities are associated with risk.

This structure is a kind of framework for filling the relevant blocks with specific measures, depending on the specifics of the person's activities.

The general characteristic of prevention of professional victimization in Ukraine as a separate element of prevention of criminal offenses has been analyzed. It was found, that the independent concept of the professional victimization prevention is currently insufficiently developed, as its structure has not been developed, the relationship with the basic knowledge on crime prevention as such has not been definitively defined.

The specificity of the prevention of victimization is that the content-forming moment in this process is the sphere and kind of human activity.

A three-level structure of the professional victimization prevention has been proposed. The first level of it consists of the measures aimed at reducing the general victimization of the person, the second level consists of the measures of reducing of special (species) variety of victimization, and the third level consists of the measures of the personal and situational victimization (individual prevention) reducing.

It is determined, that the measures of the general victimhood of a person reducing can be divided into general social victimological measures (general social prevention of victimhood) and special victimological prevention of crimes.

The prevention of special (species) victimhood should be understood as a comprehensive system of the measures of various social institutions and the person, aimed, on the one hand, to neutralize the vulnerability of professionals' persons, and on the other hand, the environment, in which the professional qualities of such persons are manifested, in order to reduce the risks for the latter to become a victim of crimes, related to their professional activity or occupation.

It is emphasized, that during the individual prevention of professional victimization, the main attention should be paid to measures aimed at reducing personal and situational victimhood in relation to a specific potential victim.

Keywords: crime victim, profession, professional victimization, criminological characteristics, crime prevention, victimological prophylaxis, devictimization method.

The candidate publication list

Publications in which the main scientific results of the dissertation are published:

1. Baidalinova A. Analysis of a state of the scientific development of a problem as a stage of the research of professional victimization in Ukraine. *Chronicles of Kyiv University of Law*. 2018. Issue 4. P. 274–279.

2. Baidalinova A. Yu. Quantitative measurement of professional victimization in Ukraine. *Issues of Crime Prevention*. Kharkiv : Pravo, 2020. Issue 40. P. 229–238. DOI : 10.31359/2079-6242-2020-40-147.

3. Baidalinova A. Yu. The determination of professional victimization in Ukraine: the concept and levels. *Theory and practice of jurisprudence*. 2020. Issue. 2 (18). URL : <http://tlaw.nlu.edu.ua/article/view/215675>. DOI: <https://doi.org/10.21564/2225-6555.2020.18.215675>.

4. Baidalinova Alina. The criminological characteristics of the subjects of professional victimization. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2021. № 3 (39), vol. 1. P. 197–201. DOI: <https://doi.org/10.51647/kelm.2021.3.1.32>.

Publications certifying approbation of the dissertation materials:

5. Baidalinova A. Yu. The concept of professional victimization in the context of modern understanding of professional employment. *Proceedings of the scientific conference on the results of the work of specialists of Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems, National Academy of Law Sciences of Ukraine on fundamental topics in 2018* (Kharkiv, March 26, 2019). Kharkiv : Pravo, 2019. C. 206–209. URL :

https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2019/05/Конф_Рез-ти-роботи-фахівців-НДІ-ВПЗ-Сташиса_26-03-2019_финал.pdf

6. Baidalinova A. Yu. Devictimization method as a basis for professional victimization prevention in Ukraine. *Principles of the criminal justice functioning*: collection of abstracts of the All-Ukrainian correspondence scientific and practical conference (Khmelnysky, May 15, 2020). Khmelnytsky: Leonid Yuzkov Khmelnytsky University of Management and Law, 2020. P. 90 – 92.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	16
РОЗДІЛ 1 ЯВИЩЕ ПРОФЕСІЙНОЇ ВІКТИМІЗАЦІЇ ЯК ОБ’ЄКТ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ПІЗНАННЯ.....	27
1.1 Стан наукового розроблення проблеми запобігання професійній віктимізації	27
1.2 Кримінологічна характеристика професійної віктимізації в Україні.....	39
1.3 Латентність професійної віктимізації та її наслідки.....	65
Висновки до розділу 1.....	76
РОЗДІЛ 2 КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИ ПОТЕРПІЛОГО ТА ДЕТЕРМІНАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ВІКТИМІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ	80
2.1 Кримінологічна характеристика особи, яка стала жертвою злочину за професійною ознакою.....	80
2.2 Чинники формування професійної віктимізації особи.....	93
2.3 Класифікація осіб, віктимність яких пов’язана з професійною ознакою.....	126
Висновки до розділу 2.....	136
РОЗДІЛ 3 ОСНОВНІ НАПРЯМИ ЗАПОБІГАННЯ ПРОФЕСІЙНІЙ ВІКТИМІЗАЦІЇ.....	139
3.1 Метод девіктимізації: сутність та форми реалізації щодо осіб, які здійснюють діяльність, пов’язану з професійним ризиком	139
3.2 Запобігання професійній віктимізації в Україні: поняття, загальна характеристика, рівні	150
Висновки до розділу 3.....	172
ВИСНОВКИ.....	175

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	183
ДОДАТКИ.....	205

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Як окремий напрям наукових досліджень осмислення процесів взаємодії злочинця та його жертви виникло у 50-ті роки ХХ ст. Відтоді знання про роль жертви злочину в механізмі останнього сформувалися в самостійне комплексне вчення – віктимологію.

Віктимізація, будучи процесом і результатом перетворення на жертву як окремого індивіда, соціальних груп, так і населення в цілому, зумовлюється системою причин та умов, що змінюються залежно від особливостей процесів, що відбуваються у соціумі. Так, останніми роками в Україні з'являлася низка загроз віктимізаційного характеру, пов'язаних, зокрема, із внутрішньо політичною кризою, військовими діями на Сході держави, внутрішнім переміщенням населення з тимчасово окупованих територій, процесами діджиталізації суспільних відносин, що все більше поширюються, і, нарешті, віктимізаційні ризики, викликані боротьбою з пандемією COVID-19.

Все більше популярнішим серед українських і зарубіжних вчених, як напрям наукових розвідок, стає аналіз віктимізації певних соціальних груп, яким притаманні ті чи інші ознаки. У таких групах є й особи, котрі виділяються за ознакою заняття певним видом діяльності або професією. Тобто критерієм, за яким розглядаються соціальні групи, що вивчаються у межах проблематики групової віктимізації, є заняття професійною діяльністю. Саме цей критерій є основою для визначення соціального статусу людини, що може бути потенційно пов'язаний із специфічними ризиками для неї стати жертвою злочину.

Аналіз професійної віктимізації в Україні – багатофакторна проблема. Складність її дослідження полягає у тому, що, по-перше, перелік професій, пов'язаних із потенційним ризиком віктимізації для особи, постійно змінюється через динамічність суспільного життя. По-друге, статистичну картину такої віктимізації наразі можна описати лише

частково, використовуючи дані офіційних звітів про кримінальні правопорушення в Україні Офісу Генерального прокурора. По-третє, статистичний аналіз професійної віктимізації ускладнюється як через нечіткі статистичні обліки, так й унаслідок суб'єктної латентності, за якої кримінальне правопорушення, вчинене у зв'язку із заняттям особою професійною діяльністю, може бути кваліфіковане і, відповідно, обліковане як загальнокримінальне.

Актуальність дослідження підкреслюється й тим, що частка осіб, які потерпають від кримінальних правопорушень та виокремлені у статистичному обліку Офісом Генерального прокурора за ознакою професії, протягом 2014-2020 рр. у середньому щороку складала 2-5 % від загальної кількості облікованих потерпілих від злочинів у державі.

Науковому осмисленню ключових питань віктимології, що сприяли створенню теоретичних основ останньої як окремого вчення, а також дослідженню процесів віктимізації населення й розробці заходів віктимологічного запобігання кримінальним правопорушенням в Україні та за кордоном присвятили свої наукові роботи С. В. Албул, В. С. Батиргарєєва, В. В. Вандишев, В. В. Василевич, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, П. С. Дагель, А. О. Джужа, О. М. Джужа, А. П. Закалюк, А. Ф. Зелінський, В. П. Коновалова, Т. В. Корнякова, Н. Ф. Кузнєцова, О. М. Литвинов, В. С. Мінська, В. І. Полубинський, В. Я. Рибальська, Д. В. Рівман, О. Л. Соколенко, Д. М. Тичина, В. О. Туляков, Л. В. Франк, Г. І. Чечель, О. В. Шаповалов, Г. С. Юзіков, О. Ю. Юрченко та ін. Зарубіжні дослідники із США, Канади, Європи та інших регіонів світу також активно здійснюють свій вклад у розвиток знання про жертву злочину, враховуючи особливості кримінальної обстановки у кожній із держав (наприклад, Т. В. Варчук, К. В. Вишневецький, М. Вольфганг, В. Дернер, С. Лаб, М. Макшейн, К. Миядзава, А. Фаттах, Г. Шнайдер та багато ін.).

Комплексний аналіз віктимологічної ситуації в Україні та основи віктимологічної профілактики кримінальних правопорушень запропоновано авторами навчального посібника «Віктимологія» (Харків, 2017 р.). На монографічному рівні проблеми латентної віктимності в Україні висвітлено у колективній монографії «Латентна віктимність та шляхи її розв'язання в Україні», виконаній у межах фундаментального наукового дослідження науковцями Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України (Харків, 2018 р.).

Аналізу питань професійної віктимізації свої наукові дослідження присвячували: В. О. Туляков (дослідження віктимізації підприємницької діяльності), М. В. Довгаль (висвітлення питань професійної віктимності представників органів державної влади), Г. О. Кулакова (вивчення віктимологічного аспекту злочинності щодо співробітників кримінально-виконавчої системи), А. О. Джужа, С. В. Єрмолаєва-Задорожня, І. А. Папкін (досліджували деякі аспекти професійної віктимізації співробітників Національної поліції та Міністерства внутрішніх справ України) та ін.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертацію підготовлено згідно з планом науково-дослідних робіт Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України у межах таких фундаментальних досліджень, як «Проблема латентної віктимності та шляхи її розв'язання в Україні» (номер державної реєстрації: 0112U001333) і «Стратегія зменшення можливостей вчинення злочинів: теорія та практика» (номер державної реєстрації: 0117U000283).

Тема дослідження узгоджується з Концепцією розвитку кримінологічної науки в Україні на початку XXI століття, схваленої Координаційним бюро з проблем кримінології НАПрН України у березні 2002 р., Стратегією розвитку наукової діяльності Національної академії

правових наук України на 2016-2020 роки, затвердженої загальними зборами НАПрН України 3 березня 2016 р., Стратегією розвитку Національної академії правових наук України на 2021-2025 роки, затвердженої загальними зборами НАПрН України 26 березня 2021 р., Стратегією розвитку Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України на 2021-2025 роки, затвердженої протоколом Вченої ради Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України від 24 березня 2021 р. № 3.

Тема дисертаційної роботи затверджена вченою радою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 10 від 23 грудня 2015 р.).

Мета і завдання дослідження. *Метою* дисертаційної роботи є здійснення кримінологічного аналізу стану професійної віктимізації в Україні та розробка на його основі пропозицій щодо запобігання їй.

Задля досягнення поставленої мети визначено такі *завдання*:

- охарактеризувати стан наукового розроблення проблеми професійної віктимізації у вітчизняній та зарубіжній кримінології;
- надати кримінологічну характеристику професійній віктимізації в Україні;
- проаналізувати особливості латентності професійної віктимізації в Україні та надати загальну характеристику методам її виміру;
- здійснити кримінологічну характеристику потерпілих від кримінальних правопорушень, що вчиняються у зв'язку із заняттям особою певним видом професійної діяльності, з урахуванням їх соціально-демографічних, кримінально-правових, соціально-рольових та морально-психологічних ознак;
- системно викласти та проаналізувати основні чинники професійної віктимізації у державі, представивши їх у вигляді детермінаційної моделі;

- розглянути класифікаційні підходи до групування потерпілих від кримінальних правопорушень, що вчиняються у зв'язку із професійною приналежністю особи;

- з'ясувати сутність та форми реалізації методу девіктимізації стосовно осіб, що потенційно можуть ставати жертвами злочинів;

- надати загальну характеристику запобіганню професійній віктимізації та охарактеризувати його місце серед заходів запобігання кримінальним правопорушенням в Україні.

Об'єктом дослідження є віктимізація осіб як процес та результат їх перетворення на жертви правопорушень.

Предметом дослідження є запобігання професійній віктимізації.

Методи дослідження обиралися відповідно до мети, завдань та особливостей об'єкта і предмета дисертації. Методологічною основою проведеного дослідження є закони і категорії діалектики та принципи теорії пізнання, за допомогою яких було представлено результати, отримані на теоретичному й емпіричному рівнях вивчення професійної віктимізації в Україні. Використання конкретних методів дослідження зумовлювалося рівнем прирощення нового наукового знання та метою, що ставилася на відповідному етапі пізнавальної діяльності (розділи 1-3). На етапі формування емпіричної бази дослідження процесів професійної віктимізації в Україні, придатної для подальшого опрацювання, та з'ясування широкого кола проблем у межах предмета вивчення використовувалися *конкретно-соціологічні, статистичні та загальнонаукові методи*, як-от: опис, спостереження, анкетування, вивчення нормативно-правових документів, архівних кримінальних проваджень та судових вироків, спеціальної літератури, розрахунки й обробка вибіркової сукупності та висунення емпіричних гіпотез, аналіз, синтез, сходження від конкретного до абстрактного тощо (підрозділи 1.1, 1.2, 1.3, 2.1, 2.3, 3.2). Ці методи дали можливості, зокрема, охарактеризувати стан професійної віктимізації та тенденції розвитку

відповідних процесів, створити необхідне підґрунтя для кримінологічної характеристики професійної віктимізації в Україні та осіб, віктимність яких пов'язана з професійною ознакою, із подальшою їх класифікацією, систематизувати необхідний матеріал для аналізу чинників, що зумовлюють віктимізацію, та ін. На теоретичному рівні пізнання проблем професійної віктимізації у нагоді стали *системно-структурний, догматико-правовий методи*, а так само *методи абстрагування, моделювання, сходження від абстрактного до конкретного, верифікації раніше висунутих гіпотез* про різні аспекти віктимізації та девіктимізації осіб, професійна діяльність яких пов'язана із ризиком для них, та ін. (підрозділи 2.2, 3.1, 3.2). Перелічений інструментарій допоміг уточнити зміст одних і сформулювати визначальні положення інших понять, що створюють концептуальне звання про професійну віктимізацію, визначити коло кримінальних правопорушень, що створюють предмет віктимологічного аналізу у цьому дослідженні, виокремити детермінаційні рівні походження цього феномену, змодельовати різні типи осіб, віктимність яких пов'язана з їх професійною ознакою, закласти фундамент для майбутніх досліджень проблематики професійної віктимізації в нашій державі тощо.

Нормативну базу дослідження складають Конституція України, Кримінальний кодекс України та інші закони України, підзаконні акти Президента України, Кабінету Міністрів України, відомчими нормативними актами та ін.

Теоретичною основою дисертації є наукові праці вітчизняних та зарубіжних учених у галузі теорії держави і права, кримінології, віктимології, психології та ін., що стосуються проблематики наукового дослідження.

Емпіричну базу дисертації складають: 1) статистична звітність Офісу Генерального прокурора за 2014-2020 рр.; 2) результати узагальнення матеріалів 235 архівних кримінальних проваджень, розглянутих судами

України різних областей протягом 2014-2020 рр. за статтями 115 (п. 8 ч.2), 121, 122, 125, 171, 343, 344, 345, 345¹, 346, 347, 347¹, 348, 350 Кримінального кодексу України, по яким потерпілим було визнано особу, злочин щодо якої вчинявся у зв'язку із її професійною зайнятістю (всього було опрацьовано інформацію щодо 247 потерпілих); 3) результати анкетування працівників Національної поліції (всього було проанкетовано більше 800 слідчих, оперативних працівників, працівників відділів психологічного забезпечення, відділів моніторингу та ін. із різних регіонів України), проведеного авторкою у 2018-2019 рр.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є одним із перших кримінологічних досліджень в Україні, присвячених дослідженню професійної віктимізації на сучасному етапі проведення чисельних реформ у різних сферах суспільного життя нашої держави. До найбільш вагомих результатів дисертаційної роботи, в яких відбивається наукова новизна дослідження, є такі положення, висновки та рекомендації:

уперше:

- представлено комплексну кримінологічну характеристику процесу професійної віктимізації в Україні з урахуванням таких головних її елементів, як: об'єкт і суб'єкти віктимізації; фактори й умови віктимізації; наслідки і межі віктимізації;

- запропоновано виділяти такі підходи до характеристики віктимізації: 1) «широкий підхід» (яким охоплюються: стан віктимізації як інтегративний показник, структура віктимізації відповідно до типів та видів кримінальних правопорушень, а в перспективі – до типів і видів жертв кримінальних правопорушень та типів їх віктимної активності; динаміка віктимізації; географія, екологія і топографія віктимізації) та 2) «вузький підхід», яким охоплюється лише три її показники (рівень, структура та динаміка процесу віктимізації);

- встановлено, що частка осіб, які потерпіли від кримінальних правопорушень за ознакою професії, у середньому складає 2-5 % на рік від загальної кількості облікованих потерпілих від злочинів у державі в цілому, а серед осіб за професійною ознакою від кримінальних правопорушень в останні роки потерпають насамперед працівники органів системи МВС України і, зокрема, Національної поліції України, працівники кредитно-фінансової сфери, керівники установ, підприємств, організацій, військовослужбовці і лікарі;

- за допомогою проведеного емпіричного дослідження доведено, що професійна віктимізація є явищем з низькою латентністю;

- висунуто ідею про три рівні запобігання професійній віктимізації, на які має спиратися відповідна модель запобігання перетворенню особи на жертву кримінального правопорушення у зв'язку з професійною приналежністю, серед яких: 1) заходи зниження загальної віктимності особи; 2) заходи зниження спеціального (видового) різновиду віктимності та 3) заходи зниження особистісно-ситуаційної віктимності;

- запропоновано авторське наповнення методу девіктимізації, який використовується для зниження професійної віктимізації осіб, яким охоплюються такі змістовні блоки (форми): 1) убезпечення життя і здоров'я від злочинних посягань; 2) захист власності; 3) захист професійної діяльності від незаконного втручання в її здійснення та недопущення нанесення злочинної шкоди професійній репутації чи авторитету органів державної влади, місцевого самоврядування і т.п.; 4) убезпечення близького оточення особи (подружжя, членів сім'ї, інших родичів чи близьких осіб) від потенційної можливості стати жертвою злочину через її професійну приналежність;

удосконалено:

- підхід до формування предмета аналізу професійної віктимізації, який дозволяє констатувати, що підґрунтям для розкриття відповідних показників є кількість облікованих протягом звітного періоду

кримінальних правопорушень, передбачених статтями 112, п. 8 ч. 2 ст. 115, 171, 342, 343, 344, 345, 345¹, 346, 347, 347¹, 348, 348¹, 349, 350, 351, 352 КК України, та потерпілих від кримінальних правопорушень за ознакою професійної приналежності або видом громадської діяльності;

- теоретичні положення щодо методу девіктимізації, згідно з якими зміст останнього можна визначити як спрямованість положень законодавства про кримінальну відповідальність на захист конкретних соціальних благ від злочинних проявів, та набір «традиційних» заходів віктимологічного запобігання, що наразі вже достатньо розроблений у межах загальної теорії запобігання злочинності;

- погляд на доцільність дотримання рівневого підходу до детермінації віктимізації, у відповідності до якого виділено: 1) детермінанти загальносуспільного (масового) рівня, що представлені об'єктивною загрозою завдання шкоди суспільним відносинам, котрі перебувають під кримінально-правовою охороною держави); 2) детермінанти групової (спеціальної) віктимності, до яких належать чинники, що предметно пояснюють перетворення групи осіб, об'єднаних за певною ознакою, на потерпілих від злочинів; 3) детермінанти індивідуальної віктимності, що охарактеризовані як чинники, які розкривають індивідуальну сторону процесу перетворення конкретної особи на жертву злочину;

- положення про індивідуальний рівень детермінант віктимізації як такий, що несе подвійне навантаження у поясненні походження професійної віктимізації: 1) як абстрактна категорія, що вживатиметься щодо групи всіх подібних випадків професійної віктимізації; 2) як конкретна подія, явище об'єктивного світу, що пояснює професійну віктимізацію конкретної особи;

дістали подальшого розвитку:

- теоретичні положення, за якими визначається ступінь розроблення певної кримінологічної проблеми в цілому та професійної віктимізації, зокрема;

- характеристика детермінації як процесу професійної віктимізації особи, що дозволяє розкрити перетворення чи то груп людей, чи то конкретної особи на жертву злочину, вчинення якого зумовлюється професійним становищем останніх у суспільстві;

- положення про метод девіктимізації у розрізі запобігання професійній віктимізації, під яким доцільно розуміти сукупність методів запобігання відповідного різновиду злочинності, що спрямовані на зменшення можливостей вчинення злочинів щодо осіб, які через заняття певною професією (або певним видом діяльності) мають підвищений рівень потенційної віктимізації.

Практичне значення отриманих результатів. Сформульовані у дисертації теоретичні положення, висновки та рекомендації можуть бути використані: а) у *науково-дослідній сфері* – при подальшому дослідженні віктимологічної ситуації в Україні загалом та процесів віктимізації різних груп населення зокрема (акт упровадження Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України від 21 травня 2020 р.; акт упровадження Одеського державного університету внутрішніх справ від 03 вересня 2021 р.); б) у *правотворчості* – з метою вдосконалення чинного законодавства України з питань захисту жертв кримінальних правопорушень, зменшення ступеня віктимізації представників окремих професій; в) у *правозастосуванні* – з метою удосконалення професійної діяльності працівників Національної поліції, Служби безпеки України, медичних працівників та ін. з питань їх забезпечення від кримінально-протиправних посягань, пов'язаних із їх

професійною діяльністю; г) у *навчальному процесі* – при викладанні навчальних курсів «Кримінологія», «Віктимологія», підготовці навчально-

практичних посібників із курсу «Запобігання професійній віктимізації в Україні», методичних посібників, монографій (акт упровадження Одеського державного університету внутрішніх справ від 03 вересня 2021 р.); д) у *правовиховній сфері* – як методичні матеріали для підвищення рівня правової культури та професійної правосвідомості як населення в цілому, так і представників окремих професій.

Особистий внесок здобувача. Дисертація виконана авторкою самостійно. Всі сформульовані в дисертації положення, що становлять її новизну, та висновки є результатами власних досліджень. Наукові ідеї і розробки опубліковано без співавторів у наукових фахових та інших виданнях.

Апробація матеріалів дисертації. Дисертацію виконано, обговорено і схвалено у відділі кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України. Основні теоретичні положення і висновки наукового дослідження авторки доповідалися та обговорювалися на науковій конференції за результатами роботи фахівців Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України за фундаментальними темами у 2018 р. (м. Харків, 26 березня 2019 р.) та на Всеукраїнській заочній науково-практичній конференції «Засади функціонування кримінальної юстиції» (м. Хмельницький, 15 травня 2020 року).

Структура та обсяг дисертації зумовлені предметом, метою і завданнями наукового дослідження. Дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів, що містять 8 підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 213 сторінок. Основний текст – 168 сторінок, список використаних джерел – 22 сторінки (203 найменування), додатки – 8 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ЯВИЩЕ ПРОФЕСІЙНОЇ ВІКТИМІЗАЦІЇ ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ПІЗНАННЯ

1.1 Стан наукового розроблення проблеми запобігання професійній віктимізації

Формування будь-якого наукового знання про певне соціальне явище не є одномоментним процесом. Іноді воно виникає та навіть існує раніше, ніж починається розуміння його сутності й значення, а також цілеспрямоване дослідження у контексті необхідності вирішення складної соціальної проблеми, що може розглядатися як перепона для подальшого суспільного прогресу. Ще один аспект полягає в тому, що накопичені знання треба піддавати принциповій ревізії, яка ставала б відповідною рефлексією на потреби часу, що надавало би можливість поставити нове завдання для забезпечення подальшого поступового розвитку теоретичної думки про розглядуване явище. Останнім часом такий алгоритм розгляду конкретної наукової проблеми набув певних рис, схематичне вираження яких можна віднайти у низці дослідницьких робіт, принаймні у галузі юридичних дисциплін [96, с. 14].

Алгоритм визначення стану розроблення тієї чи іншої кримінологічної проблеми як такої розглядали у своїх роботах чимало дослідників. Серед них слід згадати В. С. Батиргарєєву, В. В. Голіну, Б. М. Головкина, Р. Г. Григор'єва, М. Г. Колодяжного, М. О. Маршубу, Ю. В. Калініченко та ін. Але що стосується проблематики професійної віктимізації, то це питання наразі залишається не висвітленим. Тому, щоб якомога об'єктивніше оцінити сучасний стан наукового розроблення проблеми запобігання професійній віктимізації, треба визначитися із тим, за якими параметрами слід здійснювати таку оцінку. Щодо методики оцінки стану розроблення тих чи інших проблем у спеціальній літературі з

кримінології та інших дисциплін кримінально-правового циклу, повторимося, до цього часу вже напрацьоване певне бачення [18, с. 274]. Так, наприклад, В. В. Голіна та М. О. Маршуба, досліджуючи корисливо-насильницьку злочинність неповнолітніх, пишуть, що: «...вузловими моментами, які визначають ступінь розробки проблематики..., на теперішній час є:

- а) формування понятійного апарату;
- б) міждисциплінарний характер пізнання ... та запозичення у цьому зв'язку певних напрацювань з інших дисциплін;
- в) урахування попередніх досліджень як вітчизняної, так і зарубіжної науки;
- г) наявність проблемних аспектів, пізнання складної природи яких робить необхідним подальший науковий пошук;
- д) забезпечення відповідної обґрунтованості теоретичних висновків та їх перевірка достатніми емпіричними дослідженнями відповідної якості» [49, с. 84].

У свою чергу, Р. Г. Григор'єв зазначає, що науковці, наводячи інформацію про стан наукового розроблення досліджуваної теми, аналізують перш за все літературу за темою дослідження та окреслюють проблеми, що потребують свого остаточного вирішення [60, с. 13].

На наш погляд, аналіз стану наукового розроблення проблеми запобігання професійній віктимізації доцільно здійснювати з урахуванням таких змістовних блоків знання:

- 1) особливості процесу формування знання про практику запобіжної діяльності, спрямованої на упередження виникненню та існуванню явища професійної віктимізації (у вигляді стислого огляду надбань теоретичної думки);
- 2) наявність чіткого термінологічного апарату, що дозволяє окреслити межі дослідницької площини та встановити міждисциплінарні зв'язки з пізнавальними сферами, що так само мають відношення до

розкриття сутності досліджуваного явища, та необхідного інструментарію для прирощення нового знання;

3) виокремлення ще не розв'язаних проблем професійної віктимізації та окреслення нових тенденцій у цьому явищі [18, с. 275].

Розкриваючи зміст першого блоку знання про засади запобігання професійній віктимізації, не можна не висловити таке попереднє спостереження: за останні 100 років історії розвитку вітчизняного кримінального законодавства у більше, ніж половині статей раніше чинних та теперішнього КК України передбачено відповідальність за посягання на інтереси потерпілого у кримінологічному сенсі цього слова, тобто людини (фізичної особи), що «понесла фізичний, моральний або майновий збиток від злочинів, незалежно від того, чи визнана вона потерпілою в установленому законом порядку та чи оцінює себе такою суб'єктивно» [127, с. 17]. Проте, як справедливо висловилися свого часу В. С. Мінська та Г. І. Чечель: «Фігура потерпілого у кримінальному праві тривалий час залишалася у тіні. Вчення про потерпілого стало розроблятися порівняно нещодавно... та оформилося у новий напрям у теорії та практиці боротьби зі злочинністю – віктимологію» [129, с. 7]. У продовження цієї думки можна навести слова А. Фаттаха, який з приводу перемог і невдач у практиці боротьби зі злочинністю зазначив, що: «Цілком можливо, що невдачі у сфері запобігання злочинності зумовлені тим, що впродовж століть вся увага зосереджувалася на самому діянні або ж на злочинці, а жертві не приділялася увага того значення, на яке вона заслуговує» [184, с. 144–147]. Водночас зауважимо, що ці напрацювання не з'явилися на порожньому місці. Адже на той час чимало ідей вже було висловлено й систематизовано у зарубіжній літературі. До речі, у наукових джерелах вказується різний час оформлення теоретичного знання про жертву злочину [18, с. 275]. Так, А. П. Закалюк пише, що вчення про жертву злочину та роль потерпілого у формуванні мотиву злочину стало предметно розроблятися приблизно з початку ХХ ст. [87, с. 313]. Інша

сучасна дослідниця проблем віктимології Н. І. Гончарова зауважує, що становлення віктимології як кримінологічного напрямку датується серединою ХХ ст., коли зацікавленість дослідників стала зумовлюватися цілком практичними потребами юристів: доволі часто в межах судового процесу необхідно визначити роль жертви делікту (потерпілого) з метою більш точної кваліфікації злочинної дії і, відповідно, покарання винного [59, с. 239]. У цьому зв'язку не можна не згадати слова відомого німецького кримінолога Г. фон Гентінга (Hans von Genting), який у своїй роботі «Зауваження щодо інтеракції між злочинцем і жертвою» (1941), вперше презентував так звану динамічну концепцію виникнення злочинності, справедливо відмітив, що «...можна часто спостерігати реальну взаємодію між злочинцем та його жертвою, вбивцею та тим, кого вбивають, шахраєм та тим, кого ошукують» [4, с. 303–309]. Адже має рацію Г. Й. Шнайдер (Hans Joachim Schneider), говорячи, що жертва злочину, за Г. фон Гентінгом, не повинна більше розглядатися як пасивний об'єкт, оскільки вона – активний суб'єкт процесу криміналізації [8; 9; 197, с. 346]. Вона може піддаватися, сприяти або провокувати виникненню злочинної ситуації [4, с. 304; 62, с. 118]. Тому закономірним розвитком таких теоретичних роздумів і міркувань стала аргументація того, що у процесі розроблення заходів запобігання злочинності необхідно використовувати дані, отримані за допомогою наукового та практичного досвіду щодо закономірностей і особливостей поведінки жертви певних видів злочинів, тобто, потрібно визначати й враховувати ті властивості, риси та якості жертв, які мають кримінологічне значення [2; 26; 105, с. 134].

Повертаючись до історичних витоків та процесу оформлення віктимології в окремий напрям, відмітимо, що цілком очевидно, що свої висновки згадувана дослідниця Н. І. Гончарова робить, засновуючись на авторитетній думці фундатора радянської віктимології Л. В. Франка, який констатував, що дійсне «відкриття» жертви відбулося наприкінці 40-х на

початку 50-х років, коли були сформовані основні теоретичні положення, що складають первісну основу вчення, яке отримало назву «віктимологія» [189, с. 5].

За часів існування СРСР віктимологічні пізнання стали набувати більш-менш системного характеру, починаючи з кінця 60-х – початку 70-х років минулого століття. Саме з того часу став активно розроблятися понятійний апарат, що дозволило синтезувати принаймні основні положення віктимології. Фундаментом відповідного вчення на той час можна назвати наукові праці П. С. Дагеля, В. В. Вандишева, В. П. Коновалова, Н. Ф. Кузнєцової, В. С. Мінської, В. І. Полубинського, В. Я. Рибальської, Д. В. Рівмана, Л. В. Франка, Г. І Чечеля та ін. У деяких підручниках та курсах із кримінології, виданих у 80-ті роки, з'являються згадки про роль потерпілого у механізмі злочинної поведінки [18, с. 275; 112, с. 110–112].

Після розпаду СРСР досвід проведення віктимологічних досліджень був продовжений у незалежних державах. В Україні, зокрема, подібні дослідження проводили С. В. Албул [12], В. С. Батиргарєєва [139], В. В. Голіна [50; 51; 139], Б. М. Головкін [53; 54; 56; 58], О. М. Джужа [70; 132], С. В. Єрмолаєва-Задорожня [82; 83], Є. М. Моїсєєв [132], В. В. Василевич [35; 132], О. М. Мойсюк [131], В. О. Туляков [178; 179; 180], В. Є. Христенко [193], І. О. Христич [58], О. Ю. Юрченко [199; 200; 202] та інші науковці [18, с. 275].

Що стосується окремого піднапрямку віктимології, у центрі уваги якого ставало б знання про особу, якій злочином може завдаватися шкода саме через реалізацію її професійних функцій у суспільстві, то його оформлення у логічну систему знань триває й до цього часу. Серед публікацій, присвячених питанням професійної віктимізації, слід виділити публікації вітчизняних і зарубіжних авторів різних галузей знань, таких як: В. О. Туляков («Віктимізація підприємств і організована злочинність» (2002) [180], «Віктимізація підприємництва» (2002) [178]), М. В. Довгаль

(«Професійна віктимність представників органів державної влади» (2017) [73]), І. А. Папкін («Психологічні шляхи зниження віктимності співробітників органів внутрішніх справ» (2004) [136], Г. О. Кулакова «Віктимологічний аспект пенітенціарної злочинності та її запобігання (щодо співробітників кримінально-виконавчої системи) (2005) [117] та ін.

Узагалі виділення професійної віктимізації та заходів запобігання їй в особливий напрям віктимологічного знання пов'язане насамперед зі спробами виокремити та проаналізувати окремі види жертв злочинів, а так само провести класифікацію (типологію) різних видів цих жертв. При цьому під час спроб здійснення поділу потерпілих на класи або типи класифікації логічно враховувати, що прирощення відомостей про професійну віктимізацію відбувалося двома шляхами. Перший із них пов'язаний із класифікацією (типологією) всього масиву різноманітних жертв злочинів незалежно від їх професійної належності (заняття, роботи, певних обов'язків тощо). Причому критеріями такої класифікації можуть обиратися різні підстави. На теперішній час таких класифікацій (типологій) існує чимало. В деяких із них на «професійного» потерпілого вказується окремо [18, с. 275]. Так, наприклад, О. М. Костенко та Г. І. Піщенко зазначають, що залежно від характеру і ступеня вираженості тих чи інших якостей особи, які визначають індивідуальну віктимність, виділяють такі типи жертв: 1) універсальний; 2) виборчий; 3) ситуативний; 4) випадковий; 5) *професійний* (*курсив А. Б.*); 6) корисний та 7) сексуальний [113, с. 58–59; 170 с. 94]. Дещо раніше майже ідентичну типологію було викладено В. Д. Рівманом, на думку якого, виходячи з характеру і ступеня виразності особистісних якостей, що визначають індивідуальну віктимну схильність, можна виділити такі типи жертв, як універсальний (універсально-віктимний); виборчий (вибірково-віктимний); ситуативний (ситуативно-віктимний); випадковий (випадково-віктимний) та професійний (професійно-віктимний) типи [156, с. 43–44].

Що стосується другого шляху, то класифікацією охоплюються виключно особи, що стали жертвами злочинних діянь унаслідок виконання ними будь-яких соціальних функцій, зумовлених їх професійними обов'язками. Останню класифікацію, власне, можна назвати класифікацією жертв, віктимізація яких, а отже, й їх специфічний статус з огляду на віктимологічне знання, зумовлюється їх професією чи родом діяльності (так звана класифікація професійної віктимізації). Аналіз спеціальної літератури виявив, що на теперішній час фактично не розроблено всеохоплюючої класифікації таких осіб. Ті класифікації, що мають місце, не відрізняються чіткістю і послідовністю [18, с. 276]. Як приклад можна навести спробу класифікувати осіб, що займаються професійною діяльністю, що пов'язана з ризиком, як жертв злочинних посягань, здійснену В. В. Пивоваровим. Він виокремлює за ознакою професійних занять, пов'язаних із відповідним ризиком, зокрема, дві групи жертв:

а) службовців органів правопорядку і кримінальної юстиції – поліцейських, працівників установ виконання покарань, слідчих, прокурорів, суддів, а також адвокатів;

б) осіб із «невинною схильністю» – інкасаторів, експедиторів, охоронців, журналістів, мисливських та природоохоронних інспекторів, водіїв таксі, касирів-операторів АЗС, продавців нічних торгівельних закладів та ін. [137, с. 120–130].

Говорячи про другий змістовний (смісловий) блок знання про професійну віктимізацію, яким охоплюються проблеми розробленості відповідного термінологічного апарату та інструментарію, відмітимо, що, з одного боку, розроблення тематики професійної віктимізації міцно спирається на термінологічний апарат, що є наскрізним для будь-якого віктимологічного «відгалуження», а з другого – конкретна тематика вимагає опрацювання власного інструментарію, пристосованого для потреб конкретної дослідницької площини, з тим, щоб у подальшому забезпечити прирощення та поглиблення саме цього конкретного знання,

що стало можливим завдяки опорі на термінологічний фундамент загального характеру. На теперішній час у дослідницькому активі розроблення проблеми професійної віктимізації є, зокрема, такі поняття, як «віктимізація» та «професійна віктимізація» [18, с. 276]. Причому під віктимізацією, підсумовуючи різні варіативні визначення цього феномену, прийнято розуміти набуття властивості віктимності [87, с. 314], тобто процес набуття особою (групою осіб) визначених рис, властивостей і станів, що роблять їх вразливими для вчинення злочинів [97, с. 33]. У розробках із віктимології останніх років нерідко зазначається, що віктимізація як загальна категорія складається з таких компонентів: фактори віктимізації (сукупність явищ і подій, що детермінують віктимну поведінку жертви злочину в конкретній життєвій ситуації); умови, що сприяють віктимізації; стан віктимізації або кількість жертв усіх учинених злочинів [46, с. 57]. Як бачимо, в явищі віктимізації убачають складний характер, який свідчить про те, що вона (віктимізація) за своєю природою має завдання охопити більш-менш тривалий статично-динамічний процес перетворення конкретної людини на жертву злочину [18, с. 276].

Категорію віктимізації, безумовно, застосовують й для цілей розкриття особливостей процесу набуття і навіть накопичення тієї чи іншої особи, що виконує або займається певним видом (родом) діяльності, будь-яких специфічних рис, станів, власне пов'язаних із подібною діяльністю, внаслідок чого вона перетворюється на жертву злочину [18, с. 276]. У таких випадках йдеться саме про професійну віктимізацію, під якою розуміють об'єктивну в конкретних умовах характеристику соціальної ролі людини, незалежно від її особистісних властивостей, що підвищує небезпечність посягань лише внаслідок виконання цієї ролі [154, с. 57]. Але тут одразу зробимо застереження, що не можна не звертати увагу й на риси, властивості особи, що прямо пов'язані з виконуваною нею діяльністю, про що йтиметься далі. При цьому зазначений процес уявляється різновекторним. Адже, з одного боку, власне певні риси й

зумовили обрання та зайняття особою тим чи іншим видом діяльності, а отже, й факт її перетворення на потерпілого від злочину. А з другого, реалізація конкретної діяльності сприяє виникненню або поглибленню у людини наявних особистісних якостей. Наприклад, успішний підприємець згодом почуває себе занадто впевненою особою, яка показово демонструє свій статок та соціальний статус, тим самим привертаючи до себе увагу злочинних елементів [18, с. 276].

Вивчення особливостей процесу віктимізації та статусу такої особи у зв'язку з учиненням щодо неї злочину за своєю природою є фактично міждисциплінарним дослідженням, а отже, включатиме розгляд фігури жертви під кутом зору й її походження, правового статусу та кримінологічних особливостей. Так, щоб запропонувати ефективні заходи запобігання, принаймні щодо убезпечення вторинної віктимізації, треба розуміти, наскільки надійно кримінальними процесуальними засобами захищаються права та інтереси такої особи, наскільки повно враховуються запобіжні можливості інших галузей знань. Окреслюючи межі майбутнього дослідження, слід чітко розуміти відповідні процеси перетворення на жертву яких осіб необхідно вивчати насамперед [18, с. 276–277].

Зупиняючись на питанні необхідного для прирощення нового знання про професійну віктимізацію інструментарію, зазначимо, що здебільшого необхідна спрямованість та якість цього процесу залежатиме від того, які джерела отримання інформації беруться до уваги дослідником та які методи дослідження будуть використовуватися під час розроблення проблеми. Стосовно першого елемента дослідницького інструментарію (так би мовити, інформаційного), зауважимо, що з методологічної точки зору це питання свого часу змістовно було висвітлено у працях відомого українського вченого А. П. Закалюка. Його напрацювання не втратили своєї актуальності й дотепер [18, с. 277]. Так, він писав, що залежно від видів інформації її джерелами і формами, зокрема, є: нормативні джерела

інформації, управлінські, статистичні, теоретичні (у тому числі літературна інформація), емпіричні та експертні джерела [88, с. 118]. Усі ці джерела так чи інакше використовуватимуться й у дослідженні проблем професійної віктимізації. При цьому значна увага відводиться відомчій статистичній інформації правоохоронних та судових органів, з яких можна отримати необхідні дані кримінально-правового характеру про обрану для дослідження категорію потерпілих та осіб, які завдають шкоду першим. Разом із тим звернення до державної статистики дозволить, наприклад, розкрити деякі тенденції у розвитку криміногенних процесів, пов'язаних саме із проблемами віктимізації певних категорій громадян [18, с. 277].

За своєю природою кримінологічне дослідження – спосіб наукового вивчення явищ кримінальної дійсності, на результатах якого ґрунтуються не лише теоретичні узагальнення, а й практичні рекомендації [24, с. 98]. Тому основні не лише теоретичні, а й висновки практичної спрямованості за цим дослідженням робитимуться за результатами збору, узагальнення та аналізу емпіричної інформації за матеріалами кримінальних проваджень та анкетування (інтерв'ювання), отриманої особисто автором дослідження, що проводиться [18, с. 277].

Особлива роль у подібних дослідженнях відводиться думці експертів, тобто оцінці і висновкам фахівців, діяльність яких пов'язана із розслідуванням відповідної категорії кримінальних проваджень, будь-яким забезпеченням, організацією, контролем за діяльністю осіб, що можуть ставати жертвами злочинів внаслідок виконуваної ними роботи. Те, що А. П. Закалюком названо літературною інформацією та віднесено до літературних джерел, на наш погляд, є відправною точкою у розв'язанні будь-якої проблеми, що існує на практиці. Недаремно, аналіз стану розроблення проблеми починається саме з аналізу попередніх теоретичних напрацювань, формою викладення яких є літературні джерела. Проте в умовах відкритого інформаційного простору важливим джерелом

інформації виступають так само й публікації у засобах масової інформації, які виконують троїсту функцію. Подібні публікації, по-перше, свідчать про частоту й періодичність наповнення контент-простору інформацією про випадки професійної віктимізації; по-друге, відбивають найбільш резонансні події такого роду та, по-третє, в цілому актуалізують певну проблему у свідомості громадськості [18, с. 277].

Що стосується другого дослідницького елемента необхідного інструментарію для прирощення нового знання – методів наукового пізнання, то відмітимо, що, з одного боку, певним джерелам корелюють відповідні методи збору, узагальнення й аналізу отриманого матеріалу дослідження, а з другого боку, у нагоді стають всі відомі кримінології методи узагальнення (обробки) й аналізу отриманого матеріалу, а також висунення й перевірки дослідницьких гіпотез, а, отже, прирощення нового наукового знання. При цьому особлива роль на етапі емпіричного дослідження, тобто під час збирання кримінологічно значущої інформації щодо явища професійної віктимізації, відводиться статистичному та конкретно-соціологічному інструментарію (спостереження, опис, інтерв'ювання, анкетування, вивчення документів), оскільки їх використання дає можливість визначитися з обсягом вибіркового спостереження; організувати цілеспрямований процес отримання інформації та її обробки; охарактеризувати стан цього негативного явища в цілому та тенденції його розвитку, виявивши статистичні зв'язки й залежності між професійною віктимізацією та тими чи іншими видами злочинів, а також із певними соціальними процесами й явищами, що відіграють будь-яку пояснюючу роль у механізмі перетворення конкретної особи у визначеній ситуації на жертву [18, с. 277].

Нарешті, поява нових тенденцій у розвитку того чи іншого явища потребує виокремлення та формулювання ще не розв'язаних проблем і висунення у зв'язку із цим робочих гіпотез щодо пояснення певних фактів. Разом із тим потребують свого поглибленого пояснення й ті вже наявні

спостереження, що зовні відбивають сутність аналізованого явища. Так, наприклад, потребує подальшого розроблення гіпотеза про зумовленість тих чи інших видів (форм) професійної віктимізації конкретними видами злочинних посягань, оскільки віктимізація особи, діяльність якої хоча і пов'язана, припустимо, з обслуговуванням матеріальних цінностей, тим не менше не може розглядатися як наслідок зайняття саме цим видом діяльності, а відповідно й проявом професійної віктимізації, у випадку вчинення щодо неї кишенькової крадіжки або спричинення шкоди життю та здоров'ю особи на побутовому ґрунті. До того ж потребують обчислення й показники міцності кореляційних зв'язків різних видів (форм) професійної віктимізації із певними видами правопорушень. Отже, визначене статусне становище потерпілого, зайняття ним певним видом діяльності пов'язаної, як правило, з учиненням щодо нього конкретних видів правопорушень, дає можливість стверджувати про існування певних суб'єктивно-об'єктивних комплексів, що з великим ступенем ймовірності можуть створювати небезпечність настання злочинної події [18, с. 277].

Таким чином, аналіз проблематики стану наукового розроблення проблеми запобігання професійній віктимізації дозволяє визначити, що, по-перше, методикою такого аналізу має охоплюватися кілька змістовних блоків, що характеризують рівень загальної розробленості проблеми професійної віктимізації. По-друге, наукова розвідка проблеми професійної віктимізації дозволила встановити, що відповідне знання сформувалося не одразу, а на порівняно пізніх етапах розвитку вчення про жертву злочину. Таке формування пов'язується, у першу чергу, зі спробами класифікації (типології) потерпілих від злочинів та подальшим нарощенням масиву знання завдяки дослідженню чисельних аспектів проблеми професійної віктимізації та заходів убезпечення відповідних осіб від вчинення щодо них злочинних діянь.

1.2 Кримінологічна характеристика професійної віктимізації в Україні

Кримінальна протиправність¹ за своєю суттю є складним явищем, являючи собою нерозривне поєднання кримінально караного діяння та наслідків його вчинення. Як зазначав професор А. П. Закалюк: «...пізнання злочинності має відбуватися у контексті її зв'язків з іншими суспільними явищами, у тому числі тими, що обумовлюють її детермінацію, а також такими, які межують з нею, та з яких вона значною мірою відтворюється» [87, с. 22]. У продовження цієї думки зазначимо, що в літературі наголошується на тому, що підсумком аналізу сучасної кримінальної деструктивності має стати зареєстрована та врахована злочинність (повна та актуальна злочинність). Досвід кримінологічного аналізу злочинності дозволяє представити її стан (під яким розуміється інтегрована оцінка) у вигляді інформаційної моделі – системної картини стану злочинності, що виражена статистичними оцінками елементів і властивостей злочинності [106, с. 117–119; 167, с. 157]. Отже, така інформаційна модель будується на основі кількісних, якісних та кількісно-якісних показників, що в сукупності являють собою кримінологічну характеристику злочинності. Перелік таких показників є фактично невичерпним, а їх дані базуються, головним чином, на офіційних статистичних звітах правоохоронних органів та органів статистики. У зв'язку із неповнотою статистичної моделі злочинності виникли способи її доповнення – пошук джерел інформації та їх обробка, спрямовані на виявлення та аналіз додаткової інформації про стан злочинності. Одним із таких джерел є потерпілі від злочинних посягань, які виявляються шляхом проведення соціологічних досліджень (як правило, опитування населення). Адже не викликає

¹ *Примітка.* Зважаючи на те, що у чинному законодавстві одночасно вживаються поняття «кримінальна протиправність», «кримінально протиправний» (КК України) та «злочин» (КПК України), а термін «злочинність» залишається теоретичним поняттям для позначення сукупності кримінально протиправних діянь, у тексті роботи ми будемо вживати їх як синоніми.

сумніву, що одним із факторів відтворення кримінальної протиправності, а звідси – й показником злочинності, є рівень віктимізації, зокрема й професійної, у соціумі. Адже віктимізація – це набуття властивості віктимності [87, с. 314], тобто процес набуття особою (групою осіб) визначених рис, властивостей і станів, що роблять їх вразливими для вчинення злочинів [97, с. 33]. Таким чином, віктимологічні знання – невід’ємна складова характеристики злочинності, без якої її інформаційна модель є не повною.

Зв’язок між інтенсивністю поширення злочинності на певній території та рівнем віктимізації населення, а також залежність між суб’єктивним сприйняттям реальності кримінальної загрози та об’єктивним ризиком зазнати злочинного посягання у дійсності можна оцінити у контексті безпечності середовища проживання потенційних жертв злочинів, місць і часу їх постійного або тимчасового перебування, а також на предмет існування дозлочинних зв’язків та відносин зі злочинцями [46, с. 58]. Віктимізація серед населення характеризується якісним і кількісним показниками сукупності членів суспільства або сімей, які постраждали від злочинів, злочинності загалом. Вона може бути вимірена в абсолютних і відносних величинах, виходячи з кількості потерпілих від злочинності, окремих видів злочинів і виду спричиненої шкоди [113, с. 82–83].

Головними характеристиками віктимізації як процесу можна визначити:

- 1) об’єкт віктимізації, під яким одні вчені розуміють блага, права та інтереси соціальних суб’єктів, яким заподіюється шкода злочинними посяганнями [46, с. 58], але поряд із цим його можна розглядати й як охоронювані кримінальним законом суспільні відносини, учасниками яких є особи, блага, права та інтереси яких поставлені під загрозу злочинних посягань, тобто потенційні жертви, коло яких визначено сферою кримінально-правової охорони [160, с. 59];

2) суб'єкти віктимізації – суб'єкти та учасники суспільних відносин, що виявляють підвищену віктимність і, у зв'язку з цим, стають жертвами злочинів [56, с. 94];

3) фактори віктимізації – сукупність негативних явищ і подій у суспільстві та житті людей, що детермінують підвищену уразливість частини населення, зумовлюють злочинні форми поведінки, полегшують і сприяють заподіяння шкоди різним соціальним суб'єктам, обраним у ролі жертви злочинних посягань [56, с. 94];

4) умови віктимізації – сукупність об'єктивних обставин (місця, часу, обстановки), які призводять до взаємодії злочинця і жертви та сприяють заподіяння останній шкоди [46, с. 58];

5) наслідки віктимізації – збільшення кількості жертв злочинів, як зареєстрованих, так і латентних, а також у повторній віктимізації певної частини з них, виникнення страху перед злочинністю [46, с. 58; 56, с. 94];

6) межі віктимізації – це параметри, що визначають допустиму кількість контингенту всіх жертв злочинів у структурі населення, яка нормально сприймається суспільством, не викликає суб'єктивного відчуття загрози соціальній безпеці, страху перед злочинністю [56, с. 94].

Поряд із названими характеристиками у літературі також виділяються об'єктивна і суб'єктивна сторони віктимізації. Об'єктивна сторона – це ситуація, за якої відбувалося посягання (місце, час, спосіб заподіяння шкоди), а також поведінка жертви. Суб'єктивна – це «вина» жертви, мотиви і цілі її віктимної поведінки [115, с. 131].

Характеризуючи процес віктимізації, необхідно наголосити і на його подвійній природі. На думку Б. М. Головкина, із якою ми цілком погоджуємося, дуалістичність процесу віктимізації можна розглядати у двох аспектах: об'єктивному і суб'єктивному. Як об'єктивна даність вона складається із формування жертви і заподіяння їй шкоди злочином. В суб'єктивному плані віктимізація відображає адекватність сприйняття членами суспільства загрози від злочинності, здатність розпізнавати

джерела кримінальної небезпеки та готовність захищатися від злочинних посягань [54, с. 68].

Віктимізація – багаторівневий процес, що відбувається на:

- індивідуальному рівні, на якому вона виявляється у підвищенні ступеня віктимності окремих людей та заподіянні їм шкоди злочинами за певних обставин;

- груповому рівні, на якому відбувається підвищення уразливості й заподіяння шкоди представникам соціальних груп, утворених за певною, у тому числі й професійною, ознакою;

- суспільному рівні – віктимізація виявляється в підвищенні уразливості певних категорій населення, а також в істотному збільшенні кількості потерпілих від злочинів за конкретний часовий період та погіршенні стану безпеки в державі [46, с. 58–59].

Окремим напрямом дослідження віктимізації населення є аналіз віктимізації соціальних груп, що виокремлюються за різними ознаками. Цей напрям наукових розвідок стає дедалі популярнішим серед як українських, так і зарубіжних вчених [20, с. 147], особливо звертаючи увагу на те, що останніми роками віктимізація (а відповідно й злочинність) характеризується зміною структури віктимності населення, трансформацією та інтенсивністю розподілу по соціальним групам [99, с. 44].

Серед критеріїв, за якими розглядаються соціальні групи, що стають предметом дослідження у межах вивчення групової віктимізації, є об'єднання осіб за ознакою зайняття певним видом діяльності або професією. Така ознака є основою для визначення соціального статусу людини, що може бути потенційно пов'язаним зі специфічними – професійними – ризиками віктимізації [20, с. 147].

Аналіз віктимізації як елемента кримінологічної реальності суспільства здійснюється за допомогою категорії «кримінологічна характеристика», що у кримінології асоціюється більше із поняттям

«злочинність», аніж «віктимізація». Ця категорія є однією із найбільш дискусійних у сучасній кримінологічній науці. Приводом для палкого обговорення є її обсяг і зміст. На думку проф. О. М. Литвинова єдиним, у чому вчені-кримінологи дійшли згоди у процесі розвитку уявлень про кримінологічну характеристику, стало визнання наукового значення цієї категорії та її системного характеру [124, с. 582]. Погляди науковців щодо змісту кримінологічної характеристики можна об'єднати у дві великі групи: ті, у яких пропонується скорочений перелік складових, що містять показники математичного характеру (так зване «вузьке» трактування [див. 125, с. 174; 185, с. 244]), та ті, у яких пропонується їх розширений перелік, у якому до математичних показників додаються детермінаційні та / або запобіжно-значущі ознаки («широке» тлумачення [див. 36, с. 83; 97 с. 95; 23, с. 35; 124, с. 584]) [95, с. 25; 176, с. 246]. Розуміння кримінологічної характеристики віктимізації кореспондується із кримінологічною характеристикою злочинності, оскільки для обох понять базовим є поняття «кримінологічна характеристика».

Словниковим визначенням терміну «характеристика» (грец. *χαρακτηριστικός* – той, що служить відмітною ознакою) є опис, аналіз або оцінка явищ, властивостей чи особливостей кого- або чого-небудь [64; 165; 166, с. 960].

Кримінологічна характеристика віктимізації – це опис її показників за певним набором ознак. У літературі немає єдиного підходу до обсягу такої характеристики та її змістовного наповнення. Проаналізувавши різні точки зору науковців з цього приводу, можна визначити такі підходи до характеристики віктимізації:

I. «Широкий підхід». Такий підхід охоплює значну кількість показників віктимізації, як явища та процесу, зокрема:

1) стан віктимізації як інтегративний показник, що описує особливості кількісного, часового й територіального розподілу віктимності

та її структурних елементів на конкретній території, що обраховується в абсолютних та відносних (коефіцієнти) показниках;

2) структуру віктимізації відповідно до типів та видів злочинів, а в перспективі – до типів і видів жертв злочинів та типів їх віктимної активності;

3) динаміку віктимізації, за допомогою якої описується процес і закономірності розподілу віктимності у часі;

4) географію, екологію і топографію віктимізації, що описують особливості й закономірності розподілу віктимності у просторі відповідно до економіко-географічних характеристик регіонів, екологічних характеристик середовища існування соціальних спільнот, просторових характеристик конкретних криміногенних ситуацій [178, с. 214].

II. «Вузкий підхід». За такого підходу пропонується аналізувати віктимізацію за допомогою лише трьох показників [46, с. 60; 108, с. 162; 178, с. 214]:

1) рівня – тобто загальної кількості вчинених злочинів за певний період на конкретній території, кількості потерпілих від злочинів і показника сукупної шкоди від злочинних посягань [46, с. 60]. До рівня віктимізації відносяться не лише абсолютні, а й відносні показники (наприклад, коефіцієнт кримінальної віктимізації та індекс віктимізації населення);

2) структури, яку можна визначити як розподіл контингенту жертв злочинів за певними ознаками, а також визначення ступеня віктимізації окремих груп населення, установлення зв'язків і залежностей між складовими віктимізації та злочинністю [46, с. 60];

3) динаміки – зміни рівня та структури віктимізації в часі [178, с. 214].

На нашу думку, для характеристики професійної віктимізації використання другого («вузького») підходу є достатнім. Такий вибір обумовлюється також і певною обмеженістю статистичної інформації

щодо професійної віктимізації. Надамо коротку теоретичну характеристику кожному із названих показників.

Уявлення про обсяги професійної віктимізації в Україні можна скласти на основі офіційної статистичної інформації про кількість кримінальних правопорушень, вчинених щодо окремих груп осіб, виокремлених за ознакою приналежності до певної професії, та кількість осіб, які потерпіли від кримінальних правопорушень за ознакою професійної приналежності або видом громадської діяльності. І хоча такі дані через свою обмеженість лише частково відображають складне багатоаспектне явище професійної віктимізації у нашій державі, на теперішній час це єдине офіційне джерело статистичної інформації, що може стати орієнтиром для аналізу як її кількісного виміру – рівня та динаміки [20, с. 147], так і якісного – структури.

У чинному Кримінальному кодексі України наряду із загальним захистом особи від кримінально караних діянь деякою мірою підкреслюється і її приналежність до певної професії. Так, кримінальна відповідальність за правопорушення проти особи та перешкоджання здійсненню професійних обов'язків установлена за вчинення діянь щодо працівників органів державної влади та органів місцевого самоврядування, суддів, працівників правоохоронних органів, військовослужбовців, журналістів та ін. (наприклад, кримінальні правопорушення, передбачені статтями 112, 115 ч. 2 п. 8, 171, 342, 343, 344, 345, 345¹, 346, 347, 347¹, 348, 348¹, 349, 350, 351, 352 та ін. КК України) [20, с. 148].

У статистичній звітності Генеральної прокуратури України «Єдиний звіт про кримінальні правопорушення» (Форма 1) протягом 2014-2020 рр. за переліченими вище статтями КК України було обліковано таку кількість кримінальних правопорушень (табл. 1) [75; 76; 77; 78; 79; 80; 81]:

Таблиця 1

Кількість деяких видів кримінальних правопорушень, що вчиняються у зв'язку з професійною або громадською діяльністю особи, облікованих протягом 2014-2020 рр.

№	Вид кримінальних правопорушень (стаття КК України)	Рік, кількість облікованих кримінальних правопорушень						
		2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
1	Посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК України)	2	5	6	1	5	5	2
2	Умисне вбивство особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку (п. 8 ч. 2 ст. 115 КК України)	6	5	2	1	2	1	0
3	Перешкоджання законній професійній діяльності журналістів (ст. 171 КК України)	80	72	102	129	106	106	64
4	Опір представникові влади, працівникові правоохоронного органу, державному виконавцю, приватному виконавцю, члену громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовцеві, уповноваженій особі Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (ст. 342 КК України)	321	321	475	362	417	367	324

Продовження таблиці 1

5	Втручання в діяльність працівника правоохоронного органу, судового експерта, працівника державної виконавчої служби, приватного виконавця (ст. 343 КК України)	56	51	74	80	81	112	90
6	Втручання у діяльність державного діяча (ст. 344 КК України)	1	8	11	5	14	19	24
7	Погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу (ст. 345 КК України)	684	705	967	1115	817	821	909
8	Погроза або насильство щодо журналіста (ст. 345 ¹ КК України)	-	9	35	35	63	43	37
9	Погроза або насильство щодо державного чи громадського діяча (ст. 346 КК України)	10	17	19	24	12	28	33
10	Умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу, працівника органу державної виконавчої служби чи приватного виконавця (ст. 347 КК України)	8	10	10	16	10	13	17

Продовження таблиці 1

11	Умисне знищення або пошкодження майна журналіста (ст. 347 ¹ КК України)	-	4	4	9	6	6	3
12	Посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця (ст. 348 КК України)	2260	1568	278	220	63	54	34
13	Посягання на життя журналіста (ст. 348 ¹ КК України)	-	0	0	1	2	2	0
14	Захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника (ст. 349 КК України)	62	5	3	2	1	0	2
15	Захоплення журналіста як заручника (ст. 349 ¹ КК України)	-	0	0	0	0	0	0
16	Погроза або насильство щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок (ст. 350 КК України)	27	28	36	47	33	33	39
17	Перешкоджання діяльності народного депутата України та депутата місцевої ради (ст. 351 КК України)	13	31	62	68	85	95	75

Продовження таблиці 1

18	Умисне знищення або пошкодження майна службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок (ст. 352 КК України)	2	1	4	4	2	3	3
Σ		3532	2840	2088	2119	1719	1708	1656

Таким чином, можна констатувати, що рівень кримінальних правопорушень, що вчиняються у зв'язку з професійною або громадською діяльністю особи, протягом 2014-2020 рр. загалом має тенденцію до зниження (окрім невеликого зростання, зафіксованого у 2017 р.).

Іншим показником, що характеризує професійну віктимізацію, є кількість осіб, щодо яких було вчинено злочин через виконання ними своїх професійних обов'язків або набуття певних віктимних рис у зв'язку із приналежністю до певного виду професійної діяльності – тобто її рівень. Як вже було зазначено, через відсутність повних статистичних даних цього показника розглянемо наявну інформацію.

У наведеній вище статистичній звітності Офісу Генерального прокурора «Єдиний звіт про кримінальні правопорушення» (Форма 1) у розділі «Відомості про осіб, які потерпіли від кримінальних правопорушень» наводиться певний перелік потерпілих від злочинів за професійною ознакою [20, с. 148].

Так, протягом 2014-2020 рр. Офісом Генерального прокурора було обліковано в середньому понад 300,5 тис. потерпілих від кримінальних правопорушень на рік, серед яких за окремими професіями виділено такі групи (див. табл. 2) [75; 76; 77; 78; 79; 80; 81]:

Таблиця 2

**Кількість осіб, які потерпіли від кримінальних правопорушень
за ознакою професійної належності або видом громадської діяльності
упродовж 2014-2020 рр.**

№	Рід занять	Рік, кількість потерпілих від злочинів						
		2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
1	Депутат	151	141	194	173	160	112	119
2	Працівник ЗМІ	279	233	234	174	163	173	115
3	Працівник пошти ¹	202	173	122	88	82	66	-
4	Лікар	1 908	1 931	1 714	1 368	1 076	775	935
5	Керівник підприємства	7 084	8 845	3 513	2 173	1 797	1 199	1 186
6	Працівник фінансово-кредитної сфери	1 989	1 428	988	787	641	499	1 201
7	Працівник органу місцевого самоврядування	209	250	142	126	105	80	84
8	Працівник місцевої державної адміністрації	52	36	25	18	20	13	11
9	Працівник центрального органу державної виконавчої влади	31	30	52	14	12	11	14
10	Працівник прокуратури	154	105	105	109	101	39	54
11	Працівник органів внутрішніх справ, Національної поліції	1 520	1 133	1 135	1 183	1 239	1 085	1 381
12	Суддя, працівник суду	214	228	175	182	141	112	105

¹ Примітка. Працівники пошти, як вид осіб, що потерпіли від кримінальних правопорушень, у Єдиному звіті про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2020 року не виділялися.

Продовження таблиці 2

13	Адвокат	268	290	305	279	275	275	233
14	Працівник органів безпеки	68	54	54	54	35	11	34
15	Працівник органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства	19	16	12	23	27	9	27
16	Працівник митної служби	44	45	39	16	17	7	12
17	Працівник Державної прикордонної служби України	183	55	52	50	43	45	45
18	Військовослужбовець	6 830	5 765	2 891	2 394	1 879	1 722	1 074
Σ		21 205	20 758	8 861	9 211	7 813	6 233	6 630

Аналізуючи статистичну звітність Офісу Генерального прокурора, необхідно зазначити, що у 2020 р. розділ «Відомості про осіб, які потерпіли від кримінальних правопорушень» було дещо змінено. Так, по-перше, змінилася його нумерація із 8 на 7, а по-друге, його було доповнено кількома професіоналами, що становлять інтерес для дослідження професійної віктимізації в Україні [80; 81]. Зокрема, у переліку працівників правоохоронних органів, що стали потерпілими від кримінальних правопорушень протягом звітного періоду, у звітності виокремлено працівників Державного бюро розслідувань (у 2020 р. обліковано 6 потерпілих) та Національного Антикорупційного бюро (у 2020 р. обліковано 2 потерпілих) [81].

Нагадаємо, що зміну злочинності у часі з урахуванням сукупності її якісних і кількісних характеристик, властивостей показує динаміка злочинності [111, с. 133]. Аналіз динаміки дозволяє нам встановити

можливі тенденції розвитку професійної віктимізації. Отже, із метою аналізу тенденцій професійної віктимізації в Україні розглянемо динаміку рівня правопорушень, що вчиняються у зв'язку із професійною чи громадською діяльністю особи у період з 2015 по 2020 рр., розрахувавши цей показник за допомогою ланцюгового способу (див. табл. 3).

Таблиця 3

Динаміка деяких видів кримінальних правопорушень, що вчиняються у зв'язку з професійною або громадською діяльністю особи у період з 2015 по 2020 рр. (%)

№	Вид кримінальних правопорушень (стаття КК України)	Рік					
		2015	2016	2017	2018	2019	2020
1	Посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК України)	150	20,0	-83,3	500	0	-60,0
2	Умисне вбивство особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку (п. 8 ч. 2 ст. 115 КК України)	-16,6	-60,0	-50,0	100,0	-50,0	0
3	Перешкоджання законній професійній діяльності журналістів (ст. 171 КК України)	-10,0	41,7	26,5	-17,8	0	-39,6
4	Опір представникові влади, працівникові правоохоронного органу, державному виконавцю, приватному виконавцю, члену громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовцеві, уповноваженій особі Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (ст. 342 КК України)	0	48,0	-23,8	15,2	-11,9	-11,7

Продовження таблиці 3

5	Втручання в діяльність працівника правоохоронного органу, судового експерта, працівника державної виконавчої служби, приватного виконавця (ст. 343 КК України)	-8,9	45,1	8,1	1,3	38,3	-19,6
6	Втручання у діяльність державного діяча (ст. 344 КК України)	800,0	37,5	54,5	180,0	35,7	26,3
7	Погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу (ст. 345 КК України)	3,1	37,2	15,3	-26,7	0,5	10,7
8	Погроза або насильство щодо журналіста (ст. 345 ¹ КК України)	-	288,9	0	80,0	-31,7	-14,0
9	Погроза або насильство щодо державного чи громадського діяча (ст. 346 КК України)	70,0	11,8	26,3	-50,0	133,3	17,9
10	Умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу, працівника органу державної виконавчої служби чи приватного виконавця (ст. 347 КК України)	25,0	0	60,0	-37,5	30,0	30,8
11	Умисне знищення або пошкодження майна журналіста (ст. 347 ¹ КК України)	-	0	125,0	-33,3	0	-50,0
12	Посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця (ст. 348 КК України)	-30,6	-82,3	-20,9	-71,4	-15,6	-37,0
13	Посягання на життя журналіста (ст. 348 ¹ КК України)	0	0	100,0	100,0	0	0

Продовження таблиці 3

14	Захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника (ст. 349 КК України)	-91,9	-40,0	-33,3	-50,0	0	200,0
15	Захоплення журналіста як заручника (ст. 349 ¹ КК України)	0	0	0	0	0	0
16	Погроза або насильство щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок (ст. 350 КК України)	3,7	28,6	30,6	-29,8	0	18,2
17	Перешкоджання діяльності народного депутата України та депутата місцевої ради (ст. 351 КК України)	138,5	100,0	9,7	25,0	23,5	-21,1
18	Умисне знищення або пошкодження майна службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок (ст. 352 КК України)	-50,0	400,0	0	-50,0	50,0	0
Σ		-19,6	-26,4	1,5	-18,3	-0,6	-3,0

Для того щоб доповнити кримінологічну характеристику професійної віктимізації в Україні так само розглянемо динаміку кількості осіб, які потерпіли від кримінальних правопорушень за ознакою професійної належності або внаслідок зайняття ними певною громадською діяльністю (див. табл. 4).

Таблиця 4

Динаміка кількості осіб, які потерпіли від кримінальних правопорушень за ознакою професійної належності або видом громадської діяльності (%)

№	Рід занять	Рік					
		2015	2016	2017	2018	2019	2020
1	Депутат	- 6,6	37,5	- 10,8	- 7,5	- 30,0	6,3
2	Працівник ЗМІ	- 16,5	0,4	- 25,6	- 6,3	6,1	- 33,5
3	Працівник пошти	- 14,4	- 29,5	- 27,9	- 6,8	- 19,5	-
4	Лікар	1,2	- 11,2	- 20,2	- 21,4	- 28,0	20,6
5	Керівник підприємства	24,9	- 60,3	- 38,1	- 17,3	- 33,3	- 1,1
6	Працівник фінансово-кредитної сфери	- 28,2	- 30,8	- 20,3	- 18,6	- 22,2	140,7
7	Працівник органу місцевого самоврядування	19,6	- 43,2	- 11,3	- 16,7	- 23,8	5,0
8	Працівник місцевої державної адміністрації	- 30,8	- 30,6	- 28,0	11,1	- 35,0	- 15,4
9	Працівник центрального органу державної виконавчої влади	- 3,2	73,3	-73,1	- 14,3	- 8,3	27,3
10	Працівник прокуратури	- 31,8	0	3,8	- 7,3	- 61,4	38,5
11	Працівник органів внутрішніх справ, Національної поліції	- 25,5	0,2	4,2	4,7	- 12,4	27,3
12	Суддя, працівник суду	6,5	- 23,2	4,0	- 22,5	- 20,6	- 6,3
13	Адвокат	8,2	5,2	- 8,5	- 1,4	0	- 15,3
14	Працівник органів безпеки	- 20,6	0	0	- 35,2	- 68,5	209,1
15	Працівник органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства	- 15,8	- 25,0	91,6	17,4	- 66,7	200,0
16	Працівник митної служби	2,3	- 13,3	- 60,0	6,25	- 58,8	71,5
17	Працівник Державної прикордонної служби України	- 70,0	- 5,5	- 3,8	- 14,0	4,7	0

Продовження таблиці 4

18	Військовослужбовець	- 15,6	- 49,9	82,8	- 21,5	- 8,4	- 37,6
Σ		- 2,1	- 57,3	3,9	- 15,2	- 20,2	6,4

Структуру професійної віктимізації в Україні доцільно розглядати, у першу чергу, за професійною приналежністю потерпілих. Оскільки ця ознака відноситься до характеристик особи потерпілого (а саме – до групи соціально-демографічних ознак), вона буде розглянута нами у підрозділі 2.1 дисертації. На цьому етапі дослідження зазначимо, що частка осіб, які потерпіли від кримінальних правопорушень та виокремлені у статистичному обліку Офісом Генерального прокурора України за ознакою професії, у середньому складає 2-5 % на рік від загальної кількості облікованих потерпілих від злочинів у державі [75; 76; 77; 78; 79; 80; 81]. За результатами анкетування працівників Національної поліції (всього було проанкетовано більше 800 слідчих, оперативних працівників, працівників відділів психологічного забезпечення, відділів моніторингу та ін. із різних регіонів України), проведеного авторкою у 2018-2019 рр., виявлено, що у загальній кількості потерпілих від кримінальних правопорушень особи, що стали жертвами злочину через свою професійну приналежність, складають від 10 до 15 % (думка 75 % опитаних). Для порівняння наведемо результати наукового дослідження О. І. Резнікової, яка виявила, що професійна віктимність належить до одного із найбільш розповсюджених у правозастосовній діяльності форм віктимності і складає, на думку експертів, 8 % від загальної кількості жертв злочинів [153, с. 6–7].

Структуру професійної віктимізації в Україні можна також побудувати за критерієм виду кримінального правопорушення, що вчиняється у зв'язку із професійною або громадською діяльністю особи. Основою такої структури є статистичні дані, виокремлені нами вище. Для

побудови такої структури розрахуємо середню кількість кримінальних правопорушень за період з 2014 по 2020 рр. (табл. 5).

Таблиця 5

**Структура професійної віктимізації в Україні
за ознакою виду кримінального правопорушення,
що вчиняється у зв'язку із професійною належністю або видом
громадської діяльності особи**

№	Вид кримінальних правопорушень (стаття КК України)	Середня кількість кримінальних правопорушень за 2014-2020 рр.	Частка (%)
1	Посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК України)	4	0,2
2	Умисне вбивство особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку (п. 8 ч. 2 ст. 115 КК України)	2	0,1
3	Перешкоджання законній професійній діяльності журналістів (ст. 171 КК України)	94	4,2
4	Опір представникові влади, працівникові правоохоронного органу, державному виконавцю, приватному виконавцю, члену громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовцеві, уповноваженій особі Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (ст. 342 КК України)	370	16,5

Продовження таблиці 5

5	Втручання в діяльність працівника правоохоронного органу, судового експерта, працівника державної виконавчої служби, приватного виконавця (ст. 343 КК України)	78	3,5
6	Втручання у діяльність державного діяча (ст. 344 КК України)	12	0,5
7	Погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу (ст. 345 КК України)	860	38,3
8	Погроза або насильство щодо журналіста (ст. 345 ¹ КК України)	37	1,6
9	Погроза або насильство щодо державного чи громадського діяча (ст. 346 КК України)	20	0,9
10	Умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу, працівника органу державної виконавчої служби чи приватного виконавця (ст. 347 КК України)	12	0,5
11	Умисне знищення або пошкодження майна журналіста (ст. 347 ¹ КК України)	5	0,2
12	Посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця (ст. 348 КК України)	640	28,5

Продовження таблиці 5

13	Посягання на життя журналіста (ст. 348 ¹ КК України)	1	0,1
14	Захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника (ст. 349 КК України)	11	0,5
15	Захоплення журналіста як заручника (ст. 349 ¹ КК України)	0	0
16	Погроза або насильство щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок (ст. 350 КК України)	35	1,6
17	Перешкоджання діяльності народного депутата України та депутата місцевої ради (ст. 351 КК України)	61	2,7
18	Умисне знищення або пошкодження майна службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок (ст. 352 КК України)	3	0,1
Σ		2245	100

Характеризуючи наслідки професійної віктимізації, зазначимо, за відповідно до результатів нашого емпіричного дослідження за критерієм характеру завданої шкоди кримінальні правопорушення розподіляються так: фізична шкода (шкода життю чи здоров'ю) складає 37,6 %, матеріальна шкода – 55,4 %, моральна – 7,0 %.

Іншими показниками професійної віктимізації можна визначити час і місце вчинення кримінального правопорушення. Головною особливістю часового критерію є вчинення злочину у робочий чи позаробочий час

потерпілого, оскільки розподіл протиправних посягань за годинами доби є недоцільним через специфіку різних професій. Те ж саме стосується і місця вчинення кримінального правопорушення: чи було воно вчинене на робочому місці жертви, чи ні.

За результатами узагальнення матеріалів архівних кримінальних проваджень, здійсненого авторкою, було встановлено, що у 45,0 % випадків кримінальне правопорушення вчиняється під час робочого часу потерпілого, а 55,0 % – у позаробочий час.

Місцем вчинення кримінального правопорушення у 55,5 % випадків є робоче місце потерпілого, у 30,7 % – його помешкання, у 10,3 % – громадські місця, інше – 3,5 %.

Таким чином, аналізуючи статистичні дані, можна виокремити кілька загальних статистичних тенденцій у професійній віктимізації в Україні:

1) найбільш уразливими категоріями потерпілих є працівники силових відомств (якщо розглядати сумарно потерпілих працівників органів МВС, Національної поліції та військовослужбовців). Такий факт є закономірним, враховуючи, по-перше, особливості несення служби такими особами, а по-друге, чисельність працівників органів МВС, Національної поліції та військовослужбовців в державі [20, с. 148];

2) другою за кількістю потерпілих групою є керівники підприємств. Значну кількість таких потерпілих можна пов'язати із наявністю загальнодоступної інформації, наприклад, про матеріальний статок цих осіб (головним джерелом є соціальні мережі та електронні декларації в Єдиному державному реєстрі декларацій), що робить їх привабливою мішенню для кримінальних правопорушників. Третя група за чисельністю – лікарі [20, с. 148];

3) найменша кількість потерпілих серед працівників органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства. Знову ж таки, таку тенденцію можна пояснити штатною малочисельністю цих

органів та меншою кількістю професійних ризиків їх працівників [20, с. 148];

4) рівень кримінальних правопорушень, що вчиняються проти особи у зв'язку з її професійною або громадською діяльністю, загалом тяжіє до зниження. Загальна картина динаміки таких правопорушень є нечіткою, у зв'язку із їх різноманіттям та особливостями детермінаційного комплексу кожного із видів;

5) останнім часом в державі спостерігалася загальна тенденція до зменшення кількості потерпілих від кримінальних правопорушень, виокремлених за ознакою професійної приналежності, однак у 2020 р., навпаки, зафіксовано збільшення кількості таких осіб. Це можна пояснити тим, що:

а) у низці правоохоронних органів та підприємств, організацій та установ, в першу чергу, державної форми власності, відбулося значне скорочення штату, що пов'язане як із переатестацією кадрів, так і загальним зменшенням кількості працівників [20, с. 148, 150];

б) існуванням політичних «преференцій» для тих чи інших категорій професіоналів. Зокрема, привертає увагу позитивна динаміка щодо кількості потерпілих, які є працівниками ЗМІ у 2019 р., хоча навіть після криміналізації низки діянь щодо журналістів та внесення відповідних змін у КК України у 2015 та 2018 рр. до 2019 р. переважала тенденція до зменшення кількості таких потерпілих [20, с. 150];

в) настроями у суспільстві, пов'язаними із пандемією COVID-19 та карантинними заходами, введеними для боротьби з нею: у 2020 р. суттєво збільшується кількість потерпілих лікарів, а також правоохоронних органів.

Багато вчених підкреслюють, що офіційні статистичні дані нічого не характеризують, але для оцінки стану кримінальної протиправності та її тенденцій ні в якій іншій країні світу не придумали інших показників [194, с. 97]. Водночас А. П. Закалюк зазначав, що: «Вимірювання злочинності за

основними її параметрами здійснюється насамперед через збір та накопичення офіційних статистичних показників за формами державної статистики» [87, с. 156]. Таким чином, розглядаючи показники професійної віктимізації необхідно зважати на те, що:

1) статистичне уявлення про її показники формується на основі лише звітності Офісу Генерального прокурора, що є явно недостатнім для характеристики картини не лише професійної віктимізації, а й стану віктимологічної ситуації в державі загалом;

2) формування навіть таких незначних за кількістю індикаторів за професіями здійснюється крізь призму латентності кримінальних правопорушень: як штучної, так і природньої;

3) перелік професій та прирівнювання видів зайнятості до професійних – постійний, а подекуди й швидкоплинний, процес. Охопити всі професії у кримінальній статистиці неможливо, однак можна сформулювати її аналіз за певними напрямками діяльності (наприклад, за сферами функціонування суспільства) [20, с. 150–151].

Із останнього твердження випливає, що процес інтенсивної віктимізації населення відбувається не просто симетрично до криміногенних проявів: змінюється структура віктимності населення, оскільки трансформується та інтенсифікується його розподіл на соціальні групи [138, с. 10]. У літературі навіть підкреслюється формування відносно нової для науки кримінології, і віктимології, зокрема, проблеми кримінологіко-віктимогенної стратифікації суспільства, що вимагає самостійного дослідження як на теоретичному рівні, так і на рівні практики запобігання злочинам [70, с. 8].

У світлі професійної віктимізації зазначене стосується безперервного процесу трансформації зайнятості населення за рахунок певних видів діяльності, що приносять дохід на постійній основі. На теперішній час в Україні виокремлюється майже 9 тисяч видів професій та робіт [164]. Тому цілком закономірно, що кримінальні правопорушення, передбачені КК

України, що вчиняються у зв'язку з виконанням особою своїх професійних обов'язків або зайняття громадською діяльністю, є лише «верхівкою айсбергу», порівняно з кількістю видів професійної діяльності, через заняття якою особи мають ризик стати жертвою злочинів. До того ж фактично охопити всі прояви таких професій законодавцю фізично не можливо [22, с. 207], навіть не зважаючи на те, що, як зазначає А. А. Васильєв: «...трансформація і розвиток суспільних відносин (пов'язаних, зокрема, криміналізацією чи декриміналізацією окремих форм протиправної поведінки) у країні та світі, вносять свої корективи в існуючу систему норм, якими передбачено захист та кримінально-правову охорону прав і свобод людини і громадянина» [40, с. 26].

Звернемо увагу на більш детальний аналіз поняття «професія».

Визначення змістовного наповнення будь-якого поняття зазвичай здійснюється дослідником через опрацювання спеціальної літератури, зокрема й словників. Для термінів «професія», «професійний» у літературі запропоновано такі значення:

- 1) «професія» – промисел, будь-яке заняття [63, с. 1370];
- 2) «професійний» – такий, що є фаховим, не аматорським [157];
- 3) «професія» – рід занять, трудової діяльності, що вимагає певних знань і навичок і є для когось джерелом існування, а звідси й «професійний» – такий, що пов'язаний з певною професією [151; 177].

В юридичній науці, зокрема, трудовому праві, під професією прийнято вважати широку сферу трудової діяльності, що відображає галузевий або родовий поділ праці, в якій працівник може застосовувати свої трудові здібності відповідно до наявних у нього знань, навичок і вмінь [72, с. 618]. Визначення професії пропонується також і у Національному класифікаторі ДК 003:2010 «Класифікатор професій», де зазначається, що це «здатність виконувати певні роботи, що вимагають від особи певної кваліфікації» [102]. Остання визначається рівнем освіти та спеціалізацією [102]. Тобто, професійною зазвичай вважається діяльність особи, яка має

певний базис знань та вмiє ефективно їх застосовувати на практицi, отримуючи вiд такого застосування певну винагороду, у тому числi й матерiальну [22, с. 207–208].

Умовно кажучи, класична структура професiйної дiяльностi складається з таких елементiв:

- 1) суб'єкти – професiонали, що є носiями тiєї чи iншої дiяльностi;
- 2) виконання професiоналами своїх обов'язкiв, їх праця, робота, витрати фiзичної та iнтелектуальної енергiї;
- 3) статус, яким надiляються професiонали;
- 4) нормативно-цiннiсна база тiєї чи iншої дiяльностi, втiлення у вiдповiднiй професiйнiй галузi та професiйнiй етицi [84, с. 27; 187 с. 68].

Проте А. Є. Фоменко справедливо вказує на те, що деякi з вказаних елементiв не доцiльно розглядати в аспектi внутрiшньої будови професiйної дiяльностi, оскiльки:

- 1) виконання професiоналами своїх обов'язкiв, а також витрати фiзичної та iнтелектуальної енергiї бiльш коректно iдентифiкувати як сукупнiсть їх дiй, що є дійсно невид'ємним елементом професiйної дiяльностi;

- 2) правовий статус є окремим статистичним феноменом, пiд яким розумiється юридичне положення фiзичних осiб (в тому числi професiоналiв) або юридичних осiб в суспiльствi та державi, а тому його вклучення до структури дiяльностi, що є динамiчним явищем, є некоректним;

- 3) нормативно-цiннiсна база, що є, по сутi, сукупнiстю нормативно-правових актiв, є лише одним iз юридичних засобiв здiйснення професiйної дiяльностi [187, с. 69].

Не викликає сумнiву той факт, що не всi з видiв професiй чи громадської активностi потенцiйно супроводжуються ризиками настання процесу вiктимiзацiї особи. Однак необхідно акцентувати увагу, що й не будь-яка дiяльнiсть, що приносить особi стабiльний дохiд та, в свою чергу,

також потребує певного рівня знань і підготовки для заняття нею, піддає особу ризику стати жертвою злочину, є професійною у широкому сенсі вживання цього слова, особливо зважаючи на вищенаведену аргументацію щодо структури професійної діяльності А. Є. Фоменко. Постійний розвиток ринку праці сприяє появі нових напрямів діяльності. Зокрема, такими ноу-хау сьогодні можна визнати блогерів (які цілком на постійній основі через мережу Інтернет заробляють на життя веденням персональних відео-каналів, сторінок чи спеціальних сайтів), осіб, що пропонують витвори хенд-мейд, та ін., що працюють переважно на основі фрілансу, працівників волонтерських чи громадських організацій (маються на увазі лише ті особи, які отримують за свою роботу грошову винагороду), учасників та переможців різних конкурсів, зокрема й жіночих та чоловічих конкурсів краси різних рівнів (адже зазвичай учасники не є професійними моделями, однак після перемоги виконують певні функції: миротворчі, культурні тощо) та багато інших [22, с. 208]. Такі особи також мають значний ступінь віктимізації, що потребує додаткових наукових досліджень [20, с. 151].

Оскільки віктимізація складається з даних про всіх потерпілих від злочину, як зареєстрованих, так і латентних, незалежно від ступеня віктимності, сприяння або навіть прямої вини самих потерпілих [35, с. 196–197], здійснимо спробу надати характеристику латентній частині професійної віктимізації в Україні.

1.3 Латентність професійної віктимізації та її наслідки

Латентність – невід’ємний супутній процес кримінальної протиправності, що здійснює вплив на ступінь об’єктивності, достовірності й повноти офіційної статистики. Оскільки віктимізація – один із процесів, що обумовлюють існування кримінальної активності у

суспільстві, властивість латентності цілком закономірно поширюється і на неї. Виходячи із цього, незайвим буде зазначити, що важливіше завдання будь-якого дослідження проблем запобігання злочинності – аналіз стану латентності злочинних проявів.

Латентність (від лат. *latens* – прихований, невидимий) – явище, внаслідок якого кримінальні правопорушення, що були реально вчинені, через різні обставини належним чином не зареєстровані в офіційній кримінально-правовій статистиці [174, с. 821]. Під латентною злочинністю можна розуміти сукупність вчинених за окремий період кримінально-караних діянь, що не мали наслідком кримінально-правових заходів реагування та впливу з боку компетентних органів, що здійснюють досудове слідство і притягнення винних осіб до відповідальності [38, с. 267].

У світовій кримінології не вироблено однозначного розуміння латентної злочинності, для позначення якої використовуються такі вирази, як «темний бік злочинності» («dark side of crime»), «злочини, про які не було повідомлено поліції» («non-reported crimes»), «темне число», «темна цифра», «сіра цифра» та ін. [30, с. 179; 1, с. 15; 3, с. 53; 197, с. 125; 135 та ін.]. Сама є проблема існування «прихованої» або «неврахованої» частини злочинності є давньою, складною і гострою проблемою не лише для України, а й для інших країн. Їй присвячено численні соціально-правові й кримінологічні дослідження, що беруть свій початок у ХІХ столітті [30, с. 178].

У теорії кримінології виділяють, головним чином, такі види латентності:

- природну латентність, за якої інформація про кримінально-карані діяння не стала відомою компетентним органам (й, відповідно, не була відображена у кримінальній статистиці) та щодо яких не було вжито передбачених законом заходів реагування;

- штучну латентність – сукупність кримінально-караних діянь, відомості щодо яких надходили до правоохоронних органів, але при цьому подія кримінального правопорушення не реєструвалася, або її реєстрація відбувалася, проте правопорушення було не розкрито або не розкрито остаточно (через неправильну кваліфікацію, не встановлення особи правопорушника тощо);

- суміжну (межову) латентність – сукупність кримінально-караних діянь, які взагалі не усвідомлюються потерпілими як вчинені щодо них протиправні діяння [38, с. 267; 175 с. 377].

Відповідно і латентних жертв кримінальних правопорушень залежно від виду їх поведінки після вчиненого проти них посягання (посткримінальної поведінки) можна класифікувати на:

1) природно латентних – невстановлені особи, яким заподіяно шкоду кримінальним правопорушенням;

2) штучно латентних (квазілатентних) – відомі особи, кримінальні правопорушення про яких залишилися прихованими від офіційного обліку, а також постраждалі особи, яких не було визнано потерпілими у кримінальному провадженні у формі приватного звинувачення [89, с. 76–77].

Загалом проблематика латентності професійної віктимізації потребує подальшого самостійного вивчення, адже на теперішній час цей феномен є малодослідженим. Відповідно не опрацьована і методика встановлення латентної частини загального процесу віктимізації.

Розглядаючи професійну віктимізацію, окрему увагу необхідно приділити явищу так званої суб'єктної латентності. У теорії кримінології суб'єктно-латентними кримінальними правопорушеннями називаються нерозкриті (неповно розкриті) злочини, коли факт їх вчинення відомий і врахований, але особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, або окремі з таких осіб, якщо кримінальне правопорушення було вчинене групою осіб, невідома й не притягнута до кримінальної відповідальності

[86, с. 220]. Суб'єктно-латентні кримінальні правопорушення відрізняються від інших форм вияву латентності здебільшого тим, що в цьому разі йдеться про латентність суб'єкта, який учинив кримінально-каране діяння, а не латентність кримінального правопорушення [86, с. 220]. За аналогією із латентністю суб'єкта кримінального правопорушення можна стверджувати і про латентність потерпілого від злочину, а точніше – його головної ознаки – професійної приналежності. У разі не встановлення факту, що кримінальне правопорушення було вчинене через професійну належність потерпілого і відповідним чином кваліфіковане, воно потрапляє у статистичний облік загальнокримінальних правопорушень. У літературі підкреслюється, що від певних ознак потерпілого (у нашому випадку має значення така його ознака, як займана ним посада) залежить правильна кваліфікація вчиненого [85, с. 82]. Яскравим прикладом такої латентної суб'єктної віктимності є кваліфікація умисного вбивства особи чи її близького родича у зв'язку із виконанням цією особою службового або громадського обов'язку (п. 8 ч. 2 ст. 115 КК України) як умисне вбивство (ч. 1 ст. 115 КК України); умисного знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу, працівника органу державної виконавчої служби чи приватного виконавця (ст. 347 КК України), службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок (ст. 352 КК України) як умисне знищення або пошкодження майна (ст. 194 КК України) і т.п.

Наразі у кримінологічній науці поки що не вироблено єдиного підходу щодо визнання предмета і механізму латентизації злочинів [107, с. 182], що свідчить про складність та багатоаспектність цього процесу.

Для оцінки розмірів (обсягів) латентної злочинності використовується поняття «рівень латентності». Різні злочини відповідно мають різний рівень латентності [38, с. 267]. Саме залежно від рівня латентності кримінальні правопорушення класифікуються на кримінальні правопорушення з мінімальним (не вище за 50 % від кількості

zareєстрованих діянь), середнім (латентність вища, ніж 50 %, однак вона менше, ніж загальна кількість zareєстрованих правопорушень) та максимальним (латентність яких вища за кількість zareєстрованих діянь) рівнем латентності [135, с. 89].

Специфіка латентної віктимізації полягає у тому, що вона відображає процес утворення латентної злочинності і контингенту жертв латентних злочинів [58, с. 50]. Проф. Б. М. Головкін підкреслює, що латентна віктимізація – це процес збільшення ступеня уразливості жертв латентних злочинних посягань перед повторним заподіянням їм шкоди злочинами, а також підвищення ризиків злочинних посягань проти невизначеного кола людей [56, с. 95]. По суті вона відіграє роль умови, що сприяє повторній віктимізації жертв злочинних посягань і кримінальній активності осіб, схильних до протиправної поведінки, а також підвищує рівень групової й масової віктимності у суспільстві [58, с. 50]. У контексті професійної віктимізації латентною віктимізацією можна вважати приховану з різних причин множинність кримінальних правопорушень, потерпілим від яких є особа у зв'язку з її професійною діяльністю й існування якої підвищує ризик представників певних професій стати жертвою злочину як вперше, так і повторно.

Для виявлення і виміру латентності кримінально-правових проявів у суспільстві вченими пропонується певний методичний інструментарій, який складається зі статистичних, соціологічних, логіко-математичних і економічних методів [135, с. 20–35]. Найпоширенішим методом у практиці вивчення віктимізації, а отже, й виявлення обсягів латентної віктимізації та аналізу її особливостей, є соціологічні методи: анкетування, опитування, інтерв'ювання та ін.

Зарубіжний досвід формування кримінальної статистики свідчить, що віктимізаційні опитування є одним із важливих джерел її формування. За допомогою таких опитувань не лише формується частина статистичних даних про злочинність в державі, а й виявляються рівень страху серед

населення стати жертвою злочину (або конкретних видів злочинів), ставлення до правоохоронної системи та системи правосуддя, а також різні соціально-демографічні параметри, що допомагають виявити та оцінити групи осіб, які піддаються віктимізаційним ризикам [159, с. 10].

Статистика правоохоронних органів як в Україні, так і за кордоном, переважно формується на основі даних за календарний рік, враховуючи показники щодо найбільш розповсюджених видів кримінальних правопорушень. І хоча деякі дослідження потерпілих здійснюються безперервно протягом року (наприклад, Національне віктимологічне опитування у Сполучених Штатах Америки (the National Crime Victimization Survey (NCVS)) та Дослідження злочинності в Англії та Уельсі (the Crime Survey for England and Wales / British Crime Survey)), багато досліджень потерпілих проводяться не так часто, а саме кожні два-три роки, та не аналізують усіх видів злочинності. Зокрема, за своїм характером опитування населення в цілому не передбачають збір інформації щодо вбивств чи злочинів у сфері господарської діяльності. У деяких випадках останні охоплюються спеціалізованими обстеженнями на підприємствах. Окрім того інформація про злочини приватного звинувачення, кримінальні правопорушення «без потерпілого» (такі, як вживання наркотиків, азартні ігри і т.п.), а також корпоративні та «білокомірцеві» злочини зазвичай не збирається за допомогою досліджень віктимізації, хоча деякі показники цих злочинів можна формувати у подібний спосіб [10, с. 70; 159, с. 10].

Формами вивчення віктимізації (за О. Г. Куликом) є:

- 1) вивчення даних про потерпілих на основі дослідження вибіркового, по можливості репрезентативного для країни або окремого регіону, масиву кримінальних проваджень;
- 2) поглиблене інтерв'ювання осіб, які потерпіли від злочинів [120, с. 100].

Сучасні опитування щодо віктимізації населення проводяться, як правило, за однією із таких методик (технік):

1) аналітична техніка, що полягає у ретельному вивченні результатів опитування щодо віктимізації з метою виявлення впливу різних методологічних особливостей дослідження на його кінцеві результати у виді отриманих даних;

2) експериментальна методика – паралельне використання різних конкретних методів опитування у різних вибірках із подальшим порівнянням отриманих оцінок рівня віктимізації або інших питань, що становлять предмет опитування;

3) перевірка критерію, який полягає у співставленні альтернатив, зокрема, записів про вчинений злочин (які можна вважати точними) та результатів інтерв'ювання осіб, що визнані потерпілими [11, с. 81].

Необхідно зазначити, що не зважаючи на популярність методів опитування населення за кордоном, в Україні офіційна кримінальна статистика формується лише на основі результатів роботи правоохоронних органів, тобто є неперервним процесом формування даних про стан кримінальної протиправності на основі звітності правоохоронних та судових органів. У свою чергу, характерними рисами віктимізаційних опитувань можна визначити:

- основою таких опитувань є повідомлення громадян;
- вибірковість (дослідження проводяться на основі опитування статистичної вибірки респондентів);
- воно набуває характер загальнодержавного лише у разі репрезентативності вибірки, на відміну від статистичних даних правоохоронних та судових органів, що охоплюють територію всієї держави;
- періодичність;

- цільова аудиторія є дещо обмеженою, як правило, деякі групи населення не потрапляють до вибірки (наприклад, неповнолітні потерпілі, особи, які перебувають в установах зі спеціальним режимом і т. п.);

- збір даних здійснюється щодо всіх кримінально протиправних посягань, у тому числі й не врахованих в офіційній статистиці правоохоронних і судових органів;

- може фіксуватися множинна або повторна віктимізація, хоча зазвичай встановлюється межа кількості подібних кримінальних правопорушень з метою попередження різких знижень або підвищень показників даних, що значною мірою впливає на загальну оцінку віктимізації;

- замах на вчинення кримінальних правопорушень можуть фіксуватися окремо;

- для таких опитувань є властивою похибка репрезентативності, що може бути обумовлена: недостатнім охопленням аудиторії, помилкою респондента або помилкою спогаду, відсутністю відповіді, неправильним кодуванням, редагуванням чи умовними розрахунками, посилкою оцінювання та ін. [159, с. 12].

Можливо, саме через перелічені особливості в Україні значення офіційних досліджень віктимізації занижується і такого роду опитування на загальнодержавному рівні державними органами не проводяться. Масштабні ґрунтовні дослідження віктимізації населення наразі проводилися лише у межах наукових досліджень. Так, у 2012 та у 2015 р. колективом науковців під керівництвом проф. Б. М. Головкина були проведені віктимологічне опитування (що охопило 15 областей України) [53] та всеукраїнське віктимологічне Інтернет-опитування щодо аналізу сприйняття населення проблеми злочинності в цілому і на рівні територіальних громад, вивчення суб'єктивної оцінки громадянами рівня особистої безпеки, а також ступеня ризику стати жертвою злочину, виявлення чинників, що підвищують віктимогенний ризик, з'ясування

ставлення громадян до дотримання особистої безпеки у повсякденному житті, встановлення побутуючих уявлень про джерела кримінальних небезпек та судження щодо причин персоніфікованого вибору злочинцями жертв протиправних посягань, виявлення особистого досвіду віктимізації й аналізу посткримінальної поведінки жертв тощо [54, с. 68].

Запровадження всеукраїнського моніторингового віктимологічного опитування населення дозволить отримати якісно нову незалежну від впливу державних інституцій інформацію про потерпілих, особливо, якщо воно буде проводитись у формі інтерв'ю. Постійне проведення таких опитувань створить важливий канал впливу населення і потерпілих від злочинів, зокрема, на оцінку роботи правоохоронних органів і формування державної політики протидії злочинності [120, с. 100].

При оцінці результатів таких опитувань, що можуть проводитися, наприклад, за методикою Міжрегіонального інституту ООН з вивчення злочинності і правосуддя (UNICRI), доцільно використовувати такі два основні показники віктимізації населення [69, с. 42]:

1) частка жертв злочину – показник, що характеризує відношення кількості респондентів, які постраждали від певного виду злочину (як правило, за календарний рік) хоча б один раз, до загальної кількості респондентів у вибірці у відсотках. За репрезентативної вибірки показник інтерпретується як такий, що поширюється на все населення країни або регіону. Розраховується за формулою:

$$Ч_{жс} = Ж / Н \times 100 \%,$$

де $Ч_{жс}$ – частка жертв злочину;

$Ж$ – кількість респондентів, які постраждали від злочинів;

$Н$ – загальна кількість респондентів [69, с. 42];

2) коефіцієнт кримінальної віктимізації – показник, що відображає відношення сумарної кількості злочинів певного виду, від яких респонденти постраждали певну кількість разів, до загальної кількості респондентів. Формула для розрахунку:

$$K_e = Z_e / H \times 100 \%,$$

де K_e – коефіцієнт кримінальної віктимізації;

Z_e – кількість злочинів певного виду, від яких постраждала частина респондентів;

H – загальна кількість респондентів [69, с. 42].

Науковці зазначають, що особливостями коефіцієнту кримінальної віктимізації є те, що:

а) величина коефіцієнта кримінальної віктимізації завжди вища за частку жертв, оскільки враховує неодноразове вчинення злочинів проти однієї особи;

б) груповий коефіцієнт кримінальної віктимізації відображає кількість потерпілих певної групової належності (наприклад, автовласники, власники велосипедів та ін.) до чисельності цієї групи, у зв'язку з чим для зручності його розраховують на 100 осіб [69, с. 42].

Однак при всій ґрунтовності та інформативності досліджень віктимізації отримані таким шляхом дані про віктимізацію населення, на думку деяких науковців, – це результат суб'єктивної оцінки потерпілих, що не проходять юридичної перевірки [69, с. 42].

Для здійснення розрахунків аналогічних показників у світлі аналізу латентності професійної віктимізації, з метою визначення репрезентативного обсягу вибірки дослідник повинен володіти інформацією щодо загальної кількості професіоналів, які зайняті у конкретній галузі. Однак такі дані у повному обсязі подекуди отримати не можливо, особливо зважаючи на тіньовий сегмент ринку праці (наприклад, особи, які без офіційного працевлаштування надають послуги у сфері торгівлі, медицини, інформаційній сфері і т.п.). Проте у перспективі віктимологічної профілактики серед населення проведення таких досліджень набуває особливо важливого значення. Вважаємо, що у разі розроблення ґрунтовної методичної основи виконання дослідження професійної віктимізації державними та правоохоронними органами стане

перспективним напрямом їх діяльності із профілактики та запобігання кримінальним правопорушенням.

За результатами анкетування працівників Національної поліції, проведеного авторкою, рівень латентної професійної віктимізації в Україні становить 10 % від загальної кількості потерпілих від кримінальних правопорушень в Україні. Основною, і майже єдиною, причиною існування явища латентної професійної віктимізації, на думку 90 % респондентів, є неповідомлення з різних причин (усвідомлення власного безсилля, сором, небажання інформувати керівництво про подію злочину і т.п.) правоохоронних органів про факт вчиненого кримінального правопорушення. Іншими причинами існування латентної професійної віктимізації є (на думку 10 % опитуваних): помилка у кваліфікації діяння та природна латентність кримінальних правопорушень.

Головними наслідками латентності професійної віктимізації в Україні є:

- 1) підвищення ступеня уразливості осіб, що стали потерпілими від латентних кримінальних правопорушень, що були вчинені через їх професійну належність, перед заподіянням їм шкоди аналогічними кримінально протиправними посяганнями в майбутньому;
- 2) підвищення ризиків віктимізації необмеженої кількості осіб, особливо представників певних професій;
- 3) самодетермінація злочинності та ін.

Таким чином, латентність професійної віктимізації – це прихована з різних причин множинність кримінальних правопорушень, потерпілим від яких є особа у зв'язку з її професійною діяльністю й існування якої підвищує ризик представників певних професій стати жертвою злочину як вперше, так і повторно.

Висновки до розділу 1

1. Методикою аналізу стану розроблення проблеми має охоплюватися кілька змістовних блоків, що характеризують рівень загальної розробленості проблеми професійної віктимізації. Такими блоками відповідного знання є:

1) теоретичний фундамент у вигляді наукових положень щодо сутності явища професійної віктимізації;

2) наявний чіткий термінологічний апарат, за допомогою якого стає можливим окреслити зміст проблеми із залученням категорій суміжних галузей знань та визначитися із необхідним інструментарієм для прирощення нового знання;

3) постановка ще не розв'язаних проблем професійної віктимізації завдяки окресленню нових тенденцій у розвитку цього явища та продовження дослідження вже відомих аспектів, ще не достатньо розкритих за сутністю.

2. Наукова розвідка проблеми професійної віктимізації дозволила встановити, що відповідне знання сформувалося не одразу, а на порівняно пізніх етапах розвитку вчення про жертву злочину. Таке формування пов'язується, у першу чергу, зі спробами класифікації (типології) потерпілих від злочинів та подальшим нарощенням масиву знання завдяки розробленню чисельних аспектів проблеми професійної віктимізації та заходів убезпечення відповідних осіб від вчинення щодо них злочинних діянь.

3. Професійна віктимізація в Україні – складне багатофакторне явище, статистичне уявлення про яке можна скласти на основі офіційних статистичних звітів Офісу Генерального прокурора. Кримінологічна характеристика професійної віктимізації в Україні здійснюється за допомогою таких її показників, як рівень, структура та динаміка. Зважаючи на наявні дані, можна констатувати, що:

- рівень кримінальних правопорушень, що вчиняються у зв'язку з професійною або громадською діяльністю особи, протягом 2014-2020 рр. загалом має тенденцію до зниження (окрім невеликого зростання у 2017 р.);

- загальна картина динаміки таких правопорушень є нечіткою, у зв'язку з їх різноманіттям та особливостями детермінаційного комплексу кожного із видів;

- рівень осіб, що потерпіли від кримінальних правопорушень у зв'язку із виконанням своєї професійної діяльності або заняттям громадською діяльністю, характеризується значним зниженням у 2015 р., і з того часу кожного року статистичні зміни в ньому можна охарактеризувати як незначні. Однак, знову ж таки, статистична картина щодо кожного із видів професіоналів має свої особливості через специфіку її обумовленості. Загальна динаміка цього показника є переривчастою, стабільних тенденцій до збільшення чи зменшення в ній протягом періоду, що аналізувався, не виявлено;

- структуру професійної віктимізації в Україні можна розглядати відповідно до таких критеріїв, як професійна приналежність потерпілих та вид кримінального правопорушення, що вчиняється у зв'язку із професійною або громадською діяльністю особи;

- найбільшу частку у структурі професійної віктимізації за видом кримінального правопорушення, що вчиняється у зв'язку із професійною або громадською діяльністю особи, складають кримінальні правопорушення: погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу (ст. 345 КК України) (38,3 %); посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця (ст. 348 КК України) (28,5 %); опір представникові влади, працівникові правоохоронного органу, державному виконавцю, приватному виконавцю, члену громадського формування з охорони

громадського порядку і державного кордону або військовослужбовцеві, уповноваженій особі Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (ст. 342 КК України) (16,5 %), а найменшу – умисне вбивство особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку (ст. 115 ч. 2 п. 8 КК України) (0,1 %); посягання на життя журналіста (ст. 348¹ КК України) (0,1 %); умисне знищення або пошкодження майна службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок (ст. 352 КК України) (0,1 %).

4. За критерієм характеру завданої шкоди кримінальні правопорушення, що вчиняються у зв'язку із професійною або громадською діяльністю особи, розподіляються так: фізична шкода (шкода життю чи здоров'ю) складає 37,6 %, матеріальна шкода – 55,4 %, моральна – 7,0 %. У 45,0 % випадків кримінальне правопорушення вчиняється під час робочого часу потерпілого, а 55,0 % – у позаробочий час. Місцем вчинення кримінального правопорушення у 55,5 % випадків є робоче місце потерпілого, у 30,7 % – його помешкання, у 10,3 % – громадські місця, інше – 3,5 %.

5. Латентною віктимізацією (у контексті професійної віктимізації) можна вважати приховану з різних причин множинність кримінальних правопорушень, потерпілим від яких є особа у зв'язку з її професійною діяльністю й існування якої підвищує ризик представників певних професій стати жертвою злочину як вперше, так і повторно.

Основними методами вивчення процесів латентності професійної віктимізації є соціологічні методи: анкетування, опитування, інтерв'ювання та ін. Спеціалізованого віктимологічного опитування з метою виявлення рівня професійної віктимізації в Україні дотепер не проводилося.

Латентність професійної віктимізації в Україні складає 10 %, що відповідає низькому рівню латентності (відповідно до загальноприйнятої класифікації). Сприяє існуванню явища латентності професійної

віктимізації, головним чином, неповідомлення потерпілими від кримінальних правопорушень правоохоронних органів про факт вчиненого кримінального правопорушення.

Основними наслідками латентності професійної віктимізації можна визнати підвищення ступеня уразливості осіб, що стали потерпілими від латентних кримінальних правопорушень, що були вчинені через їх професійну належність, перед заподіянням їм шкоди аналогічними кримінально протиправними посяганнями в майбутньому; підвищення ризиків віктимізації необмеженої кількості осіб, особливо представників певних професій; самодетермінацію злочинності та ін.

РОЗДІЛ 2

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИ ПОТЕРПІЛОГО ТА ДЕТЕРМІНАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ВІКТИМІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

2.1 Кримінологічна характеристика особи, яка стала жертвою злочину за професійною ознакою

Логічним продовженням аналізу професійної віктимізації в Україні після розгляду її кримінологічних показників є характеристика особи потерпілого від кримінального правопорушення, що вчиняється через професійну діяльність особи, та чинників, що зумовлюють її віктимізацію.

Польський кримінолог Єжи Бафія підкреслює, що для кримінологічного аналізу жертви злочину має значення не жертва як така, а соціологічні та психологічні аспекти, що впливають, наприклад, на формування у кримінального правопорушника мотиву на вчинення діяння чи на інші обставини, що зумовлюють вибір жертви [25, с. 107, 17, с. 199].

Ефективне вивчення соціологічних і кримінологічних рис особи потерпілого не можна уявити без детального дослідження структури такої особи. Проблематика структури особи потерпілого охоплює питання її схематизації, тобто визначення основних структурних компонентів (підсистем), які входять до структури, їх співвідношення, взаємодії і взаємообумовленості в межах цілісної особи, а також питання впливу цих структурних компонентів на вибір особою лінії поведінки в конкретній життєвій ситуації. За допомогою структури відтворюється, конструюється і розкривається кримінологічна характеристика особи потерпілого [139, с. 216]. Структурування інформації обумовлене тим, що дані про конкретного потерпілого без їх обробки та статистичного узагальнення не мають наукового значення.

Вивчення особи потерпілого є дослідженням однієї із частин (поряд із особою, яка вчиняє злочин, та особливостями ситуації його вчинення) єдиного цілого – механізму злочинної поведінки [123, с. 54]. На думку О. М. Литвинова, жертву злочину необхідно розглядати, як фактор, що генетично і динамічно впливає на вказаний механізм. Така думка пояснюється тим, що в багатьох випадках у механізмі вчинення злочину спостерігається інверсія ролей: потенційну жертву неможливо відрізнити від майбутнього злочинця, оскільки їх (і жертви, і злочинця) дозлочинна поведінка свідчить про обопільне суспільно небезпечне загострення конфліктних відносин [123, с. 54]. Зважаючи на це, зазначимо, що кримінологічна характеристика особи злочинця і особи потерпілого є в значній мірі подібною.

У кримінології на теперішній час склалася певна схема дослідження особи, яка вчиняє кримінальне правопорушення, відповідно до таких груп ознак:

1) соціально-демографічні (вік, стать, соціальне положення, національність, освітній рівень, професію, рід занять, матеріальна забезпеченість, положення у суспільстві, умови виховання, соціально-корисна діяльність та ін.);

2) психологічні ознаки (мотиваційна сфера, самосвідомість, висока емоційна збудливість, тип нервової системи, неврологічні розлади, агресивність, слабкий самоконтроль, темперамент, воля, уміння аналізувати ситуацію, що складається, і на цій підставі приймати правильні рішення тощо);

3) моральні ознаки (соціальні, етичні й естетичні настанови, інтелект, світогляд, самооцінка, ціннісна орієнтація, неповага до особи, інтереси, потреби, ідеали, звички, схильності, індивідуальність, правосвідомість та ін.);

4) кримінально-правові ознаки (наявність судимості, злочинний досвід, рівень правової підготовки, інтенсивність злочинної діяльності,

місце в злочинній групі, поведінка при відбутті покарання тощо) [29, с. 88–89].

5) фізичні (психічні) ознаки та властивості [24, с. 243; 52, с. 97; 95, с. 70].

У свою чергу, загальноприйнята у віктимології методика вивчення жертви злочину (кримінологічна характеристика) передбачає її аналіз за такими структурними блоками ознак:

1) соціально-демографічні ознаки (стать, вік, сімейний стан, освітній рівень, професія тощо);

2) кримінально-правові ознаки (роль жертви в генезисі злочинної поведінки та у створенні криміногенної ситуації);

3) соціально-рольова характеристика (сукупність видів діяльності особи в системі суспільних відносин як громадянина, сім'янина, члена трудового колективу тощо);

4) морально-психологічна характеристика, що відображає ставлення особи до соціальних цінностей і соціальних функцій, які вона виконує [17, с. 199; 132, с. 37–38; 139, с. 218]. Звісно, що така «універсальна» характеристика цілеспрямовано деталізується дослідниками під час розгляду окремих груп жертв злочинів залежно від їхньої специфіки. Ґрунтовна характеристика та узагальнений портрет потерпілого формуються на основі статистичних даних й емпіричних досліджень.

Таким чином, методика здійснення кримінологічної характеристики як особи злочинця, так і особи потерпілого, має значну кількість схожих параметрів. Цей факт не викликає здивування з огляду на «бінарність» події злочину та схожість головного наукового завдання такої характеристики – надати узагальнений портрет типового злочинця / потерпілого.

Орієнтуючись на наведені вище блоки ознак характеристики жертв злочину, розглянемо основні риси суб'єкта професійної віктимізації, виявлені в результаті проведеного нами емпіричного дослідження.

Соціально-демографічні ознаки, головні з яких було перелічено вище, надають досліднику можливість скласти уявлення про якісну сторону особи потерпілого, а також, розглянуті спільно з іншими групами ознак у межах структури окремої особи, несуть цінні кримінологічні знання, що мають значення для складання узагальненого «портрету» особи потерпілого [139, с. 218]. Адже, як вказує Б. М. Головкін, соціально-демографічна характеристика по суті є тією визначальною рамкою, що задає контури морально-психологічного образу [55, с. 120].

Серед усього різноманіття цієї групи ознак відзначимо, що відповідно до результатів проведеного нами емпіричного дослідження:

1) за віком серед потерпілих цієї групи переважають особи від 20 до 30 років (52,0%) та від 30 до 40 років (30,5%), що пояснюється віком найвищої професійної активності. Вікова група від 40 до 60 років склала 14,0%, особи від 18 до 20 років – 2,0%. Найменша за чисельністю група потерпілих – особи, які вже досягли пенсійного віку (старше 60 років), але продовжували працювати – 1,5% [17, с. 199];

2) за статевим розподілом серед потерпілих переважають особи чоловічої статі: 63,7% припадає на чоловіків, 36,3% – на жінок. Така перевага кореспондує із загальною тенденцією професійної віктимізації в Україні, у структурі якої відповідно до статистичних даних Офісу Генеральної прокуратури України переважають співробітники силових структур [75; 76; 77; 78; 79; 80; 81; 17, с. 199];

3) за рівнем освіти жертви злочинів розподілилися так: середню освіту на момент злочинного посягання мали 10,0%, професійно-технічну – 25,5%, неповну вищу – 2,7%, вищу – 60,3%. Освітньо-науковий або науковий рівень освіти мали 1,5% потерпілих. Оскільки розглядається саме професійна віктимізація, то абсолютна перевага осіб із вищою та професійно-технічною освітою є закономірною [17, с. 199];

4) сімейний стан потерпілих: одружений / заміжня – 48,0%, неодружений / незаміжня – 31,5%, розлучений / розлучена – 20,5% [17, с. 199];

5) щодо професійної приналежності потерпілих, то можна зазначити наступне. Згідно зі статистичними даними Офісу Генерального прокурора, якщо розрахувати середню кількість потерпілих, що виокремлюються у статистичній формі 1 «Єдиний звіт про кримінальні правопорушення», то структура потерпілих залежно від їх професійної діяльності є такою (див. табл. 6):

Таблиця 6

**Структура потерпілих від кримінальних правопорушень,
що вчиняються у зв'язку із професійною належністю або видом
громадської діяльності особи**

№	Рід занять	Середня кількість потерпілих за 2014-2020 рр.	Частка (%)
1	Депутат	150	1,2
2	Працівник ЗМІ	196	1,5
3	Працівник пошти ¹	122	1,0
4	Лікар	1 387	11,5
5	Керівник підприємства	3 685	30,7
6	Працівник фінансово-кредитної сфери	1 076	9,0
7	Працівник органу місцевого самоврядування	142	1,2

¹ Примітка. Працівники пошти, як вид осіб, що потерпіли від кримінальних правопорушень, у Єдиному звіті про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2020 року не виділялися.

Продовження таблиці 6

8	Працівник місцевої державної адміністрації	25	0,2
9	Працівник центрального органу державної виконавчої влади	23	0,2
10	Працівник прокуратури	95	0,8
11	Працівник органів внутрішніх справ, Національної поліції	1 239	10,3
12	Суддя, працівник суду	165	1,4
13	Адвокат	275	2,3
14	Працівник органів безпеки	44	0,4
15	Працівник органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства	19	0,2
16	Працівник митної служби	26	0,2
17	Працівник Державної прикордонної служби України	68	0,6
18	Військовослужбовець	3 277	27,3
Σ		12 014	100,0

Отже, у структурі потерпілих від кримінальних правопорушень, що вчиняються у зв'язку із професійною належністю або видом громадської діяльності особи, переважають працівники силових відомств (військовослужбовці, працівники органів Міністерства внутрішніх справ

України, Національної поліції та Служби безпеки України) – 38,0 %, керівник підприємств – 30,7 %, лікарі – 11,5 %, працівники кредитно-фінансової сфери – 9,0 %. Найменшу частку у такій структурі складають працівники органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства та працівники митної служби (по 0,2 %).

За результатами проведеного нами анкетування співробітників Національної поліції, як таких, що мають найвищий ризик стати жертвою злочину, визначено: офіцерів Національної поліції, офіцерів Служби безпеки України, військовослужбовців Збройних сил України, працівників медичної сфери, суддів, працівників установ виконання покарань, інкасаторів, приватних підприємців, працівників сфери послуг (касири закладів і торговельних точок із цілодобовим графіком роботи, таксисти, провізори тощо), працівників соціальної сфери (співробітники пошти, особи, зайняті у сфері соціального обслуговування), журналістів. Окремо респонденти вказали на волонтерів, громадських активістів та блогерів [20, с. 151].

Кримінально-правові ознаки. Роль жертви в генезисі злочинної поведінки та у створенні криміногенної ситуації неодноразово розглядалася вченими. Головним чином така роль особи розкривається через зв'язки між злочинцем і його жертвою, а також через суб'єктивний аспект віктимогенної ситуації. Зокрема, за характером зв'язків між потерпілим та злочинцем перед вчиненням кримінального правопорушення, можна виділити:

1) осіб, відносини яких зі злочинцем виникають у момент вчинення злочину;

2) осіб, відносини яких зі злочинцем розвивалися у межах випадкового знайомства;

3) осіб, відносини яких зі злочинцем формувалися у межах особистого знайомства;

4) осіб, що перебували зі злочинцем у подружніх, родинних чи інших близьких відносинах [65, с. 343; 171, с. 122].

Досліджуючи професійну віктимізацію в Україні, ми обмежилися розподілом таких зв'язків на дві групи, відповідно до наявності або відсутності факту попередньої взаємодії між злочинцем і потерпілим у професійному житті останнього. Так, за результатами проведеного нами емпіричного дослідження було визначено, що у 29,3% випадків жертва не була попередньо знайома зі злочинцем, а у 70,7% випадків злочинець і жертва мали контакт у професійному житті останньої [17, с. 199]. Яскравою ілюстрацією такого контакту є факти тиску, погроз і нападів на суддів з боку учасників судових проваджень, громадських активістів, політиків, державних службовців та ін. [201, с. 219]. Вказані факти постійно мають місце в нашій державі, про що свідчать щорічні звіти Вищої ради правосуддя [напр., 149, 150]. Наприклад, у 2020 році найбільша частка рішень Вищої ради правосуддя про вжиття заходів забезпечення незалежності суддів та авторитету правосуддя стосувалась безпеки суддів, погроз фізичною розправою, нападів на суддів, порушень порядку в судовому засіданні, блокування судів тощо [150, с. 207]. Протягом 2020 року судді повідомляли про розбійні напади, підпали, виявлення вибухових пристроїв та інші випадки, що становлять реальну загрозу та потребують невідкладного реагування правоохоронних органів, а також забезпечення Службою судової охорони особистої безпеки суддів та членів їхніх сімей, працівників суду, забезпечення у суді безпеки учасників судового процесу [150, с. 208].

Так, Вища рада правосуддя 9 квітня 2020 року ухвалила рішення про вжиття заходів забезпечення незалежності судді та авторитету правосуддя за повідомленням судді Новоукраїнського районного суду Кіровоградської області (№ 931/0/15-20), вважаючи що дії учасника судової справи про висловлення погроз на адресу судді та працівників суду, особливо щодо застосування бойової гранати у приміщенні суду, можуть викликати у

судді обґрунтоване занепокоєння щодо власної безпеки та безпеки працівників і відвідувачів суду, що створює реальну загрозу суддівській незалежності [150, с. 169].

Щодо поведінки потерпілого перед вчиненням щодо нього кримінально караного діяння, то необхідно зазначити, що доволі часто зустрічаються ситуації, коли від дій жертви залежить сам факт учинення злочину, коли її поведінка створює обстановку, що сприяє вчиненню злочину. Поведінка жертви може впливати на вину обвинуваченого, а іноді виключати її (необхідна оборона, стан афекту). Багато жертв своєю аморальною, протиправною чи зухвалою поведінкою зумовлює вчинення кримінального правопорушення щодо себе [171, с. 122].

Однак не можна з упевненістю сказати однозначно, які саме дії потерпілого спровокували вчинення злочину. Для одних злочинців активні дії потерпілого сприяють виникненню страху, що може спричинити відмову від злочинного задуму. Аналогічні дії можуть привести іншого злочинця в стан афекту, який викликає сильні психомоторні реакції, іноді небажані навіть для нього самого. Потерпілому необхідно враховувати всі обставини конкретної ситуації та інтуїтивно обирати оптимальний план дій (чинити за необхідності належний опір, але не здійснювати провокуючих дій). Необхідно окремо зазначити щодо працівників і службовців органів державної влади, так як саме вони мають психологічно керувати ситуацією у відносинах із контрагентом (можливо потенційним злочинцем) під час виконання своїх службових обов'язків [201, с. 220].

У літературі існує кілька точок зору щодо класифікації такої поведінки. Зокрема, пропонується розглядати:

- позитивну поведінку жертви, за якої перед вчиненням щодо неї кримінального правопорушення, вона здійснює захист третьої особи від посягання, висуває вимогу або здійснює спробу самостійно припинити правопорушення;

- негативну поведінку потерпілого, коли перед кримінально протиправним посяганням ним здійснюється напад, наноситься образа, відбувається сварка чи інша неналежна поведінка;

- нейтральну, тобто таку, що не сприяє, і не перешкоджає злочинцю [171, с. 122].

Окрім перелічених, зачасти виділяють ще легковажну поведінку потерпілого, що полягає у надмірній довірливості стороннім людям та нехтуванні правилами особистої безпеки [115, с. 130].

Досліджуючи за матеріалами архівних кримінальних проваджень поведінку потерпілих від злочинів, що були вчинені через професійну діяльність особи, ми встановили, що:

- у 60,0 % випадків така поведінка була нейтральною;
- у 33,0 % – позитивною (доброзичливою);
- у 5,0 % – легковажною;
- у 2,0 % – провокаційною [17, с. 199].

Отже, у переважній кількості випадків у передзлочинній ситуації жертва злочину мала контакт із злочинцем у зв'язку із виконанням своїх професійних функцій та відзначалася нейтральною або позитивною поведінкою.

Соціально-рольова характеристика визначає функції індивіда, обумовлені його становищем у системі наявних суспільних відносин, належність до певної соціальної групи, взаємодію з іншими людьми й організаціями у різних сферах життя:

- на роботі (виробничі відносини);
- у сім'ї (сімейні відносини);
- за станом здоров'я та віком (загально цивільні відносини) [39, с. 83].

Особливого значення під час дослідження професійної віктимізації набувають такі елементи соціально-рольової характеристики, як соціальний статус і соціальна роль.

Під соціальним статусом особи можна розуміти становище індивіда (чи групи людей) у системі соціальних зв'язків і відносин, що обумовлюється його приналежністю до певної соціальної спільноти та визначає сукупність його прав і обов'язків [141]. Іншими словами соціальний статус відбиває співвідносну позицію індивіда / групи, що визначається соціальними ознаками (економічне становище, професія, кваліфікація, освіта і т.п.), природними ознаками (вік, стать та ін.), а також престижем і місцем у структурі влади [122, с. 19; 169, с. 343].

Соціальний статус потерпілих, що розглядаються, зумовлюється, в першу чергу, їх професією.

Динамічний аспект соціального статусу відображає соціальна роль. Останню можна розглядати, як модель поведінки, що об'єктивно задана соціальною позицією особистості в системі суспільних або міжособистісних відносин. Кожний соціальний статус має свій ролевий набір, тобто дотримання людиною певних зразків і норм поведінки, що впливають із соціального статусу [48]. Людина займає певні позиції та виконує деякі ролі, кожна з яких має свій зміст або сценарій. Кожній соціальній позиції відповідає сценарій ролі, яку складають дії одночасно трьох груп суб'єктів:

1) держави – у вираженій системі офіційних розпоряджень (законів, підзаконних актів);

2) суспільства – у формі загальноприйнятих і заохочувальних суспільною думкою норм і правил поведінки (моральних, естетичних, релігійних тощо);

3) неофіційних структур (родини, неформальних угруповань, груп товаришів по службі тощо) у формі неписаних правил поведінки [37, с. 63–65; 39, с. 84].

Позиція особи впливає на вибір соціальних ролей і на їх творче виконання. При цьому існує конфлікт об'єктивний, коли справжній зміст

ролі суперечить ситуації, та суб'єктивний, коли особа сприймає роль як суперечливу й не може з нею погодитись [39, с. 84].

Соціально-рольова характеристика як така для вивчення професійної віктимізації має значення в її професійно-рольовому прояві. Адже виконання професійної ролі, її повнота, адекватність характеристикам особистості, а також її сформованість є важливими як для окремої людини, так і для соціуму, в якому вона існує [168, с. 80]. Виконання особою тієї чи іншої професійної ролі може бути пов'язане з певними професійними ризиками. Яскравий приклад такого ризику – виконання службових обов'язків працівником Національної поліції, військовослужбовцем Служби безпеки України або Державної прикордонної служби України [17, с. 200].

Морально-психологічна характеристика особи – це система ознак, що характеризує світогляд людини, її духовність, погляди, переконання, установки та ціннісні орієнтації [39, с. 84]. Морально-психологічна характеристика – найскладніша частина характеристики як жертви злочину, так і особи злочинця.

Структура морально-психологічного стану потерпілих охоплює такі їхні якості, як: агресивність, сварливість, схильність до вживання алкоголю, статеву розбещеність, недбалий вибір знайомих тощо [46, с. 75]. Через методологічну складність вивчення таких ознак цей блок досліджувався нами переважно на теоретичному рівні.

Психологічні ознаки особистості охоплюють особливості її:

- інтелектуальних якостей, що визначаються рівнем розумового розвитку, життєвим досвідом, знаннями, різноманітністю інтересів тощо;
- вольових якостей, або здатністю регулювати власну поведінку, утримуватися від учинення певного діяння, досягати поставленої мети;
- емоційних якостей, що характеризують урівноваженість нервових процесів, рівень (ступінь) емоційного збудження, швидкість та адекватність реакції на ситуацію тощо [39, с. 84].

Моральні ознаки відображають ставлення особи до проявів в основних видах діяльності, тобто ставлення до громадських обов'язків, державних органів, законів, правопорядку, праці, родини, культурних цінностей, антигромадських інтересів і прагнень. Від морального рівня людини залежить, які цілі вона ставить перед собою, якими засобами домагається їх досягнення, якими принципами керується, ухвалюючи те або інше рішення в житті [39, с. 84–85].

Поряд із морально-психологічною характеристикою жертв кримінальних правопорушень доречно зазначити дещо і про її психофізіологічні особливості. Як зазначає В. С. Медведєв, психофізіологічні особливості жертви злочину обумовлюються дефектами пізнавальних психічних процесів (таких, як сприйняття, увага, уява, пам'ять, мислення), пониженою антиципацією (тобто спроможністю прогнозувати наслідки своєї поведінки), недостатньою швидкістю та адекватністю сенсомоторних реакцій, викривленим чи ілюзорним сприйняттям небезпечних ситуацій і дій інших людей та ін. [128; с. 67].

Зокрема, проф. Б. М. Головкін підкреслює, що саме індивідуальні психофізіологічні особливості жертв злочинів, а також соціально-психологічні властивості визначають спосіб мислення й стиль поведінки у конкретних життєвих ситуаціях [54, с. 68], що передують злочину. Поведінку потерпілих перед вчиненням щодо них кримінального правопорушення було розглянуто нами під час опису кримінально-правових ознак потерпілого.

Таким чином, кримінологічна характеристика суб'єктів професійної віктимізації – складна теоретична категорія. На основі загальної чотирьохелементної структури кримінологічної характеристики жертви злочину можна розглядати і групову віктимність. Головною ознакою, що становить науковий інтерес, у випадку дослідження професійної віктимізації є професійна приналежність жертви злочину або рід її занять, щодо зайняття яким можна сказати, що особа виконує якусь діяльність

професійно (наприклад, блогерство, модельний бізнес, волонтерство тощо) [17, с. 200].

На основі результатів проведеного авторкою емпіричного дослідження можна запропонувати узагальнений, щоправда, значною мірою, портрет суб'єкта професійної віктимізації. Його можна описати як чоловіка віком від 20 до 40 років, з вищою освітою, одруженого, як правило, працівника силових відомств, котрий вирізняється нейтральним ставленням до злочинця, з яким попередньо перед вчиненням щодо нього злочинного посягання мав контакт у зв'язку з виконанням своїх професійних обов'язків [17, с. 200].

2.2 Чинники формування професійної віктимізації особи

Проблема «виникнення», або походження, злочинної поведінки тих чи інших осіб, а так само процесу перетворення особи на жертву злочину, завжди була й залишається зараз одним із найскладніших для розв'язання завдань у кримінологічній науці. Ще більш ускладнюється ця проблема для дослідника тоді, коли постає завдання розкрити виникнення й подальший розвиток, «поведінку» певних об'єктивних явищ, подій, процесів у сфері соціального буття. До того ж завжди треба брати до уваги той факт, що сучасна кримінологічна наука, виявляючи «схильність» до рецепіювання різноманітних дослідницьких програм і парадигм, так й не визначилася із, так би мовити, генеральним методологічним підходом навіть до формулювання питання детермінації, не говорячи вже про загальноприйняте пояснення тих суспільних явищ і процесів, що складають сутність відповідного елемента кримінологічного знання. Тому ми солідаризуємося із позицією, висловленою у спеціальній літературі, що й дотепер не створено жодної достатньо повної і всеохоплюючої теорії пояснення злочинної поведінки, отже, в кримінологічній науці тривають

активні пошуки «кореня зла» з надією знайти протиотруту від цього лиха [24, с. 336-337]. До речі, на теперішній час у науці кримінології висунуто та обгрунтовано понад сто теорій походження злочинних проявів [16, с. 20-61; 388].

І хоча в аналізованій сфері професійної віктимізації йдеться про нібито різноспрямовані процеси, в одному з яких похідною фігурою є злочинець, що вчиняє протиправне діяння, а в іншому – його жертва, проте все одно загальною назвою цьому двоєдиному процесу є детермінація вчинення злочину у широкому сенсі цього слова [19]. До речі, у кримінологічній науці фактично будь-яка проблематика, що є предметом обговорення в межах Особливої частини відповідної дисципліни, не обходиться без звернення до питань детермінації злочинної поведінки, оскільки без його розв'язання навряд чи можна запропонувати дієві пропозиції та рекомендації щодо усунення або принаймні обмеження у суспільному житті проявів злочинності. Тому слід погодитися із думкою про те, що у кримінології проблема причин злочинності виявляється ключовою, завдяки їй визначається науковий зміст кримінологічної теорії та її практична спрямованість [15, с. 147]

Дослідженню вказаного кримінологічного блока присвячено чимало наукових праць. І це не випадково, адже саме від повного знання про детермінанти злочинності – певні обставини, що породжують ці явища та сприяють їх існуванню й подальшому поширенню, багато в чому залежить успішність всієї діяльності із запобігання злочинним проявам. У цьому зв'язку майже вислів, про те, що кримінологія походить із того, що люди не народжуються злочинцями, а стають ними, головним чином, під впливом соціальних умов, став майже класичним [173, с. 39]. Тому шлях абстрактного дослідження віктимізації без урахування конкретних умов, в яких взаємодіють потенційна жертва і злочинець, очевидно, є непродуктивним [186, с. 143].

При цьому необхідно відмітити, що наразі здебільшого досліджуються питання стосовно детермінації злочинності в цілому та її окремих проявів, у той час як проблеми віктимологічної детермінації стали предметом обговорення вчених порівняно недавно. Однак розкриття особливостей віктимологічної детермінації злочинів як такої та особливостей перетворення на жертву злочинів представників конкретних професій, зокрема, сприяє побудові «моделі віктимізації як ідеального відображення механізму виникнення та реалізації віктимності окремих соціальних груп та їх представників, видів віктимізації та їх просторово-часових ситуативних особливостей» [34, с. 11].

Якщо розглядати детальніше механізм взаємодії різних чинників – чи то причин, чи то умов (тут ми абстрагуємося від їх детермінуючого значення), то не можна не зазначити, що злочин є результатом складної взаємодії та переплетіння чинників, одні з яких традиційно прийнято вважати зовнішніми, а інші – внутрішніми. Так, ще п'ятдесят років тому Н. С. Лейкіна справедливо зазначила: «До зовнішніх причин вчинення злочину належать несприятливі умови морального формування особи злочинця, а також ті умови, що викликали намір і об'єктивну можливість, у конкретний момент, вчинити злочин. Внутрішні причини полягають у соціально негативних поглядах, інтересах, відносинах, установці, орієнтації, які зумовили вчинення суспільно небезпечного діяння» [121, с. 127].

Якщо в реверсному напрямі поглянути на процеси зумовлювання професійної віктимізації особи крізь призму поєднання зовнішніх та внутрішніх чинників злочинної події (тобто якщо поширити цю умовну схему «походження злочину», образно кажучи, до фігури потерпілого від злочину), то фактично можна підійти, по-перше, до проблеми обрання злочинцем певної жертви для здійснення ним злочинного наміру; по-друге, констатувати, що взаємодія багатьох чинників відбувається хоча і в єдиному просторі (обстановка, місце, час та ін.), але водночас й у двох

площинах системи координат, з яких одна умовна площина – це чинники на боці злочинця, а друга – чинники, що зумовлюють знаходження певної особи у небезпечній з точки зору вчинення щодо неї ситуації, яка загрожує вчиненням злочину; по-третє, відмітити, що детермінаційна система координат кожного з учасників злочинної події має власні особливості, що цілком визначеним чином переплітаються в єдиному механізмі кримінально караної події; по-четверте, встановити роль та значення особливостей впливу професійних особливостей фігури потерпілого на механізм злочинної поведінки в цілому [19]. Саме останні ракурси окресленого механізму, виходячи із завдань нашого дослідження, становлять для нас найбільший інтерес.

Отже, зосередимо свою увагу на розкритті особливості процесу формування професійної віктимізації особи, що є, по суті, особливістю віктимологічної (віктимогенної) детермінації за участю особи, яка займається професійно певною діяльністю, але до неї не зводиться. Проте спочатку проаналізуємо співвідношення двох зазначених категорій.

Як справедливо визначають автори монографії «Латентна віктимність та шляхи її розв'язання в Україні» (Б. М. Головкін та ін., 2018 р.), поняття віктимогенної детермінації охоплює явища становлення жертви злочинця як соціального типу, виникнення (набуття) віктимності, формування віктимної поведінки (формування особи потенційної жертви та віктимогенної спрямованості її поведінки; дозлочинні зв'язки та відносини, що зумовлюють злочинний намір та вибір конкретної особи (соціальної групи) у ролі жертви; вплив конкретної життєвої ситуації і віктимної поведінки жертви на реалізацію наміру) [58, с. 44]. Водночас віктимізація виникає в результаті віктимогенної детермінації та включає кілька взаємопов'язаних ланок:

- 1) підвищення рівня віктимності до соціально небезпечної межі;
- 2) реалізація підвищеної віктимності злочинними посяганнями;

3) накопичення у суспільстві наслідків вчинених злочинів, що сприяють повторній віктимізації жертв злочинних посягань [58, с. 45].

При цьому цілком закономірним уявляється, що такий базовий блок віктимогенної детермінації, як «явища становлення жертви злочинця», про який стверджується авторським колективом вищенаведеної монографії, представляє собою сукупність подій та обставин (явищ у широкому смислі слова), якими, власне, й зумовлюється будь-який прояв віктимності особи (загальний, професійний, ситуаційний тощо), з яким безпосередньо пов'язана небезпека заподіяння тієї чи іншої шкоди певним злочинним проявом відповідним носіям цих віктимних рис. Тому, по суті, є справедливими висновок про те, що віктимізація в її етимологічному і предметно-змістовному аспекті представляє собою соціально детермінований, опосередкований особистістю і зумовлений деструктивною взаємодією особистості з соціальним середовищем процес спричинення кримінально протиправним діянням фізичної, матеріальної, моральної або іншої шкоди і перетворення особистості в жертву злочину [32, с. 41].

Продовжуючи аналізувати генетичний зв'язок результату перетворення певної особи на жертву та процесу такої «трансформації» звернемося ще до однієї позиції, наведеної у спеціальній літературі. Так, А. О. Джужа, намагаючись поєднати проблему віктимологічних (віктимогенних) детермінант та феномен віктимізації в єдиний змістовний комплекс, підкреслює, що взаємодія мотивації (суб'єктивних детермінант) та об'єктивних віктимологічних детермінант віктимного вчинку відбувається на фоні певної віктимологічної (віктимогенної або ативіктимологічної) ситуації, що передує або сприяє віктимізації особи у визначеному місці й у певний час [68, с. 195].

Аналіз навчальної літератури останніх років показує, що в ній лише у загальний спосіб позначається проблема віктимізації. Так, стверджується, що серед головних чинників, що впливають на формування

віктимності та віктимної поведінки, можна виділити: фізіологічні особливості особистості, соціальні, психологічні детермінанти, які є значущими для генези злочину [46, с. 142]. Тобто детермінанти нібито включені у поняття віктимності, «поглинаються» ним, «переопрацьовуються», створюючи своєрідний конгломерат всіх вхідних якостей.

Природу становлення особи жертвою злочину свого часу намагалася розв'язати й О. Ю. Юрченко. В одному з останніх вітчизняних видань навчального плану, присвяченому суто проблематиці сутності віктимології як науки, віктимізації окремих категорій жертв, детермінантам віктимності та їх ролі у механізмі злочинної поведінки та ін., вона писала: «Якщо віктимність особистості – явище в цілому соціально набуте, то в її детермінації бере участь низка чинників, а саме: особистісні характеристики людини; статус особи, що може певною мірою сполучатися з ризиком наразитися на злочинне посягання, а також зовнішні обставини – ситуація, час, місце, спосіб вчинення злочину» [202, с. 56]. Як бачимо, тут йдеться про походження явища віктимності. Не вдаючись до точності вживаного термінологічного апарату, лише зазначимо, що проблема формування підвищеної схильності особи до вчинення щодо неї злочинного діяння, в цілому вирішена задовільно.

На наш погляд, обрану нами генеральну ідею про виокремлення у генезі професійної віктимізації особи певних змістовних рівнів (і у такий спосіб розкриття проблематики зумовлювання як злочинної поведінки правопорушників, так й складного процесу перетворення конкретної людини на жертву злочину) переважно відбиває наукова позиція, викладена у підручнику з кримінології кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (колектив авторів, за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкина, 2014 р.). У відповідності до зазначеної позиції серед детермінант віктимізації, під якими розуміється сукупність явищ і подій,

що зумовлюють віктимність та створюють небезпеку заподіяння злочином шкоди її носіям, слід вирізняти детермінанти групової (масової) та детермінанти індивідуальної віктимізації [115, с. 134].

Застосовуючи відповідні методи прирощення наукового знання, спробуємо поширити цю схему на наше наукове дослідження. При цьому скорегуємо її, враховуючи специфіку процесу набуття тією чи іншою особою ознак та властивостей професійної віктимності. Виходячи із такого порядку міркувань, вважаємо за доцільне більш докладно зупинитися на зауваженнях принципового характеру, що виконують функцію пояснення наших міркувань.

На наш погляд, пояснюючи процес перетворення конкретної особи на жертву злочину, а так само групи осіб, що займаються певною діяльністю або виконують певну роботу, доцільно виділити певні рівні детермінант у процесі їх віктимізації. Уявляється, що такий підхід служить меті упорядкування знання про розглядуваний предмет, розкриває можливі зв'язки між окремими групами явищ та одночасно виявляє відмінності між ними. Саме у такий спосіб відбувається систематизація наявних знань та їх подальший приріст.

Повертаючись до виокремлення детермінаційних рівнів, зазначимо, що таких рівнів існує принаймні три. Ці три рівні створюють своєрідну піраміду, в основі якої знаходяться всі ті чинники, що представлені об'єктивною загрозою завдати шкоди суспільним відносинам, поставленим під кримінально-правову охорону держави. Тобто йдеться про той рівень чинників, механізм впливу яких вирізняється більш-менш однаковою направленістю та силою «ураження» стосовно будь-якої особи. Цей рівень детермінаційного зумовлювання можна позначити як детермінанти загальносуспільного, або масового рівня віктимізації населення. Наступним – середнім – рівнем піраміди детермінант віктимізації, що звужується догори, виступає група детермінаційних чинників, що вже більш предметно пояснює перетворення тієї чи іншої групи осіб на

потерпілих від злочинів у контексті їх певних характеристик, а головне – характеру та виду їх зайнятості, є детермінанти групової (спеціальної) віктимності. Саме із цього рівня детермінації починається векторна спрямованість конкретних дій злочинців, що обирають представників певної групи як жертв своїх протиправних діянь. Разом із тим розглядуваний рівень виступає своєрідною демаркаційною лінією між великим набором чинників віктимізації загальносоціального плану та конкретною групою детермінант, що скоріше за все не представлені в групі загальних чинників [19].

Нарешті, на вершині уявної піраміди можна виділити рівень детермінант професійної віктимізації, що розкриває індивідуальну сторону всього процесу перетворення конкретної особи на жертву злочину. Відповідно його можна позначити як детермінанти індивідуальної віктимності. Щодо останнього рівня треба так само надати певні пояснення. Справа в тому, що цей рівень детермінації несе подвійне навантаження у поясненні походження професійної віктимності. Щоб зрозуміти, про що йдеться, звернемося до змістовної аналогії [19].

Свого часу, з приводу міркувань щодо подвійної природи кримінально караного діяння у спеціальній літературі зазначалося: «Характеризуючи будь-яке кримінально каране діяння, передусім доцільно визначитися відносно того, про що тут йдеться – про злочин як явище реальної дійсності, що вчинюється у суспільному житті, чи про склад злочину як сукупність ознак цього явища, що міститься у кримінальному законі» [92, с. 61]. Аналогічно цьому підходу можна уявити, що, з одного боку, на індивідуальному рівні пояснення детермінації йдеться про цілком конкретну особу, що постраждала від злочину внаслідок прояву власної професійної віктимності і що зафіксовано в матеріалах кримінального провадження або принаймні знайшло відбиття в інформаційному просторі навколо конкретної людини, яка потерпіла від протиправних дій, а з другого – маємо справу з абстракцією, деякою узагальненою схемою

розгляду детермінації для будь-якого випадку на рівні «узагальненої» людини – представника певної професії без конкретизації індивідуальних параметрів, властивостей, рис. Отже, виходячи із такої логіки пояснення, можна стверджувати і як про конкретну подію, явище об'єктивного світу, і як про умоглядну конструкцію чи абстракцію. У подальшому ході наших міркувань пропонуватиметься зупинитися на такому аспекті пояснення професійної віктимності на індивідуальному рівні, як абстрактна категорія, що вживатиметься щодо групи подібних випадків.

Про доцільність обраного підходу виокремлення перелічених рівнів детермінації процесу професійної віктимізації особи опосередковано свідчить наведена у кримінологічній літературі архітектоніка масиву заходів віктимологічної профілактики. Так, колектив учених під керівництвом О. М. Джужі свого часу запропонував схему віктимологічної профілактики, трьома рівнями якої визначено:

а) загальносоціальний рівень, що включає заходи, пов'язані з вирішенням соціально-економічних і культурно-виховних завдань, спрямованих на усунення чи нейтралізацію факторів, що сприяють процесу віктимізації людей;

б) спеціальний рівень, що поєднує діяльність багатьох соціальних інституцій, яка має своєю спеціальною метою попередження (*термінологія збережена – А. Б.*) злочинів шляхом недопущення реалізації віктимних властивостей окремих груп осіб (підлітків, людей похилого віку, представників деяких професій тощо), та

в) індивідуальний рівень, яким охоплюються профілактичні заходи щодо осіб, які з огляду на їх поведінку або сукупність особистісних характеристик з великою ймовірністю можуть стати жертвами злочинів [71, с. 159].

І хоча термінологія щодо найменування цих змістовних рівнів, як ми бачимо, не збігається із запропонованою нами, однак ідея поділу за таким

принципом можливих детермінант процесу професійної віктимізації особи вважаємо цілком прийнятною.

Отже, проаналізуємо детермінанти загальносуспільного (масового) рівня професійної віктимізації.

Як справедливо зазначає Д. В. Рівман, масова віктимізація як соціальне явище є складним і залежить від реалізації певних особистісних і ситуативних факторів, що склалися в певну множину, якусь кількісну нову сумарність, що, у свою чергу, виражена у різних видах [156, с. 73]. В останньому випадку – на рівні виділення окремих груп, на наш погляд, говориться про групову (спеціальну) віктимізацію окремих категорій людей, груп населення, подібних за параметрами віктимологічної характеристики, про що йтиметься нижче. Таке розуміння масової (загальносоціальної) віктимізації виводить нас на проблему існування злочинності як такої, що «на соціальному, масовому рівні виступає специфічною причиною віктимності, ... «створює», «виробляє» віктимність. У цьому сенсі віктимність як масове соціальне явище (а це, в кінцевому підсумку, завжди реалізована віктимність) є наслідком злочинності» [156, с. 75]. Інакше кажучи, детермінанти віктимності на загальносоціальному рівні – це сума різноманітних чинників, що зумовлюють саму злочинність як негативне соціальне явище, закономірним наслідком існування якої виявляється велика кількість осіб, що, з одного боку, вже постраждали від тих чи інших злочинних проявів, а з другого – той масив конкретно невизначених осіб, суспільні відносини за участю яких поставлені під охорону закону про кримінальну відповідальність. Як справедливо зазначається у кримінології, останній масив представляє собою людський ресурс із віктимогенними деформаціями свідомості та відхиленнями від норми безпечної поведінки (за демографічними, рольовими, професійними, етнічно-расовими ознаками) [115, с. 134–135].

Із огляду на таке розуміння генези масової віктимізації населення доречно констатувати, що на цьому рівні віктимізація прямо пов'язана із процесом криміналізації різних сфер суспільного життя та віктимогенним потенціалом суспільства [115, с. 134]. Виходячи із цього, не можна не погодитися з думкою, що криміналізація суспільних відносин являє собою завжди негативний, пов'язаний з протиправною (у тому числі злочинною) поведінкою людей процес і результат збільшення кількості вчинених правопорушень, який відбувається як за рахунок стійких, схильних до самоорганізації і структурування кримінальних, так і за рахунок короткострокових криміналізованих відносин [158]. Без сумніву, в такому випадку йдеться про глибокі процеси аномії, якими все більше і більше уражується наше суспільство, коли виникає ситуація правової сингулярності, при якій, за висловом В. О. Тулякова, імперативний концепт публічно-правового захисту прав і свобод фізичних та юридичних осіб, громади, держави може бути вщент зруйнованим розповсюдженням паралельного позаправового регулювання [181]. До того ж серйозно гальмується впровадження загальноєвропейських стандартів боротьби зі злочинністю, де провідна роль відводиться соціальній превенції, заходам безпеки, допомозі потерпілим, реінтеграції засуджених та ін. [55, с. 237-238].

У подібній ситуації «до типових проявів процесів аномії у правовому просторі належать: локальні і масштабні форми насильства, що виникають на міжнаціональному та/або соціально-економічному ґрунті; лавиноподібний характер зростання злочинності; маргіналізація різних верств населення; поширення неправового способу розв'язання конфліктів (у сфері бізнесу, політики, сімейно-побутових відносинах), що орієнтується переважно на фізичне насильство щодо своїх опонентів; криміналізація різних структур державної ... влади, окремих посадових осіб тощо» [31, с. 8]. Із цього приводу є доречним висловлювання В.М. Дрьоміна, який зазначає, що злочинний соціум при аномії уже не

знаходиться на соціальному узбіччі, він на авансцені суспільного життя, здійснює суттєвий вплив на всі його сфери; як наслідок – зростання кількості вбивств, насильницьких дій щодо представників влади і т.д. [74, с. 308]

При цьому особливий наголос треба зробити на помітній криміналізації сучасного інформаційного середовища в цілому та глобальної мережі Інтернет, зокрема. Сучасні можливості доступу до глобальної мережі з будь-яких пристроїв-комунікаторів постійно збільшують кількість її користувачів, що зумовлює й велику вразливість інформаційного простору як такого від злочинних посягань. У процесі формування професійної віктимізації особи цей факт відіграє неабияку роль, адже в наш час з інформаційних ресурсів злочинців можуть почерпнути майже всі необхідні відомості про майбутніх жертв злочинів, як-от: особливості їх роботи чи характеру занятості, будь-які фізичні та особистісні характеристики, «оточуюче середовище» жертв у широкому сенсі слова тощо. Взагалі такі «знання» для злочинців виявляються вельми корисними, коли йдеться про умисні злочини. Наразі в мережі Інтернет можна знайти велику кількість інформації про те, до яких засобів вдаються правопорушники, аби зібрати необхідну їм інформацію про своїх жертв (наприклад, надання потенційними жертвами у соціальних мережах інформації про своє місце знаходження у конкретний проміжок часу, оскільки нерідко користувачі цих мереж під час публікації фото або так званих постів вказують конкретну геолокацію, установлення на телефоні «шпигунського» програмного забезпечення, яке дозволяють відстежувати всі переміщення «цікавої» для злочинців особи, та ін.).

Разом із тим і сам факт висловлювання власних думок, поглядів щодо тих чи інших подій, ситуацій, осіб та ін., а так само розповіді про своє життя людьми, що належать до творчого середовища (артисти, музиканти, художники та ін.), за допомогою Інтернет-сервісів може сприяти перетворенню конкретної особи або групи осіб на потерпілих від

злочинів. Йдеться про так зване хейтерство користувачів Instagram, блогерів, артистів, музикантів тощо. В наш час слово «хейтерство» міцно увійшло до сфери людського спілкування. Поняття «хейтер» походить від англійського слова «hater», що у перекладі означає «ненависть». Отже, хейтери – це люди, для яких головним життєвим відчуттям є, як мінімум, неприязнь, а, як максимум, ненависть [191]. У сучасний період прояви хейтерства є настільки помітними, що інколи навіть стверджується, що хейтери – більше явище, або феномен, аніж конкретні особи [116]. Психологи вважають, що хейтери можуть бути небезпечними, адже трапляються випадки, коли вони не обмежуються цькуванням об'єкта своєї ненависті в Інтернеті, а можуть перейти і до активних дій, результатом яких може стати не лише псування майна, а й фізична дія на людину. До того ж нападки в Інтернет-мережі теж не можна недооцінювати, оскільки відомі випадки, коли люди, на яких озброїлася якась група людей, переживали нервовий зрив, а то й зовсім зводили рахунки з життям [191]. Тобто конкретні особи, конкретні проблеми і життєві події, що висвітлюються за допомогою, у першу чергу, соціальних мереж, можуть викликати реакцію з боку широкого кола осіб, визначаючи навіть психологічний стан і настрої частини суспільства. На наш погляд, блогерство та свідоме постійне висвітлення подій чийогось життя (Instagram-субкультура, Facebook-субкультура) слід сприймати як явище, що межує з професійним зайняттям журналістикою, підготовкою оглядів, розрахованих на широку аудиторію. І це явище та сама проблема, що з ним пов'язана, уявляється відбиттям загально-соціального стану конкретного суспільства. Тому на запитання: чому саме це явище аналізується нами на загальносуспільному (масовому) рівні професійної віктимізації, відповімо у такий спосіб. Із одного боку, Інтернет-блогерами зазвичай зачіпаються загальносоціальні питання життя або користувача Інтернету висвітлюються на постійній основі ті життєві події, що є цікавими для достатньо широкої аудиторії, а, по-друге, соціальні мережі – це феномен,

що став одним із помітних, а може й найпомітнішим явищем культурного середовища людства у ХХІ ст.

Проте аналізовані загальні детермінанти професійної віктимізації, на наш погляд, є узагальненням найвищого рівня. Скажімо так, такі чинники, як скрутний соціально-економічний стан населення України, нестабільна й напружена політична ситуація, конфлікт на Сході країни, несприятлива морально-психологічна обстановка, для якої характерним є підвищений рівень агресії, чисельні фонові для злочинності явища, незадовільне бюджетне фінансування правоохоронної системи, низький рівень довіри до владних структур, недостатня підтримка українського бізнесу з боку держави та карантинні заходи у зв'язку із пандемією COVID-19, притаманні цілій низці й інших видів злочинних проявів.

Це знання з успіхом може застосовуватися тією чи іншою мірою повністю або частково й до інших різновидів злочинності, де є жертви, незалежно від особливостей їх походження. Тому виникає необхідність проаналізувати й наступний рівень детермінації процесу віктимізації.

Детермінанти наступного рівня, а саме рівня групової (спеціальної) віктимізації, багато в чому залежать від певного середовища та тієї ролі, яку виконують ті чи інші особи, що володіють та (або) пов'язані будь-якими рольовими ознаками, ситуаційними чинниками або іншими особливостями, котрі надають їм свого роду групової визначеності, індивідуальності. Тут є можливими різні критерії групування. Серед них, на наш погляд, доречно виділити сам факт входження до масиву потерпілих від будь-яких злочинних проявів, визначених конкретним розділом або статтею закону про кримінальну відповідальність (наприклад, розділ II КК України «Злочини проти життя та здоров'я особи» (так звані насильницькі злочини), корисливі, статеві злочини тощо). Крім того, поєднуючим моментом для аналізу детермінант групової віктимності є й знаходження особи у конкретному місці або певній ситуації (наприклад, перебування в установі виконання покарання або знаходження у зоні

стихійного лиха). Для цих ситуацій, напевно, «набір» детермінант процесу віктимізації особи виявлятиметься неповторним і таким, що характеризується цілком визначеними чинниками, генерованими саме такою характерною обстановкою, ситуацією, випадком тощо. Може йтися й про знаходження особи у системі координат будь-яких міжгрупових відношень, залежностей та ін. (наприклад, приналежність до неформальних груп як антисоціальної, так і протиправної спрямованості; перебування у певному рольовому стані родинно-товариських стосунків тощо). У цьому зв'язку недаремно стверджується, що проблема віктимності практично може бути розглянута в площині конфліктів всередині кримінального або деморалізованого середовища [14, с. 63–69]. До речі, про всі ці детермінаційні комплекси достатньо докладно описується у спеціальній українській та зарубіжній літературі, присвяченій проблематиці запобігання відповідним видам злочинності [68; 100; 134; 161].

Серед детермінант групової віктимізації найчастіше називають не сформованість культури безпечної поведінки громадян у повсякденному житті, страх перед злочинністю, поширені у народі традиції не звертатися до правоохоронних органів за захистом від злочинних посягань, не повідомляти про вчинені злочини [115, с. 135]. Доповнює цей перелік детермінант зарубіжний вчений К. В. Вишневецький, який пише: «Основними чинниками, що детермінують відтворення і розвиток (посилення) процесів криміногенної віктимізації соціальних груп у сучасному суспільстві, є соціальна дезінтеграція, зниження ефективності морально-правових регуляторів поведінки особи, соціальна ізоляція індивідів, яка веде до нестачі соціальної підтримки, дефекти морально-правової соціалізації, форсоване зростання соціальної мобільності, включаючи процеси масової міграції, різке зростання злочинності, в першу чергу організованою, в умовах ослаблення важелів державного впливу на суспільство» [45, с. 12–13]. Як випливає із викладеного, акцент вченими

робиться насамперед на походженні віктимності та зумовлюванні процесу віктимізації різних чи то стратифікаційних, чи етнічно-релігійних, чи то гендерно-вікових груп населення. Але слід відмітити й те, що, як нами зазначено вище, саме на рівні масової віктимізації починається вододіл між, так би мовити, групою детермінант, властивих «виникненню» узагальненої жертви масового рівня, та чинниками віктимізації, що є характерними для набуття відповідного формального (процесуального) та фактичного статусу потерпілого особами, що належать до тих чи інших конкретних груп, виокремлених за певними критеріями. І, звісно ж, помітною групою потерпілих, віктимізація яких має цілком визначену неповторну природу з огляду на особливості її походження, виступає велика кількість представників суспільних інституцій професійної спрямованості. Тобто аналізований блок детермінант дає всі підстави говорити про процес формування на цьому рівні професійної віктимізації як явища та виникнення жертв конкретних злочинів як результату. Отже, саме на цьому рівні вдається більш предметно з'ясувати роль об'єктивних і суб'єктивних чинників в зумовлюванні перетворення особи на жертву, насамперед у площині професійно-рольової віктимізації як процесу та віктимності як результату. У цьому зв'язку наведемо дві позиції, якими фактично визначається роль об'єктивної і суб'єктивної детермінаційних складових аналізованого блоку.

Згідно з першою позицією так звана професійна (або рольова) віктимність виявляється об'єктивно в конкретних умовах через характеристику соціальної ролі людини, незалежно від її особистісних властивостей, яка підвищує небезпеку посягань лише в силу виконання цієї ролі [154, с. 57]. У відповідності до іншої позиції, рольова віктимність зумовлюється як недоліками особи і складністю виконуваної нею ролі, так й ситуацією, що впливає зі складності діяльності та в якій опиналася дана особа [195, с. 354–355]. Як бачимо, на рівні групової (професійної, рольової) віктимізації у детермінаційному комплексі особистісним

чинникам відводиться неоднозначна роль. Вочевидь, мають рацію ті дослідники, якими серед детермінант, що призводять до статусу потерпілого, чільне місце відводиться особистісним властивостям особи, адже у такому разі ми виходимо на аналіз визначальних проблем, як-от: культури безпечної поведінки та відповідної якості соціального середовища, почуття страху перед злочинністю та дотримання або заперечення «традиції» не звертатися до правоохоронних органів у випадку вчинення правопорушень тощо. Із цього приводу цілком справедливо зазначають фахівці з питань професійної віктимності у сфері технічної безпеки на гірничодобувних підприємствах, класична парадигма промислової безпеки орієнтується переважно на природні, технічні та організаційні чинники, що сприяють аварійності, залишаючи без особливої уваги людський чинник, який може індукувати ризик розвитку техногенних катастроф та аварій [61, с. 446]. Крім того, підкреслюючи значення особистісних якостей та властивостей особи, яка потерпає від злочину, вчені стверджують, що соціальні фактори, соціальний статус останньої, її групова приналежність визначають комплекс потенційної віктимності, а особистісні якості через певні моделі способу життя і механізми поведінки (насамперед негативного) є реалізаторами цієї віктимності [45, с. 12]. У свою чергу, ця соціальна віктимність створює свого роду «фон» віктимності індивідуальної, визначаючи її рівень та якісні параметри і реалізуючись під впливом особистісного і ситуаційного факторів [45, с. 12].

До того ж велика увага під час аналізу походження феномену професійної віктимності як такого та відповідному процесу віктимізації має приділятися особливостям професійного середовища, в якому перебуває особа, та відповідно тим особистісним якостям, що зумовлюють як можливість зайняття конкретним видом діяльності, так й відіграють неабияку роль при перетворенні особи на жертву. Так, цілком очевидно, що професійне середовище, припустимо, правоохоронної спрямованості у

значній мірі відрізняється від діяльності представників банківської сфери або медичної галузі. Принаймні специфіка цих соціальних сфер має обов'язково братися до уваги під час розробки комплексів запобіжних заходів. Крім того, особистісні якості та властивості (вольові, розумові, психоемоційні тощо) вирізняються у представників різних професій. Стійкість до стресових ризикованих ситуацій у більшій мірі має бути притаманна особі, що виконує функції з охорони громадського порядку, ніж тому професіоналу, що обслуговує, наприклад, облік і рух товаро-матеріальних цінностей у приміщенні банку, офісу або продовольчого магазину.

На аналізованому рівні детермінації процесу професійної віктимізації особи доцільно наводити окремі комплекси чинників, що стосуються тих чи інших професійних сфер. Такий підхід, з одного боку, дозволить уникнути накопичення зайвої інформації під час характеристики конкретного віктимологічного середовища, а, з другого боку, сприятиме формуванню у дослідника стратегічного мислення при розробці відповідних напрямів запобігання цьому процесу. Водночас не уявляється можливим викласти в обмеженому за обсягом підрозділі детермінаційні комплекси всіх існуючих або принаймні соціально значущих сфер професійного буття, але цілком можна навести зауваження методологічного характеру, які бажано брати до уваги під час аналізу детермінації віктимізації представників будь-якої професійної сфери. По-перше, слід враховувати поширеність та характер правопорушень, внаслідок яких представники цієї сфери стають потерпілими. У спеціальній літературі зазначається, що до підвищено віктимних належать сфери діяльності, пов'язані з грошовим та валютним обігом [111, с. 449]. Іншими словами, йдеться про зовнішні кримінальні ризики та «привабливість» статусу потенційного потерпілого для злочинців. По-друге, аналізуючи детермінацію у будь-якій професійній сфері, треба ув'язувати найбільш небезпечні ділянки реалізації функціональних

обов'язків, що зумовлюють характер певної професії, із наявною інформацією про найтипівіші злочинні прояви, які корелюють саме із цією діяльністю. По-третє, певну увагу доцільно приділяти фізичним параметрам та морально-психологічним, інтелектуальним, вольовим якостям потенційного потерпілого крізь призму оцінки можливого опору злочинцеві. Звісно ж, подібний аналіз виконуватиме скоріше орієнтуючу роль, його проведення можливе лише щодо узагальненого, так би мовити, збірного образу можливого потерпілого. Проте у плані співвіднесення можливих «ризиків» правопорушника та розміру його «прибутку» від вчинення протиправних дій подібний аналіз виконує пояснюючу функцію складного комплексу чинників переходу тієї чи іншої людини на злочинний шлях. По-четверте, «фон віктимності соціальних груп може трактуватися як деякої середньої складової величини константних і лабільних факторів криміногенної віктимізації» [45, с. 12].

Що стосується індивідуального рівня професійної віктимізації, то визначення його сутності вважаємо за доцільне розпочати, звернувшись до пояснення природи індивідуальної віктимізації як такої. Проте спочатку процитуємо позицію відомого українського вченого А.П. Закалюка. Так, А. П. Закалюк, аналізуючи соціальну природу злочинності, справедливо зазначав, що остання є сукупністю всіх одиничних злочинів, учинених у певному місці у певний час, та сукупність злочинців, винних у вчиненні злочинів [87, с. 131-132]. Такий підхід наводить нас на думку, що у підґрунті пояснення детермінації злочинності як такої (на узагальненому рівні) знаходиться розуміння природи будь-якого злочинного прояву. Екстраполюючи таку позицію на явище віктимізації, а вірніше, на чинники, що зумовлюють перетворення конкретної особи на жертву, можна дійти висновку, що без пояснення сукупності останніх та їх впливу на відповідний процес, не можливо здійснити сходження від конкретного до абстрактного у розумінні досліджуваної матерії віктимізації, тобто описати природу феномена віктимізації в цілому.

Детермінанти індивідуальної віктимізації найчастіше пояснюють віктимогенною деформацією особистості, розуміючи під такими детермінантами сукупність соціально-психологічних властивостей, пов'язаних із несприятливими умовами соціалізації, поганою адаптованістю до норм суспільного життя, низькою культурою спілкування, емоційною нестійкістю, зниженою здатністю до критичного мислення і прогнозування розвитку подій, пригніченістю волі до чинення опору, а також веденням асоціального способу життя, неадекватною поведінкою у кризових ситуаціях [115, с. 136–137]. Як бачимо, у такому розумінні індивідуальної віктимізації не залишається місця для пояснення походження конкретної жертви, що включена у систему координат будь-якої професійної діяльності. Вочевидь, у подібних випадках слід робити акцент на конкретну життєву ситуацію, в якій перебуває конкретна особа під час виконання нею своїх професійних обов'язків.

У теорії кримінології як окремий вид конкретної життєвої ситуації виділяють віктимогенну ситуацію, під якою розуміється сукупність об'єктивних та суб'єктивних обставин, що мають місце перед вчиненням кримінального правопорушення, серед яких однією із найважливіших складових є віктимна поведінка потерпілого, яка викликає рішучість в іншого учасника конфлікту учинити кримінально каране діяння, що є реакцією на попередню поведінку жертви [200, с. 158]. У механізмі індивідуальної злочинної поведінки віктимогенна ситуація відіграє роль приводу, починаючи від формування умислу до розв'язання останнього епізоду конфлікту [199, с. 80].

Залежно від ролі потерпілого у формуванні віктимогенної ситуації О. Ю. Юрченко пропонує виокремлювати такі її види:

а) ситуація, що завчасно створюється злочинцем, який стимулює віктимну поведінку жертви [200, с. 159].

Наприклад, Ф., перебуваючи на посаді старшого оперуповноваженого сектору карного розшуку Городоцького РВ ГУМВС

України у Львівській області, маючи спеціальне звання «майор міліції», достовірно володів інформацією про те, що на території спеціального майданчику для тимчасового зберігання транспортних засобів, затриманих підрозділами ДАІ ГУМВС України у Львівській області, що знаходився в с. Солонка, Пустомитівського району, Львівської області, який ліквідований наказом начальника ГУМВС України у Львівській області, продовжують зберігатись пошкодженні та інші транспортні засоби, вилучені відповідно до вимог чинного законодавства. Розуміючи, що право розпорядження вказаними транспортними засобами йому ніхто не делегував, без відома службових осіб та структурних підрозділів правоохоронних органів і судів, до компетенції яких входить вирішення подальшої долі вказаних транспортних засобів, усвідомлюючи, що вказані транспортні засоби в силу пошкоджень, способу їх зберігання та тривалого терміну зберігання прийшли в непридатний для використання за цільовим призначенням стан, явно виходячи за межі наданих йому законом прав та повноважень, вирішив збути їх на пункти приймання металобрухту. Для цього він залучив Б., разом з яким вони перемістили на пункти приймання металобрухту 138 транспортних засобів (ч. 1 ст. 365 КК України)¹;

б) умисно запланована ситуація, де умисел є характерним як для злочинця, так і для жертви. За такої ситуації виникає так звана інверсія ролей, коли злочинець та жертва суміщуються в одній особі, володіють тотожними психологічними особливостями, і лише випадок вирішує, хто стане потерпілим, а хто особою, яка вчинить злочин. Типовими випадками виникнення такої ситуації є сварки, що виникають в результаті взаємних образ, що може супроводжуватися зачасти силовими діями, бійкою і т.п. Для подібних ситуацій є характерним те, що вчиненню злочину не рідко передують низка конфліктних епізодів, коли може застосовуватися фізичне насильство. При цьому застосування фізичної сили не є для учасників

¹ Архів Пустомитівського районного суду Львівської області за 2014 рік (провадження № 1-кп/450/43/14).

ситуації незвичайною подією. Насильницькі дії – звичний для обох учасників ситуації спосіб вирішення протиріч, що між ними виникають. Накопичення взаємних образ та досвід здійснення насильницьких дій стосовно один одного відіграють головну криміногенну роль [200, с. 159];

Так, 08 грудня 2015 року, приблизно о 00 год. 00 хв., К. вечеряв у бліндажі на території військової частини – польова пошта В1428, яка розташована поблизу с. Победа, Новоайдарського району, Луганської області, разом із М., який за своїм військовим званням є начальником відносно К. Під час вечері військовослужбовці сумісно розпивали алкогольні напої, згодом між ними виникла сварка, в результаті якої К. шляхом застосування закріпленої за ним вогнепальної автоматичної зброї з відстані не більше одного метра, здійснив одиночний постріл у груди М., чим заподіяв останньому вогнепальне поранення, яке спричинило смерть. У такий спосіб К. вчинив злочин, передбачений п. 8 ч. 2 ст. 115 КК України (умисне вбивство особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку)¹;

в) ситуація, що ненавмисно створюється злочинцем та жертвою або одним із них (наприклад, реакція на справедливе зауваження) [200, с. 160].

Наприклад, 23 травня 2017 року, приблизно о 17 годині 09 хвилин, Д, використовуючи власний обліковий запис у соціальній мережі «Facebook» (веб-сайт <https://www.facebook.com>) та функціональні можливості комп'ютерної програми «Facebook Messenger» в соціальній мережі умисно, з метою спонукати журналіста В. видалити статтю під назвою «Поліція отримала доступ до приватних даних осіб, які можуть бути причетні до сутичок біля арки» від 03.05.2017, розміщену на веб-сайті Інтернет-видання «Полтавщина» (<http://poltava.to/news/42757>) або змінити її зміст, оскільки у статті було оприлюднено персональні дані (імена, номери телефонів) низки осіб, які не давали згоду на оприлюднення таких даних,

¹ Архів Новоайдарського районного суду Луганської області за 2016 рік (провадження № 1-кп/419/49/2016).

що є порушенням Закону України «Про захист персональних даних» від 1 червня 2010 року № 2297-VI, надіслав текстове повідомлення із погрозами вчинення насильницьких дій щодо В. у разі, якщо статтю буде не видалено або її зміст не змінено. Дії Д. кваліфіковано за ч. 1 ст. 345¹ (погроза насильством щодо журналіста, у зв'язку із здійсненням ним законної професійної діяльності)¹;

г) ситуація, що виникає в результаті аморальної поведінки жертви [200, с. 160].

Прикладом такої ситуації є такий випадок із судової практики. Двадцятого квітня 2016 року о 20 год. 00 хв. поліцейські П. і Т. у форменому одязі заступили на чергування по охороні громадського порядку та боротьбі із злочинністю. О 22 год. 55 хв. цього ж дня, перебуваючи на маршруті патрулювання, П. і Т. отримали повідомлення про виявлення поблизу магазину невідомого чоловіка в безпорадному стані внаслідок алкогольного сп'яніння. По прибутті на місце виклику, ними був виявлений Х., який на вигляд перебував у стані алкогольного сп'яніння, на їх зауваження не реагував, виражався до них нецензурно, не підкорявся їхнім законним вимогам, внаслідок чого, а також у зв'язку із необхідністю доставки його до відділу поліції з метою встановлення його особи та складання протоколу про адміністративне правопорушення, стосовно останнього було застосовано заходи фізичного впливу та спеціальні засоби у вигляді одягання на зап'ястя рук кайданок для обмеження його рухливості, після чого був доставлений у відділ поліції. Під час застосування заходів фізичного впливу у зв'язку із не реагуванням Х. на їх правомірні вимоги, перебуваючи у стані сильного нервового напруження, один із поліцейських висловився на адресу Х. у нецензурній формі.

Протягом перебування в приміщенні кімнати прийому громадян відділу поліції стосовно Х. було складено протоколи про вчинення ним адміністративних правопорушень, передбачених ч. 1 ст.178 та ст.185

¹ Архів Октябрського районного суду м. Полтави за 2020 рік (провадження № 1кп/554/173/2020).

КУПАП. У зв'язку із закінченням 3-годинного строку перебування Х. в кайданках, П. прийнято рішення про зняття з рук останнього кайданок. В цей час у Х. виник злочинний умисел, спрямований на умисне заподіяння працівникові правоохоронного органу тілесних ушкоджень, оскільки той образив та принизив його.

Реалізуючи свій злочинний умисел, 21 квітня 2016 року приблизно о 02:30 Х., перебуваючи у зазначеному приміщенні, після зняття з його рук кайданок, усвідомлюючи значення своїх дій, умисно наніс один удар ліктем правої руки в обличчя П., який перебував у форменому одязі, в результаті чого спричинив йому забій м'яких тканин обличчя у вигляді осаднення нижньої губи, що є легким тілесним ушкодженням¹.

д) ситуація, що виникає як результат легковажної поведінки потерпілого [200, с. 160]. Як правило, подібні ситуації виникають у результаті порушення особами правил безпеки, інструкцій тощо.

Так, 17 жовтня 2009 р. о 9 год. В., знаходячись біля поштового відділення зв'язку, діючи за попередньою змовою з Н., дочекавшись виходу з приміщення інкасатора, який щойно передав працівникам поштового відділення грошові кошти, відкрито здійснив напад на зазначене поштове відділення, де під погрозою застосування фізичного насильства, яке не є небезпечним для життя та здоров'я, відносно А., заволоділи сумкою з грошовими коштами в сумі 26 тис. гривень, яку В. взяв та кинув на підлогу у напрямку Н., після чого всіх присутніх у поштовому відділенні завів у підсобне приміщення та впевнившись, що Н. забрав сумку з грошима, покинув приміщення поштового відділення, спричинивши тим самим матеріальну шкоду на вищевказану суму (діяння, що передбачене ч.2 ст.263, ч. 3 ст.186 КК України)². У матеріалах кримінального провадження зазначено, що В. спланував напад на поштове відділення одразу після виходу інкасатора тому, що достовірно знав про

¹ Архів Тернопільського міськрайонного суду за 2016 рік (справа №607/5770/16-к).

² Архів Дніпровського районного суду м. Херсона за 2015 рік (провадження № 1-кп/666/125/15).

порушення працівниками пошти заходів безпеки під час оприбуткування грошових коштів.

Ще одним яскравим прикладом є такий випадок із судової практики. П'ятнадцятого липня 2013 р. в період часу з 10.00 год. до 10.20 год. С., який працював інкасатором, заволодів коштами ПАТ «Державний ощадний банк України» в особливо великому розмірі шляхом вчинення розбійного нападу на інкасаторів-водіїв Б. і Р. та їх умисного вбивства під час руху оперативного автотранспорту автошляхом сполученням «Кіровоград-Запоріжжя».

Після здійснення інкасації, під час руху за маршрутом С. займав переднє пасажирське місце в салоні оперативного автотранспорту поруч з інкасатором-водієм Б., який керував автомобілем, а інкасатор-водій Р. знаходився у багажному відділенні інкасаторського фургона, утримуючи поряд із собою три інкасаторські сумки для забезпечення їх збереження. Задля реалізації свого злочинного умислу С. під вигаданою підставою попросив Б. зупинити автомобіль на короткий проміжок часу у зв'язку з тим, що він себе погано почуває.

Виконуючи прохання С. та легковажно порушуючи інструктивні вказівки, Б. зупинив автомобіль на узбіччі. Після зупинки оперативного автотранспорту, діючи умисно з корисливих мотивів, готуючись до вчинення розбійного нападу на членів бригади інкасації Б. і Р. та їх умисного вбивства, на короткий час залишив салон автомобілю та, скориставшись тим, що на нього не звертають уваги, вчинив напад на членів бригади, які перебували в салоні оперативного автомобілю, заподіявши їм тяжкі тілесні ушкодження, що призвели до смерті потерпілих. Тим самим С. вчинив діяння, передбачені ч. 4 ст.187, п. 1, 6, 8 ч. 2 ст. 115, ч.3 ст. 262 , ч. 1 ст. 263 КК України¹.

¹ Архів Центрально-Міського районного суду м.Кривого Рогу за 2015 рік (провадження 1-кп/216/324/15).

Отже, саме в моменті взаємодії особи злочинця із конкретною віктимогенною ситуацією багато в чому криється причина злочинної події. Адже злочинцю нерідко немає справи до особи потерпілого, оскільки відсутня будь-яка особистісна мотивація, пов'язана саме з особою конкретного потерпілого. Все визначає ситуація, в якій опиняються злочинець та його жертва. Звісно ж, є й випадки, коли ситуації вчинення злочину й не було б, якщо не конкретний потерпілий, в якого те щось те, що «цікавить» злочинця. Йдеться, наприклад, про представників бізнесу, які стають жертвами злочину, так би мовити, цілеспрямовано (вимагання, корисливі, корисливо-насильницькі злочини та ін.). До того ж на практиці трапляються й такі випадки, коли вчинення насильницького злочину є помстою потерпілому у зв'язку з виконанням цим потерпілим службового або громадського обов'язку. Саме в цьому випадку злочинна подія набуває «персоніфікованого» характеру, зумовлюючи й конкретну життєву ситуацію, що передує вчиненню правопорушення стосовно конкретного потерпілого. У подібних випадках потужною детермінантою індивідуальної віктимізації слід вважати попередню (передзлочинну) поведінку потерпілого. Таку поведінку в цілому не можна назвати віктимною, однак яка (ця поведінка) у подальшому послужила приводом для виникнення іншої конкретної життєвої ситуації або навіть продовження попередньої ситуації, що для особи, яка виконувала свої професійні обов'язки, завершилася спричиненням останній будь-якої шкоди.

Наведемо приклад. Двадцять п'ятого жовтня 2020 р. поліцейський відділу превенції патрульної поліції Тернопільського відділу поліції ГУНП в Тернопільській області К., відповідно до наказу начальника ГУНП в Тернопільській області № 2 904 від 20.10.2020 «Про організацію забезпечення публічного порядку під час чергових місцевих виборів та ТВК, ДВК та відрядження особового складу» виконував у форменому одязі та з табельною вогнепальною зброєю службові обов'язки із

забезпечення публічного порядку на території дільничної виборчої комісії № 610 239, яка розташована у приміщенні будинку культури в селі Н. Нижбірок Чортківського району Тернопільської області. Цього ж дня, близько 20-00 год., під час виконання своїх службових обов'язків К. знаходився біля центрального входу в приміщення будинку культури, де до нього наблизився у стані алкогольного сп'яніння місцевий мешканець С. і запропонував завести розмову. У відповідь поліцейській зробив зауваження з приводу перебування К. у стані алкогольного сп'яніння у громадському місці та порекомендував йому йти додому. Однак останній сприйняв це як образу та висловив в адресу працівника поліції словесні образи. При цьому викликав за телефоном свого сина Б. У подальшому, близько 20-05 год. Б., маючи злочинний умисел з мотиву помсти за образу свого батька на спричинення поліцейському К. побоїв та тілесних ушкоджень, прибув до місця виконання останнім службових обов'язків та наніс потерпілому удари, завдавши останньому фізичного болю та спричинивши тілесні ушкодження у вигляді синця із саднами у ділянці лівого плечового суглоба, що за ступенем тяжкості належать до легких тілесних ушкоджень [42].

Наведемо ще один приклад. Так, гр-на М. було засуджено за посягання на життя працівників міліції у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків. На ґрунті ревнощів і помсти, з метою умисного вбивства своєї дружини та двох працівників міліції, котрі, виконуючи свій службовий обов'язок, припиняли протиправні дії цього громадянина, М. вдарив одного із працівників міліції штиком-ножем у груди, після чого підірвав бойову гранату «РГ-42». Внаслідок таких дій один правоохоронець загинув. Дружина винного та інший правоохоронець залишилися живими тільки через те, що загиблий своїм тілом накрив гранату [183].

Отже, в описаній ситуації, станом віктимізації не могло охоплюватися необмежене коло осіб, оскільки попередній розвиток подій

зумовив «обрання» злочинцем потерпілими саме цих конкретних учасників ситуації, двоє з яких виконували свій професійний обов'язок, намагаючись припинити протиправні дії винного стосовно його дружини.

Із викладеного вище можна зробити принаймні два висновки. По-перше, у будь-якому випадку виникнення ситуації, пов'язаної із заподіянням шкоди конкретній особі, що належить до певної професійної сфери (індивідуальній рівень віктимізації), насамперед зумовлюється мотивацією злочинця, його умислом. При цьому протиправні дії останнього можуть вчинятися через:

- 1) користь;
- 2) неприязні стосунки, що склалися у зв'язку з виконанням потерпілим своїх професійних обов'язків, і помсту як крайній вираз таких стосунків;
- 3) нігілістичне ставлення до будь-яких суспільних вимог (опір представникові влади як яскравий приклад такого ставлення) або
- 4) хуліганські потяги.

По-друге, той чи інший потерпілий може виступати як цілком персоніфікована фігура, саме проти якої спрямоване злочинне посягання, або як особа, що лише за різними обставинами (випадково, виконуючи саме у цей час свої службові обов'язки, тощо) опинилася у ситуації, що стала місцем розгортання сценарію злочинної події. В останньому випадку провідну роль для злочинця відіграє або конкретна професійна сфера, з якою у нього пов'язується цілком визначений злочинний інтерес (наприклад, протиправний прибуток), або конкретна ситуація, якої злочинець намагається для себе уникнути (наприклад, ситуація затримання злочинця, в якій він чинить опір співробітнику правоохоронних органів). Тобто в таких випадках для перетворення особи на жертву значення має професійна сфера або місце одночасного перебування злочинця і жертви, а не її персоніфікований носій, з яким у злочинця були будь-які стосунки

особистісного характеру в силу попередньої діяльності потерпілого, що мала будь-яке відношення у минулому до злочинця.

Достатньо цікавою є проблема професійної деформації та професійного вигорання¹, у представників деяких професійних сфер, що має неабияке знання у системі віктимологічної детермінації злочинів, вчинених щодо таких представників. Деформувальні тенденції потенційно закладені в усіх видах професійної діяльності, тому виникнення синдрому емоційного вигорання пов'язують з розвитком професійних деформацій особистості [203, с. 188]. Отже, одним з чинників професійної деформації є специфіка діяльності суб'єкта [192, с. 315]. У подібних випадках найчастіше йдеться про співробітників правоохоронних органів і представників так званих силових відомств. Наприклад, у вітчизняній і зарубіжній літературі зазначається про те, що при проходженні служби співробітники органів внутрішніх справ набувають агресивно-наступальну манеру поведінки, що починає оцінювати людину як безумовно винного [182, с. 82–88]; професійне вигорання спостерігається у прокурорів, яке слід трактувати як складний психофізіологічний феномен, що передбачає емоційне, розумове, психологічне, фізичне виснаження через тривале емоційне навантаження під час здійснення професійної діяльності, пов'язаної із захистом прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави [203, с. 189]; професійна деформація може бути визначена як зміна в характері і результатах професійної діяльності працівників Державної служби з надзвичайних ситуацій України, їх роботи і поза трудових відносин в команді, розвиток негативних моральних і психологічних якостей у внутрішньому світі колег [див. 101; 103, с. 198–199; 104; 162 та ін.]; віктимність може виявитися також у манерах поведінки майбутньої жертви [46, с. 78]; та ін. Отже, на практиці не

¹ *Примітка.* Тут ми опускаємо проблему співвідношення професійної деформації та професійного вигорання, оскільки це самостійні проблеми, що потребують окремого вивчення. У контексті нашого дослідження ця феномени ми розглядаємо виключно як такі, що мають будь-яке пояснююче значення для системи віктимологічної детермінації.

виключені випадки, коли має місце обурення «кривдників», і як наслідок непокора й навіть оборона з їх боку від неправомірної поведінки з боку співробітників правоохоронних органів, що виражалася у порушення прав громадян. Серед негативних властивостей і рис потерпілих, що є представниками певних професій, можна вказати на запальність; швидке прийняття рішень без належного аналізу ситуації, що склалася, агресивність, впевненість в тому, що той чи інший громадянин вчинив правопорушення, підозрілість, прагнення залишити «останнє слово» за собою, нетерпимість до правопорушників тощо. Саме ці аспекти можуть свідчити про певну професійну деформацію потерпілих. Аналізовані феномени, без сумніву, входять до системи віктимологічних детермінації злочинів, скоєних щодо працівників органів внутрішніх справ та інших правоохоронних органів.

Звісно ж, на індивідуальному рівні професійної віктимізації обов'язково враховуються всі ті риси та властивості потерпілого, що мають значення для перетворення конкретної людини – представника певної професійної сфери на жертву злочину, виявляючись нерідко своєрідним каталізатором у детермінаційному комплексі злочину. Але, повторимося, на розглядуваному рівні ці властивості завжди повинні аналізуватися лише у комплексі із конкретною ситуацією, виникнення якої, можливо, й спровокувала наявність у певній особі тих чи інших психоемоційних, вольових та ін. якостей, а також її фізичний стан.

Наведемо кілька конкретних прикладів.

Чотирнадцятого березня 2019 р. близько 23.30 год., винний А., перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння та на ґрунті раптово виниклих особистих неприязних відносин, зненацька наніс серію ударів одному із лікарів Центру екстреної медичної допомоги № 4 м. Миргород Полтавського обласного центру, що прибули за викликом. Після отриманих ударів потерпілий Б. розвернувся і почав рухатися у напрямку виходу з приміщення будинку, але впав на підлогу. Тим часом, винний,

продовжуючи свої протиправні дії, спрямовані на спричинення тілесних ушкоджень, наблизився до потерпілого, який лежав на спині та намагався захиститися, закриваючи голову руками, наніс нові удари. Співмешканка винного В., що знаходилася на той час у будинку, перешкодила останньому продовжити свою злочинну діяльність. У результаті протиправних дій винного лікаря Центру екстреної медичної допомоги Б., відповідно до висновку судово-медичної експертизи, були спричинені тілесні ушкодження середнього ступеню тяжкості [44].

Ще один приклад. Дев'ятнадцятого червня 2019 року о 21-25 год. на службовий планшет екіпажу № 1 101, до складу якого входили: інспектор Управління патрульної поліції у Харківській області А., інспектором цього самого Управління Б. і В., надійшло повідомлення від оператора служби «102» про те, що у м. Харкові на вул. 23-го серпня, буд. Х, напроти супермаркету «Посад», лежить невстановлений громадянин і не рухається. Вищевказаний екіпаж у форменому одязі Національної поліції прибув за вказаною адресою для з'ясування обставин події, що сталася, і підійшов невстановленого громадянина. Окликнувши громадянина, співробітники Управління представились останньому у відповідності до вимог, передбачених статтями 18, 23, 32 і 33 Закону України «Про Національну поліцію». Після цього запропонували громадянину піднятися та направитись додому, оскільки цей громадянин перебував в стані алкогольного сп'яніння, що він в подальшому і зробив [43].

У цей час до співробітників патрульної поліції підійшов громадянин Г., який так само перебував у стані алкогольного сп'яніння. Усвідомлюючи, що поліцейські перебувають при виконанні своїх службових обов'язків з охорони громадського порядку, діючи умисно, Г. почав грубо висловлюватись на адресу правоохоронців, застосовуючи ненормативну лексику, проявляв агресію і зухвалість, штовхаючи плечем вказаних працівників поліції та хапаючи одного з них за головний убір, чим провокував працівників поліції на конфлікт та перешкоджав

виконанню ними службових обов'язків по охороні громадського порядку [43].

З метою припинення наведених протиправних дій Г. сержант поліції Б. і лейтенант поліції В., діючи в межах виконання обов'язків з охорони громадського порядку, запропонували Г. припинити наведені протиправні дії. Проте останній не реагував на їх законні вимоги про припинення вказаних протиправних дій, а продовжував перешкоджати виконанню покладених на працівників поліції обов'язків. Поліцейські застосували стосовно Г. фізичну силу. Своїми умисними, протиправними та злочинними діями Г. вчинив кримінальне правопорушення, передбачене ч. 2 ст. 342 КК України, тобто опір працівникові правоохоронного органу під час виконання ним службових обов'язків[43].

У судовому засіданні винний пояснив, що в той день він святкував свій день народження, вживав спиртні напої, потім вступив в конфлікт з працівниками поліції, завдав удари одному з поліцейських, штовхав його, висловлювався на його адресу лайкою, не виконував те, що говорили йому співробітники поліції [43].

Отже, каталізатором професійної віктимності у наведених випадках є, по-перше, належність осіб до певної професійної сфери, що з усією очевидністю викликає як з обстановки, в якій відбувалися злочинна подія, так і з форменого одягу відповідних працівників; по-друге, каталізатором протиправної поведінки в обох конкретних випадках став фізіологічний стан винних, а саме, перебування у стані алкогольного сп'яніння; по-третє, можна припустити, що своєрідним «фоном» злочинна подія є намагання представників певної професії до останнього моменту уникнути застосування сили з їх боку (і навіть неможливість її застосування з певних причин у випадку описаного насильства стосовно лікаря швидкої допомоги (так, треба враховувати, що до повноважень лікаря не входить застосування фізичної сили проти кого-небудь, крім того, у лікарів немає спеціальних засобів для цього та ін.)), по-четверте, можливий розвиток

злочинної події багато в чому залежить від місця, часу, обстановки, в якій зіштовхується злочинний намір винного та реакція з боку тих осіб, становище яких зумовлюється їх професійною приналежністю. Таким чином, увесь комплекс як особистісних рис і властивостей представника тієї чи іншої професійної сфери, так і характер повноважень останніх та самої ситуації події свідчить про те, що цей неповторний комплекс чинників, що вказують на процес віктимізації потерпілої особи, розкривається у кожному конкретному випадку вчинення злочину за, умовно кажучи, власним сценарієм. І пізнання цього сценарію стає можливим на індивідуальному рівні професійної віктимізації. Як справедливо зазначається у спеціальній літературі, обстановка, в якій перебуває злочинець, далеко не завжди виявляється об'єктивно нейтральною, оскільки вона більшою чи меншою мірою впливає на злочинця, його поведінку та мотивацію вчинку; проте кожна конкретна ситуація сприймається різними особами по-різному через те, що ці особи «вступають» до неї з раніше сформованими особистісними установками, уявленнями, здатністю до критичних оцінок [32, с. 46–47]. Іншими словами, на індивідуальному рівні професійної віктимізації детермінанти відповідних злочинів, що вчиняються стосовно осіб – представників певних професій або сфер діяльності, створюють систему, до якої належать:

а) суб'єктивні чинники, тобто ті чинники, що зумовлюються специфікою професії або діяльністю;

б) суб'єктивні чинники, природа яких максимально розкривається через особистісні властивості й риси представника певної професії або сфери діяльності саме в момент злочинного посягання;

в) конкретна життєва ситуація (обстановка), в якій відбувається злочинна подія.

Представлений рівневий каркас детермінації процесу професійної віктимізації особи дозволяє чітко уявити схему, за якою доцільно

проводити аналіз перетворення чи то груп людей, чи то конкретної особи на жертву злочину, вчинення якого зумовлюється професійною позицією останніх у суспільстві. Розуміючи в цілому особливості цього процесу, стає можливим перехід на наступний щабель кримінологічного знання, що пов'язаний із розробленням віктимологічної запобіжної стратегії, якою матиме завершуватися дослідження проблематики професійної віктимізації.

2.3 Класифікація осіб, віктимність яких пов'язана з професійною ознакою

Отриманий у результаті наукового пошуку масив даних потребує подальшої обробки для створення системного знання щодо об'єкта і предмета дослідження. Така обробка може здійснюватися шляхом систематизації, що, як один із методів наукового дослідження, може охоплювати цілу низку класифікацій, від простого упорядкування характеристик, без зв'язку між ними, до систематичної типології, у якій кожний тип характеризується певною кількістю особливостей [152, с. 229, 95, с. 105].

Класифікації як методологічний інструментарій є однією із форм методу групування. Вони будуються виключно за атрибутивними (тобто такими, що не мають кількісного виміру і не варіюються залежно від змін кількісного значення окремих одиниць сукупності), або якісними, ознаками, мають сталий характер та фундаментальне значення для теоретичного дослідження [172, с. 123; 140, с. 81]. На відміну від класифікації типологія знаходиться на більш високому рівні абстракції і бере до уваги лише якісно однорідну сукупність, всі одиниці якої мають спільну закономірність розвитку [91, с. 55]. Крім того, типологія, на відміну від класифікації, не вимагає виокремлення всіх без винятку типів,

що становлять частини об'єкта пізнання. Найважливішою відмінністю класифікації від типології є те, що перша дає опис об'єкта вивчення, а друга (поряд з іншими методами) – його пояснення, тобто дозволяє успішно розкрити його природу, причини, закономірності зародження та розвиток, складати прогнози [114, с. 112.].

Підставою для класифікації жертв злочину є їх якісні та кількісні характеристики. Науково обґрунтована класифікація жертв дає змогу, з одного боку, більш цілеспрямовано здійснювати теоретичні розробки в галузі кримінологічної віктимології, а з другого – повніше реалізовувати профілактичні запобіжні заходи щодо осіб, які за певних умов стають об'єктом уваги злочинців [68, с. 124].

Одним із перших вчених, що опікувалися проблемами віктимології, спробу групування (а саме класифікації і типології) жертв злочинів зробив свого часу Л. В. Франк [189, с. 82–85]. Він виділив жертв злочинів відповідно до кількох критеріїв. Зокрема, з точки зору теорії ролей Л. В. Франк розподілив жертв злочинів на «усвідомлених» та «неусвідомлених», залежно від їх можливості усвідомлювати своє становище в силу різних причин, а також «стійких» жертв, які неодноразово систематично піддавалися злочинному посяганню, та «епізодичних» – таких, щодо яких злочинне посягання вчиняється одноразово [189, с. 82].

Крім того, вченим залежно від ролі потерпілого у генезисі кримінально протиправного посягання було виділено потенційну, евентуальну (потенційна жертва, що детермінується лише певними ситуаціями та вибором самого кривдника) і латентну (тобто таку, що стала жертвою злочину, однак з будь-яких причин не віднесена як така до офіційної статистики потерпілих від злочинів) жертви [189, с. 83].

У процесі розвитку вчення про жертву злочину у віктимології було запропоновано ще кілька ґрунтовних різнохарактерних класифікацій і типологій. Розглянемо деякі з них:

I. Класифікація за соціальними наслідками завданої шкоди (О. Г. Кулик): жертви нещасного випадку; жертви правопорушень [119, с. 50].

II. Класифікація жертв у соціально-демографічному і кримінально-правовому аспекті здійснюється за цілою низкою ознак: за віком, рольовим статусом, взаємовідносинами зі злочинцем, за статевою належністю, морально-психологічними ознаками, видом і розміром заподіяної шкоди, тяжкістю злочинів, за характером поведінки, мотивом учинення злочинів, окремими видами злочинів, за ступенем вини та ін. [46, с. 79; 156, с. 44–50]. До цієї групи класифікацій доцільно додати ще класифікації за такими соціально-демографічними ознаками, як: професія, фах, посада, вид занять, національність і т.п. За цією класифікацією перше місце посідають потерпілі, які, відповідно до своєї діяльності чи професії стають перешкодою для вчинення іншими особами кримінального правопорушення. До таких потерпілих можуть належати працівники правоохоронних органів, охоронці, а також працівники, які мають небезпечні професії (наприклад, висотники, водолази), коли злочинні порушення Правил техніки безпеки можуть призвести до тяжких наслідків [68, с. 128].

III. Класифікація залежно від ступеня адаптації до зовнішнього середовища:

1) погано адаптовані до сучасних умов життя особи, які здебільшого керуються інтуїтивним мисленням у розпізнаванні кримінальних загроз та виборі стратегії поведінки при соціальній взаємодії з іншими учасниками суспільних відносин; виявляють підвищену уразливість перед злочинними посяганнями і психологічну готовність прийняти роль жертви;

2) особи, які керуються раціональним мисленням, що в основному дозволяє правильно орієнтуватися у джерелах та видах кримінальних загроз і в основному уникати небезпечних ситуацій; їх уразливість перед

злочинними посяганнями має тимчасовий характер і пов'язана з часом та місцем перебування [46, с. 69].

IV. Типологія за характером та ступенем виразності якостей особистості, що визначають індивідуальну віктимну схильність (Д. В. Рівман):

- універсальний (універсально-віктимний) тип: особи, що мають віктимну схильність, реалізація якої можлива в ситуаціях різних злочинів; такі особи характеризуються як типовою для них активністю, так і пасивністю;

- вибіркового (вибірково-віктимний) тип – особи, що володіють вразливістю стосовно певних видів злочинів; така схильність може обумовлюватися типовими формами поведінки у поєднанні з характером конфліктних ситуацій;

- ситуативний (ситуативно-віктимний) тип: потерпілі цього типу володіють середньо потенційною віктимністю та стають жертвами злочину переважно в результаті збігу ситуативних факторів, небезпека яких виявляється для них непереборною;

- випадковий (випадково-віктимний) тип: жертви цього типу набувають цього статусу в результаті випадкового співпадіння обставин;

- професійний (професійно-віктимний) тип: віктимність осіб цього типу пов'язана з їх професійною зайнятістю [156, с. 44–50];

- корисний – поведінка особи спрямована на заволодіння чужим майном;

- сексуальний – жертви цього типу роблять спробу вчинити будь-який статевий злочин, унаслідок якого їх же самим заподіюється шкода через опір об'єкта нападу [132, с. 51].

V. Соціально-психологічна типологія (В. Д. Рівман), відповідно до якої жертви злочину розподіляються на:

- агресивних (жертви, поведінка яких полягає в нападі на заподіювача шкоди або інших осіб (агресивні гвалтівники) або агресії в інших формах – образа, наклеп, знуцання і т. д. (агресивні провокатори));

- активних (жертви, поведінка яких не пов'язана з нападом або поштовхом у формі конфліктного контакту, але заподіяння їм шкоди відбувається за їх активного сприяння: свідомі підбурювачі, необережні підбурювачі, свідомі самоушкоджувачі, необережні самоушкоджувачі);

- ініціативних (жертви, поведінка яких призводить до заподіяння їм шкоди: ініціативні за посадою, ініціативні за суспільним становищем, ініціативні в силу особистісних якостей);

- пасивних (жертви, які не чинять опору, протидії злочинцю з різних причин: об'єктивно не здатні до опору (стабільно або тимчасово), об'єктивно здатні до опору);

- некритичних (жертви, що демонструють байдужість, невміння правильно оцінити життєві ситуації: з низьким освітнім рівнем, низьким інтелектом, неповнолітні, похилого віку, хворі, в тому числі психічно хворі, некритичні без очевидних «формалізованих» якостей);

- нейтральних (потерпілі, поведінка яких є бездоганною: під час вчинення злочину вона жодним чином не викликала кримінально протиправного посягання; потерпілий у межах своїх можливостей критично оцінює ситуацію) [46, с. 82–83; 156, с. 62–69].

VI. За критерієм «вкладу» жертви у подію злочину (Б. Мендельсон):

- повністю невинні жертви;

- жертви з мінімальною виною та жертви з необережності;

- жертви, вина яких у вчиненні злочину однакова із виною злочинця (умисні жертви);

- жертви, вина яких у події злочину більша, ніж вина злочинця (провокуючі жертви або жертви-підбурювачі);

- виключно винні жертви або єдино винні жертви;

- симулянти, або «уявні» жертви [6, с. 25–26; 7, с. с. 25; 179, с. 92].

VII. Залежно від характеристики мотивації провідної віктимної активності особистості (В. О. Туляков) виокремлюються такі види потерпілих:

- імпульсивна жертва, що характеризується переважним несвідомим відчуттям страху, пригніченістю реакцій і раціонального мислення нападу на правопорушника (феномен Авеля);

- жертва з утилітарно-ситуативною активністю – це добровільні потерпілі, а також рецидивні, «застрягаючі» жертви, які внаслідок своєї діяльності, статусу, необачності в ситуаціях, що вимагають розсудливості, потрапляють у кримінальні ситуації;

- настановна жертва – агресивна жертва, «ходяча бомба», істероїд, зухвалою поведінкою провокує злочинця на відповідні дії;

- раціональна жертва – жертва-провокатор, сама створює ситуацію вчинення злочину і сама потрапляє в цю пастку;

- жертва з ретретистською активністю – пасивний провокатор, який своїм зовнішнім виглядом, способом життя, підвищеною тривожністю і доступністю спонукає злочинців до вчинення правопорушень [46, с. 83–84; 179, с. 142].

VIII. Типологія жертв залежно від життєвої позиції (Т. В. Корнякова, О. Л. Соколенко, Г. С. Юзіков):

- 1) жертви з активною життєвою позицією (активно протидіють посяганню);

- 2) жертви з пасивною життєвою позицією (поведінка цієї групи осіб обумовлена кримінальною ситуацією, яка склалася, та відчуттям помсти з боку злочинців);

- 3) жертви, пасивність яких визначена життєвою ситуацією (потерпілі особи психологічно готові протистояти злочинцю, але через їх психічні або фізичні вади не можуть цього зробити) [109, с. 14].

IX. Типологія латентних жертв (В. Ф. Оболенцев):

- потенційні жертви – особи, які стають мішенню за визначених обставин і через свої особистісні якості, статус, позицію, поведінку;

- випадкові жертви – жертва, яка є детермінованою більше певною ситуацією і вибором самого злочинця;

- латентні жертви – особи, які реально, фактично постраждали від злочину, але з будь-яких причин цей факт залишився не виявленим, прихованим від офіційного обліку кримінальних правопорушень в умовах, коли такий облік є обов'язковим або бажаним для суспільства і держави [135, с. 55–56].

Х. За типом віктимності залежно від психологічних особливостей осіб можна виокремити (А. О. Джужа):

- віктимних та гіпервіктимних осіб, що здебільшого мають віктимний досвід, схильні до відчуття безпорадності, самотності, непотрібності. Такі особи часто переживають емоційний дискомфорт, стресові стани, є відлюдкуватими, інфантильними, часто залежать від обставин чи людей і заперечують наявність певних віктимогенних якостей та особливостей;

- аутовіктимних особистостей, які характеризуються готовністю «приміряти» на себе роль жертви, тобто вони здатні легко ідентифікувати себе з жертвою, навіть присвоювати її особистісні емоції, певну рольову поведінку. Аутовіктимні особистості є внутрішньо суперечливими, демонстративними, комунікабельними;

- невіктимні особистості мають внутрішньо узгоджений характерологічний профіль, вони відкриті, поступливі, емоційно стабільні, доброзичливі, реально оцінюючи себе та події, не заперечують своєї вразливості та можливої віктимності [67, с. 139–142].

У літературі також запропоновано слушну класифікацію жертв злочинів за ознакою професійних занять, пов'язаних із ризиком, яку ми вже частково розглядали вище. Згідно з таким класифікаційним критерієм виокремлюються дві групи професіоналів:

1) службовці органів правопорядку та кримінальної юстиції (працівники Національної поліції, працівники установ виконання покарань, слідчі, прокурори, судді, адвокати тощо);

2) інкасатори, експедитори, охоронці, журналісти, мисливські та природоохоронні інспектори, водії таксі, касири-оператори АЗС, продавці нічних торговельних закладів [46, с. 129].

Таким чином, розглянувши наведені вище типологічні та класифікаційні підходи до групування суб'єктів професійної віктимізації, можна зробити висновок, що вони цілком поширюються і на категорію осіб, що нами розглядаються: або такі групування мають загальний (загальнопоширений) характер, або в деяких з них робиться акцент на професії жертви кримінального правопорушення.

Аналіз суб'єктів професійної віктимізації в Україні з метою систематизації їх ознак та виокремлення відповідних груп здійснювався нами за допомогою методу класифікації.

Головною метою віктимологічної класифікації є відображення генетичного зв'язку між поведінкою жертви, з одного боку, і діями злочинця до і під час вчинення злочину – з іншого [132, с. 56]. У літературі зазначається, що класифікаційні системи, розроблені різними авторами, мають багато загальних елементів, які після їхньої модифікації підлягають групуванню в різних комбінаціях і сполученнях. Проте загальним недоліком для всіх наявних класифікацій є те, що основні їхні ознаки, які заздалегідь задані самими дослідниками, переважно статичні. Саме тому жодна з класифікацій не задовольняє повністю сучасних практичних потреб віктимологічних досліджень [68, с. 134; 193, с. 19].

Оскільки такі суб'єкти наділені великою кількістю різнохарактерних ознак, що обумовлюється особливостями їх професійної діяльності, на перший погляд застосування цього методу видається проблематичним. Класифікація таких осіб ускладнюється ще й за рахунок того, що на ринку праці постійно відбуваються зміни: він поповнюється блогерами,

фотографами, особами, що пропонують витвори хендмейд, та іншими, які працюють головним чином на основі фрілансу [17, с. 200]. До того ж, специфіка професійної віктимізації полягає не в тому, що здійснення злочину відбувається не через особисті риси чи поведінку потерпілого, його суб'єктивні якості, а через стандартну, типову модель поведінки, зумовлену службовими (професійними) обов'язками. У таких випадках поведінка працівника детермінується не особистим бажанням, волевиявленням, а тими вимогами нормативно-правового змісту, які є основою його професійної діяльності. Отже, говориться не про соціально негативну чи емоційно-провокуючу поведінку потерпілого, а саме соціально корисну поведінку, що регламентується законодавством [201, с. 219; 163, с. 443;].

На нашу думку, можливо розподілити суб'єктів професійної віктимізації за критерієм публічності їхньої професії, а саме: на тих, чиє професійне життя тісно пов'язане з публічністю, відкритістю до людей (наприклад, депутати, журналісти, артисти, судді, прокурори, адвокати тощо), і тих, чиє професійне життя не пов'язане з публічністю (зокрема, військовослужбовці) [17, с. 200].

Одними з найяскравіших прикладів професіоналів першої групи є судді України, щодо віктимізації яких Вища рада правосуддя зазначає, що: «Судді є публічними особами, а отже, можуть піддаватися критиці, яка ґрунтується на праві інших осіб висловлювати свої оціночні судження стосовно здійснення правосуддя як у засобах масової інформації, так і в соціальних мережах. Однак висловлювання, що містять прямі погрози, мають ознаки переслідування та спрямовані на підрив авторитету правосуддя, є недопустимими в демократичному суспільстві. У кожному такому випадку Вища рада правосуддя реагує на відповідні факти та звертається до правоохоронних органів або з публічним зверненням про неможливість допущення висловлювань, що підривають авторитет правосуддя» [150, с. 159].

Прикладом віктимізації професіоналів другої групи є професійна віктимізація військовослужбовців. Так, з приводу деякої профілактики такої віктимізації, а також захисту військовослужбовців Штаб операції Об'єднаних сил з офіційним зверненням закликав громадян, журналістів та військовослужбовців уникати публічності й зберігати конфіденційність інформації щодо військовослужбовців, які є учасниками операції Об'єднаних сил: «Щодня військовослужбовці, ризикуючи власним життям, відстоюють незалежність нашої держави. При виконанні завдань щодо покращення тактичного положення військ проводиться кропітка робота з підготовки та проведення таких заходів. Під час виконання цієї важкої та небезпечної праці наших героїв, військові частини Об'єднаних сил потребують певної непублічності та конфіденційності» [198].

Отже, здійснення класифікації суб'єктів професійної віктимізації є не простим науковим завданням, яке, все ж таки, всупереч усім методологічним складнощам його виконання, може бути виконане.

Висновки до розділу 2

1. З методологічної точки зору кримінологічна характеристика потерпілого має значну кількість параметрів, схожих з параметрами, що складають зміст характеристики особи злочинця. Цей факт зумовлюється своєрідною «бінарністю» події злочину та подібністю основного наукового завдання такої характеристики – надати узагальнений портрет типового злочинця / потерпілого.

Головними елементами кримінологічної характеристики особи жертви, щодо якої кримінальне правопорушення було вчинене через її професійну зайнятість, визначено соціально-демографічні, кримінально-правові ознаки, соціально-рольову і морально-психологічну характеристику.

2. Узагальнений портрет суб'єкта професійної віктимізації можна описати у такий спосіб: особа чоловічої статі віком від 20 до 40 років, що має вищу освіту, перебуває у шлюбі, як правило, працює у так званих силових відомствах, вирізняється нейтральним ставленням до злочинця, з яким попередньо перед вчиненням кримінально протиправного посягання перебувала у контакті у зв'язку із виконанням своїх професійних обов'язків.

3. У структурі потерпілих від кримінальних правопорушень, що вчиняються у зв'язку із професійною належністю або видом громадської діяльності особи, переважають працівники силових відомств (військовослужбовці, працівники органів Міністерства внутрішніх справ України, Національної поліції та Служби безпеки України) – 38,0 %, керівники підприємств – 30,7 %, лікарі – 11,5 %, працівники кредитно-фінансової сфери – 9,0 %. Найменшу частку у такій структурі складають працівники органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, працівники митної служби (по 0,2 %).

За результатами анкетування працівників Національної поліції встановлено, що найвищий ризик віктимізації мають: офіцери Національної поліції, офіцери Служби безпеки України, військовослужбовці Збройних сил України, працівники медичної сфери, судді, працівники установ виконання покарань, інкасатори, приватні підприємці, працівники сфери послуг (касири закладів і торговельних точок із цілодобовим режимом роботи, таксисти, провізори та ін.), працівники соціальної сфери (співробітники пошти, особи, зайняті у сфері соціального обслуговування), журналісти. Також респонденти окремо зазначили про волонтерів, громадських активістів та блогерів як таких, на яких поширюється професійна віктимізація.

4. Чинники обумовлення професійної віктимізації можна структурувати відповідно до трьох рівнів у виді своєрідної піраміди, що звужується догори і в основі якої перебувають детермінанти загальносуспільного або масового рівня (тобто чинники, що представлені об'єктивною загрозою завдання шкоди суспільним відносинам, що перебувають під кримінально-правовою охороною держави). Середній рівень піраміди представлений детермінантами групової/спеціальної віктимності (виокремлено групу чинників, що вже більш предметно пояснюють перетворення групи осіб, об'єднаних за певною ознакою, на потерпілих від злочинів у контексті їх певних характеристик, а головне – характеру та виду зайнятості). На вершині детермінаційної піраміди перебувають детермінанти індивідуальної віктимності (чинники, що розкривають індивідуальну сторону процесу перетворення конкретної особи на жертву злочину).

5. Професійну віктимізацію можна розуміти як різнохарактерні процеси, явища та події, що відбуваються на загальносуспільному, груповому та індивідуальному рівнях, що в сукупності сприяють формуванню ознаки віктимності особи через її професійну приналежність.

6. Застосування методу класифікації щодо потенційних потерпілих від злочинів, що вчиняються у зв'язку із зайняттям професійною діяльністю, має низку особливостей, зокрема:

1) складність обрання універсального критерію класифікації професіоналів;

2) застосування класифікації до суб'єктів професійної віктимізації має переважно умовний характер.

7. Застосування методу класифікації до суб'єктів професійної віктимізації ускладнене тим, що, по-перше, через особливості зайняття різною професійною діяльністю наділені великою кількістю різнохарактерних ознак, до яких, на перший погляд, важко застосувати класифікаційні критерії. По-друге, класифікація таких осіб ускладнюється за рахунок того, що на ринку праці постійно відбуваються зміни, що додатково збільшує і без того великий обсяг ознак професіоналів, які потенційно можуть стати жертвою кримінального правопорушення через свою професійну діяльність.

Суб'єкти професійної віктимізації можна класифікувати за критерієм публічності професії із розподілом на тих, чиє професійне життя тісно пов'язане із публічністю та майже не обмеженим доступом людей до особи (наприклад, депутати, журналісти, артисти, судді, прокурори, адвокати та ін.), і тих, чиє професійне життя не пов'язане із публічністю (зокрема військовослужбовці).

РОЗДІЛ 3

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ЗАПОБІГАННЯ ПРОФЕСІЙНІЙ ВІКТИМІЗАЦІЇ

3.1 Метод девіктимізації: сутність та форми реалізації щодо осіб, які можуть стати жертвою злочину у зв'язку зі своєю професійною діяльністю

Кримінологічна наука перебуває у постійному пошуку дієвих заходів протидії злочинності. Дослідження українських кримінологів збагатили знання щодо природи та сутності злочинності, заходів запобігання цьому явищу, причин та умов окремих злочинів, особливостей особи злочинця. Отримані результати повністю підтверджують думку щодо пріоритетності недопущення вчинення злочинів шляхом їх запобігання [90, с. 80–81].

У процесі розвитку уявлень про боротьбу зі злочинністю та формування відповідної цілісної теорії з'явилося розуміння необхідності виокремлення поряд із кримінологічним запобіганням кримінальним правопорушенням як таким ще й особливого напрямку запобіжного характеру, що на відміну від своєрідної матриці – кримінологічного блоку знань у сфері боротьби з правопорушеннями – має за мету переважно запобігання не злочинній, а віктимній поведінці особи, схильної до того, щоб одного разу стати жертвою того чи іншого злочину. Отже, наразі принаймні у теоретичних напрацюваннях учених із проблематики запобігання кримінальним правопорушенням віктимологічне запобігання виділяється окремо. Воно має власні види, напрями, об'єкт запобігання, форми та методи здійснення.

Характеризуючи віктимологічне запобігання кримінальним правопорушенням, дослідники використовують специфічні поняття, що конкретизують задачі запобігання, мінімізації, корекції та індивідуальної допомоги [27, с. 107]. Так ревіктимізація спрямована на запобігання

впливу на особу чи групу осіб певного віку з метою недопущення повторної віктимності [27, с. 107; 41, с. 351]. Девіктимізація розглядається як процес і результат мінімізації та корекції несприятливих умов соціалізації та їх наслідків на індивідному, особистісному та груповому рівнях, а девіктифікація – це процес та результат індивідуальної допомоги людині у подоланні суб'єктивного відчуття себе жертвою тих чи інших обставин та / або умов соціалізації [27, с. 107; 133, с. 41].

При цьому особливий акцент дослідниками робиться на узагальненому методологічному підході до скорочення віктимізації та усунення віктимності людей, у тому числі й на груповому рівні, – методі девіктимізації. Такий метод є узагальненою назвою віктимологічних напрямів, або конкретних методів запобігання злочинності [21, с. 91; 46, с. 176]. Специфічною рисою цих методів є те, що вони спрямовані на зниження потенційної віктимізації та віктимності громадян шляхом здійснення спеціальних заходів, що диференційовані за певними групами населення щодо усунення потенційної віктимізації та віктимності конкретної особи з підвищеним станом уразливості від злочинних посягань [21, с. 91; 46, с. 176]. Інколи девіктимізацію розглядають як процес зниження величини віктимності людини [32, с. 13], або як парну категорію поняттю «профілактики віктимної поведінки» [28, с. 48–58]. Так само зустрічається позиція, що девіктимізація є видом профілактичної роботи, що має на меті нейтралізацію або усунення негативних наслідків віктимізації [98, с. 110], а також реабілітацію конкретних жертв злочинів [45, с. 21]. Існує точка зору, за якої метод девіктимізації у системі віктимологічного запобігання злочинності залежно від способу впливу на віктимогенний об'єкт визначається як соціальний метод, на ряду із методами правового та психологічного характеру [21, с. 91; 202, с. 103]. Крім того девіктимізацію визначають як вид профілактичної роботи, метою якої є нейтралізація або усунення негативних наслідків віктимізації, а також реабілітація конкретних жертв злочинів [21, с. 91; 70, с. 10]. Цікаву

думку з приводу девіктимізації висловили Т.В. Корнякова та Г.С. Юзіков. Відносячи судження до традиційних віктимологічних, вони із посиланням на дихотомічність явища відмічають, що проявами зміни міри віктимності є процес її зростання – віктимізація та її зниження – девіктимізація [109; 110, с. 222–224]. При цьому зазначену міру, впливаючи на віктимність, можна знижувати, тим самим справляючи цілеспрямовану попереджувальну дію на злочинність [110, с. 222–224].

Також зустрічається розуміння девіктимізації у контексті комплексу заходів, що вживаються стосовно певної категорії потенційних потерпілих. Наприклад, К. Д. Кулик, досліджуючи проблеми розбещення неповнолітніх, зокрема, вбачає подібні заходи девіктимізації у «забезпеченні охорони дитинства соціально вразливих категорій дітей ... шляхом створення належних умов для повноцінного життя, виховання і розвитку особистості та захисту прав і законних інтересів неповнолітніх» [118, с. 12]. Дійсно, нерідко феномен девіктимізації досліджують, звертаючись до аналізу становища дітей як незахищеної соціальної групи. Так, під девіктимізацією дітей розуміється процес забезпечення захищеності неповнолітніх від злочинного посягання [190, с. 31].

У спеціальній літературі в наш час можна зустріти й достатньо широкі визначення девіктимізації як такої. Наприклад, О. С. Фоміних під девіктимізацією розуміє трансформацію особистості з потенційної, реальної або уявної жертви у свідомого та відповідального суб'єкта свого життя [188]. Щоправда, таку ідею дослідниця висловлює, розширюючи класичний об'єкт віктимологічного дослідження і тим самим трансформуючи системну модель взаємодії «Злочинець – жертва» у модель «соціальне явище – жертва» [188].

На думку О. Ю. Юрченко, формами реалізації зазначеного методу можуть бути такі з них:

- 1) виявлення, нейтралізації й усунення потенційної віктимності будь-якого виду;

2) виявлення й усунення реалізованої віктимності при розслідуванні і судовому розгляді кримінальних справ, порушених, наприклад, у зв'язку із вчиненням тяжких насильницьких злочинів, у фактичних суб'єктів віктимізації [202, с. 103–104].

Аналіз різних поглядів на проблему визначення методу девіктимізації дозволяє констатувати, що, по-перше, девіктимізація за своєю суттю є процесом, зворотнім від розкриття, так би мовити, потенціалу віктимності особи та її перетворення на жертву правопорушення (віктимізації), по-друге, цей феномен у повній мірі розкривається у площині запобіжної роботи із недопущення спричинення шкоди особі внаслідок вчинення щодо неї злочинного діяння, по-третє, у діяльнісному контексті девіктимізація є узагальнюючим поняттям сукупності переважно проактивних заходів, спрямованих саме на недопущення перетворення будь-якої особи на жертву злочину (хоча не є виключенням й ті ситуації, коли девіктимізація не втрачає свого значення для запобігання новим випадкам спричинення людині шкоди при збереженні, припустимо, несприятливого оточуючого середовища, умовно кажучи, ситуації віктимогенної спіралі); по-четверте, синонімічно під девіктимізацією слід розуміти саме метод, оскільки це умовне визначення якомога краще відбиває основну стратегічну лінію нейтралізації негативного конкретного явища і є способом досягнення поставленої мети. До речі, одно із визначенням методу є спосіб досягнення будь-якої мети [33, с. 37]; по-п'яте, метод девіктимізації у загальних рисах є сформованим блоком знань у теорії віктимології та апробованим під час проведення прикладних досліджень стосовно упередження віктимізації осіб від тих чи інших видів кримінально протиправних проявів.

Отже, якщо узагальнити наявне знання щодо наповнення цього методу конкретним змістом, то можна відмітити принаймні такі блоки:

1) заходи загального профілактично-виховного характеру, що спрямовані на недопущення віктимізації людини як такої;

2) заходи нормативно-правового забезпечення, призначенням яких є допомога потерпілим від правопорушень та відновлення їх статусу;

3) заходи управлінсько-організаційної спрямованості, призначенням яких є створення безпекового для людини середовища у широкому смислі цього слова;

4) заходи каральної спрямованості, що хоча й розраховані на недопущення нових злочинів із боку кривдників, однак є вагомим важелем відтворення порушеного статусу особи, що потерпіла від дій цих кривдників;

5) заходи спеціальної спрямованості, що розраховані на конкретні групи населення, у тому числі й на тих осіб, реалізація професійної діяльності яких пов'язана із ризиком для них.

У спеціальній літературі значно частіше замість методу девіктимізації вчені оперують поняттям «метод кримінологічної віктимології». А. О. Джужа із посиланням на авторський колектив Національної академії внутрішніх справ України відмічає, що метод кримінологічної віктимології є узагальнюючим і містить у собі:

а) методологію – основоположні принципи науки;

б) метод – сукупність конкретних методів, що застосовуються при вивченні конкретних проблем, пов'язаних із жертвою злочину;

в) методи – конкретні прийоми та способи дослідження [68, с. 63; 132, с. 28].

Як бачимо, тут йдеться про різні рівні абстракції обробки та узагальнення теоретичного знання. У випадку дослідження професійної віктимізації метод девіктимізації має насамперед практичну спрямованість. Тому, на наш погляд, цей метод у розрізі запобігання саме професійній віктимізації вважаємо за доцільне розглядати як узагальнену назву для сукупності методів запобігання злочинності, спрямованих на зменшення можливостей вчинення злочинів щодо осіб, які через заняття певною професією (або схожим видом діяльності) мають високий рівень

потенційної віктимізації [21, с. 91]. У літературі також підкреслюється, що поняття професійної девіктимізації визначає процес зниження рівня, нівелювання чи ліквідацію соціальних, біологічних та психологічних ознак жертвності особи щодо кримінально протиправних посягань у професійній сфері [66, с. 137–138; 94, с. 184 – 185].

Можливим орієнтиром у наповненні конкретним змістом методу девіктимізації можуть бути кримінально-правові положення. Так, аналіз норм КК України, як вже було зазначено вище, дозволяє зробити висновок, що законодавець певною мірою виокремив із загального масиву трудової діяльності представників певних професій, криміналізувавши низку діянь, що вчиняються проти певних груп професіоналів (наприклад, статті 112, п. 8 ч. 2 ст. 115, 171, 342, 343, 344, 345, 345¹, 346, 347, 347¹, 348, 348¹, 349, 350, 351, 352 та ін. КК України) [21, с. 91]. Об'єкти злочинних посягань у такому випадку є різнорідними: життя, здоров'я людини, суспільні відносини власності, суспільні відносини, що забезпечують законну професійну діяльність, суспільні відносини, що виникають між органами державної влади, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян і фізичними особами, у зв'язку зі здійсненням адміністративно-розпорядчих функцій з метою захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб, та ін. [21, с. 91].

Отже, на нашу думку, змістовне наповнення методу девіктимізації у напрямі зниження професійної віктимізації осіб повинно схематично складатися з таких загальних змістовних блоків (форм), спрямованих на:

Змістовний блок (форма) 1. Убезпечення життя і здоров'я від злочинних посягань [21, с. 91].

Змістовний блок (форма) 2. Захист власності [21, с. 91].

Змістовний блок (форма) 3. Захист професійної діяльності від незаконного втручання в її здійснення та недопущення нанесення злочинної шкоди професійній репутації чи авторитету органів державної влади, місцевого самоврядування і т.п. [21, с. 92].

Змістовний блок (форма) 4. Убезпечення близького оточення особи (подружжя, членів сім'ї, інших родичів чи близьких осіб) від потенційної можливості стати жертвою злочину через її професійну приналежність. Особливого характеру набуває цей блок для осіб, професійна діяльність яких пов'язана із ризиком [21, с. 92].

Наповнення цих блоків (форм) конкретними заходами залежить від специфіки роду діяльності особи, а так само від конкретної ситуації, що загрожує певній особі вчиненням щодо неї правопорушення з боку інших осіб. Проте у будь-якому випадку така блокова структура може стати своєрідним каркасом для розроблення конкретних заходів у межах зниження спеціального (видового) різновиду віктимності, про який мова буде йти у наступному підрозділі дисертації.

Проілюструємо наповненість запропонованої блокової системи методу девіктимізації на прикладі уникнення ситуацій перетворення на жертву медичних працівників (лікарів, середнього і молодшого медичного персоналу, лаборантів, допоміжного персоналу та ін.). Як вже було вказано вище, останніми роками лікарі входять до п'ятірки професій, представники яких найчастіше стають потерпілими від злочинів, пов'язаних саме з їх фахом. Особливо ця небезпека загострилася під час всесвітньої пандемії COVID-19. Лікарські помилки, професійна недбалість, а також неможливість медичних працівників врятувати у певних випадках життя та здоров'я пацієнтів інколи можуть виявитися серйозним мотивом для помсти з боку родичів пацієнтів, їх близьких та інших осіб. Тому наразі гостро постає проблема забезпечення лікарів від злочинних проявів, ґрунтом для яких стає саме реалізація професійної діяльності.

Якщо слідувати логіці запропонованих вище змістовних блоків, то першим завданням у цій моделі постає завдання з забезпечення життя та здоров'я медичних працівників від злочинних посягань. Уявляється, що ключовим заходом у цьому блоці є інформаційно-просвітницька робота серед населення з приводу важливості діяльності та відповідальності

представників цієї професії за збереження життя та здоров'я пацієнтів. Разом із тим населення має бути обізнаним і з таким поняттям, як виробничий ризик, особливості перебігу окремих хвороб, надання медичної допомоги у ситуаціях, які є вкрай несприятливими для життя та здоров'я пацієнта тощо. Тобто однією з головних ідей цієї інформаційно-просвітницької роботи має стати положення про те, що на сучасному етапі досягнень у сфері медицини, лікарі не є всесильними, а перебіг хвороби у будь-якої людини відрізняється своїми особливостями. Водночас лікарі мають відверто спілкуватися як із пацієнтами, так і з тими особами, які опікуються здоров'ям останніх, своєчасно і максимально надаючи інформацію із приводу тих ризиків, що існують для хворих. До того ж лікар у своєму напруженому графіку має завжди знаходити час для такого спілкування. Напевно, що не лише лікарська практика має засновуватися на деонтологічних засадах. Для пацієнтів та всіх інших осіб повинен існувати, нехай і не писаний, але своєрідний кодекс добродетельного ставлення до роботи медичних працівників загалом і поваги до професії лікаря або медсестри зокрема.

Ці заходи, звісно ж, можна й необхідно доповнювати заходами психологічної спрямованості для лікарів, пацієнтів та небайдужих до долі останніх осіб. Крім того, не будуть для медичних працівників зайвими і засоби індивідуального захисту, і підтримка належної фізичної форми, і дотримання елементарних правил перестороги під час знаходження поза межами медичних установ тощо.

Стосовно заходів змістовного блоку під назвою «захист власності», то серед таких слід зазначати про ті, що спрямовуються, припустимо, на забезпечення від злочинних посягань транспортних засобів, медичної техніки та інструментів, приміщень медичних офісів і лікарень, житла, особистих речей та ін., що належать медичним працівникам. Всі ці заходи в цілому добре відомі. Специфіка й ефект більшості з них пов'язується з можливостями сучасного технічного оснащення, що передає сигнали

тривоги до відповідних охоронних служб, представництв, офісів тощо, а також цілодобовим спостереженням за ситуацією (принаймні у публічних місцях). Доцільним буде так само й використання спеціальних програм передавання сигналу тривоги за допомогою смартфонів або пристроїв із подібними функціями. Напевно, що технічний напрям профілактики та запобігання кримінальним правопорушенням проти власності – це прогресивний і дієвий спосіб убезпечення від кримінально протиправних проявів для будь-якої особи, у тому числі й медичних працівників.

У контексті реалізації заходів змістовного блоку, спрямованих на захист професійної діяльності від незаконного втручання в її здійснення та недопущення нанесення кримінально протиправної шкоди професійній репутації, то тут має говоритися про забезпечення інформаційної безпеки лікарської документації та збереження лікарської таємниці, фізичної безпеки невтручання у реалізацію лікарських функцій (цей сегмент перекликається із заходами двох попередніх блоків), зміцнення засад корпоративної етики (але не так званої кругової поруки), постійне підвищення фахової кваліфікації та ін.

Щодо можливих напрямів реалізації ідеї змістовного блоку стосовно убезпечення близького оточення медичного працівника від потенційної можливості стати жертвою злочину через професійну приналежність останнього, то такими заходами повинна стати чимала кількість із тих заходів перестороги, що мають відношення до першого та другого блоків (фізичний захист, захист майна), із тією лише різницею, що у цьому блоці йдеться про безпеку членів родини та близьких осіб медичного працівника. Крім того, і сам медичний працівник має потурбуватися про інформування свого близького оточення про існування тих ризиків, що пов'язані з реалізацією ним своїх професійних функцій. Отже, цей метод девіктимізації, спираючись на запропоновану блочну структуру, у тому чи іншому випадку може і повинен наповнюватися власним змістом з

урахуванням конкретної фахової спеціалізації лікаря, місця його роботи, контингенту хворих, епідеміологічної ситуації у країні та районі тощо.

Разом із тим змістовно аналізований метод девіктимізації може визначатися, виходячи із «традиційного» набору важелів віктимологічного запобігання. У спеціальній літературі до такого набору відносять, наприклад, нейтралізацію факторів віктимізації, віктимологічне інформування, надання допомоги жертвам [46, с. 140]. Для відмінних категорій потенційних потерпілих, віктимність яких зумовлюється їх професійною діяльністю, пов'язаною із ризиком, з урахуванням настанов методу девіктимізації можуть визначатися свої стратегічні напрями й цілі зниження / нейтралізації відповідних якостей таких працівників. У цьому контексті В. В. Пивоваров цілком правильно зауважує, що «для працівників органів правопорядку і кримінальної юстиції пріоритетною є нейтралізація факторів віктимізації, яка переважно може реалізуватись у напрямі підвищення професійної майстерності та компетентності: навчання методикам ідентифікації злочинця за зовнішністю і поведінкою, ознайомлення із методами практичної психології, орієнтування на дотримання професійної культури, поваги до громадян, самокритичності» [46, с. 140]. Для підприємців, припустимо, метод девіктимізації буде проявлятися у групуванні такого комплексу конкретних заходів, що унеможливуватимуть вчинення конкретного злочину з урахуванням специфіки визначеної діяльності. Це може бути, як варіант, володіння підприємцями навичками поводження із технічними пристроями збереження свого майна, грошових коштів, інших матеріальних цінностей, користування послугами охоронних агенцій, методами фізичного самозахисту тощо. Тобто метод девіктимізації як узагальнюючий механізм зниження ризику стати жертвою від того чи іншого правопорушення дозволяє мобільно і за короткий час людині, що належить до певної професійної спільноти або займається певною діяльністю, позбутися

очевидних «вад», «слабких сторін», «прогалин» у системі координат своєї власної безпеки.

Тому недаремно стверджується, що специфіка девіктимізації як спеціального методу полягає в його спрямованості на зниження потенційної віктимізації та віктимності людини шляхом здійснення спеціальних заходів, диференціація яких відбувається з урахуванням визначених груп населення та які у такий спосіб сприяють усуненню потенційної віктимізації і віктимності конкретної особи, характерною рисою якої є підвищений стан уразливості від злочинних посягань [46, с. 176]. У розглядуваних нами випадках метод девіктимізації набуває рис «професійного» інструментарію, завдяки якому людина як об'єкт «докладання сили» у контексті зниження рівня небезпечної віктимізації розглядається у комплексі своїх психофізичних особливостей та професійних якостей.

Таким чином, метод девіктимізації у площині запобігання професійній віктимізації – це узагальнення на теоретичному рівні сукупності методів запобігання злочинності, спрямованих на недопущення вчинення злочинів щодо осіб, які через заняття певною професією (або схожим видом діяльності) мають високий рівень потенційної віктимізації. Змістовне наповнення зазначеного методу змінюється залежно від конкретної галузі занятості людини, однак, на нашу думку, він повинен мати певну узагальнену структуру залежно від об'єкта потенційного злочинного посягання. Як справедливо підкреслюється у спеціальній літературі, підґрунтя віктимологічного запобігання злочинам має скласти діяльність з диференційованої девіктимізації (підкреслено – А.Б.) соціальних груп у поєднанні з нейтралізацією негативних елементів способу життя віктимної особи, внаслідок чого органічно поєднуються і взаємодоповнюють один одного заходи загальносоціального та спеціального (віктимологічного) запобігання [45, с. 13–14].

3.2 Запобігання професійній віктимізації в Україні: поняття, загальна характеристика, рівні

У кримінологічній площині віктимологічне запобігання як таке, як правило, не розглядається як окрема проблема, адже цей напрям зазвичай «вмонтований» у проблематику протидії тому чи іншому виду злочинності або злочинам, де у механізмі злочинної поведінки неабияка роль зумовлювання останньої відводиться саме потерпілим-жертвам. Іншими словами, віктимологічне запобігання набуває певної актуальності під час розробки запобіжних заходів насамперед у тих випадках, «споживачами» яких виявляються потенційні потерпілі, тобто коли, повторимося, злочинна подія неможлива без потерпілих. Водночас, як справедливо зазначала О.Ю. Юрченко, донедавна комплекс заходів щодо запобігання злочинності був орієнтований на особу, що вчиняє злочин, з метою недопущення з її боку злочинних дій; інший же учасник конфлікту – потерпілий від злочину – як самостійний об'єкт запобіжної діяльності до уваги не брався [202, с. 97]¹. Разом із тим у випадках розв'язання проблеми недопущення професійній віктимізації у цілому віктимологічний напрям запобігання стає відокремленим, для чого вважаємо за необхідне зупинитися на його теоретичному і практичному інструментарії.

Із методологічної точки зору запобігання професійній віктимізації послуговується як здобутками, що в наш час складають підґрунтя будь-якого комплексу запобіжних заходів під час протидії чи то злочинності в цілому, чи то окремому її різновиду, так і положеннями, що враховують специфіку саме упередження перетворення особи на жертву у зв'язку з виконанням певного виду роботи або зайняттям визначеним видом діяльності на професійній основі. Як слушно зауважує Н. І. Бумаженко, віктимологічне запобігання (віктимологічна профілактика) злочинів, на

¹ Примітка. Тут ми зберігаємо оригінальність термінології автора.

відміну від кримінологічного, націлене переважно на запобігання не злочинної, а віктимної (самонебезпечної) поведінки [32, с. 100].

Таким чином, виходячи із подібного розуміння архітекtonіки запобіжного блоку нашого дослідження, відмітимо, що визначення віктимологічного запобігання має засновуватися на загальному понятті запобігання злочинності, яке є добре розробленим у сучасній теорії кримінологічної науки. Одним із таких є поняття запобігання злочинності, що сформульоване класиком української кримінології В.В. Голіною. Учений пише, що під запобіганням злочинності зазвичай розуміють сукупність різноманітних видів діяльності і заходів у державі, спрямованих на вдосконалення суспільних відносин із метою усунення негативних явищ та процесів, що породжують злочинність або сприяють їй, а також недопущення вчинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки [115, с. 142]. Інколи наголошується й на тому, що такі заходи слід розглядати в аспекті внутрішньої соціальної політики держави, що спрямовується на подолання криміногенно небезпечних протиріч у суспільних відносинах з метою їх позитивного вирішення і поступового витиснення (так зване загальносоціальне запобігання), а також спеціальної випереджальної практики протидії формуванню і реалізації на різних стадіях злочинних проявів (спеціально-кримінологічне запобігання)» [51, с. 16]. За справедливим зауваженням М.Г. Максименцева, у цьому визначенні цілком виправдано та аргументовано акцентується увага на соціальності політики держави, що підкреслює її нерепресивну, ліберальну сутність в умовах демократичного політичного режиму [126, с. 348]. До того ж такі заходи зазвичай спрямовані на мінімізацію в суспільстві злочинних проявів [83, с. 128].

Ще одним визначальним моментом для розуміння запобігання суто професійній віктимізації є визначення, у свій час наведене Д.В. Рівманом: «Віктимологічний напрям кримінологічної профілактики є включеною в соціальну систему запобігання злочинам підсистемою загальносоціальних

та спеціально-кримінологічних заходів, що спрямовуються на зниження (в кінцевому результаті – ліквідацію) індивідуальної та масової віктимності за рахунок подолання негативних нахилів, активізації захисних можливостей потенційних жертв злочинів та їх убезпечення» [155, с. 23–24]. У наш час схожу позицію висловлено українськими вченими. Так, зокрема, стверджується, що реалізація віктимологічного запобігання злочинності відбувається на тих самих рівнях і за тими самими напрямками, що й запобігання злочинності в цілому, а тому йдеться про:

а) загальносоціальне віктимологічне запобігання (або нейтралізація чинників віктимізації);

б) спеціально-віктимологічне запобігання, яке так само, як і його кримінологічний «аналог» стосовно злочинності як такої, складається з віктимологічної профілактики, відвернення і припинення віктимності осіб, тобто обмеженні, усуненні і відверненні чинників віктимності;

в) індивідуальне віктимологічне запобігання віктимній поведінці [46, с. 163; 67, с. 11].

У свою чергу, С.О. Гарькавець запропонувала систему віктимологічної профілактики, якою охоплюється три основні компоненти, що відбивають категорію віктимності, а саме:

1) загальна віктимологічна профілактика, завданням якої є виявлення причин злочинів та умов, що сприяють вчиненню злочинів і що пов'язані, з одного боку, з особою потерпілого, а з другого, з його поведінкою;

2) індивідуальна віктимологічна профілактика, що включає як виявлення осіб, що внаслідок певної поведінки, сукупності особистісних характеристик з великою імовірністю можуть стати жертвами злочинців, так і вживання щодо таких осіб відповідних заходів виховання, навчання, забезпечення особистої безпеки;

3) невідкладна віктимологічна профілактика, сутність якої полягає у вживанні запобіжних заходів з метою запобігання конкретним умисним злочинам із використанням захисних ресурсів потенційної жертви і

тактичних можливостей під час організації профілактичної роботи [47, с. 91].

У методологічному плані доцільно відмітити, що на теперішній час у кримінологічній науці та практичній площині не спостерігається єдності у вживанні уніфікованої термінології щодо заходів, спрямованих на зниження у суспільстві злочинних проявів. Тому цю сферу суспільної діяльності нерідко позначають різними термінами, як-от: «запобігання», «протидія», «боротьба», «профілактика» та ін. [13, 16, 23, 24, 50, 21, 55, 60, 66, 67, 68, 71, 83, 87, 95, 98, 100, 105, 107, 109, 111, 117, 118, 126, 131, 134, 135, 155, 161, 186, 195, 196, 199]. Причому, окрім відмінної термінології, фахівці вкладають у перелічені поняття ще й неоднакове розуміння. Без сумніву, такий підхід не сприяє чіткості й однозначності у застосуванні відповідного термінологічного апарату у теорії науки та практичній площині. Але не вдаючись до аналізу проблеми співвідношення та розмежування термінологічного апарату (протидія, запобігання, боротьба, профілактика та ін.), наголосимо лише на загальному підході до розуміння цієї діяльності, при якому, ще раз підкреслимо, має значення симбіоз теоретичних знань про особливості запобігання злочинності як такого та віктимологічної спрямованості цього запобігання, що є визначальним ракурсом під час розв'язання завдань нашого дослідження.

Якщо звернутися до проблеми комплексного запобігання професійній віктимізації, то аналіз наявних джерел свідчить про те, що особи, які ставали потерпілими від певних видів злочинів через свою професійну належність або рід зайнятості, розглядалися у системі запобіжних заходів стосовно подолання відповідних злочинів як один з об'єктів цієї діяльності наряду з іншими об'єктами. До того ж в системі таких заходів їм відводилася, як правило, фрагментарна, далеко не ключова роль. Відповідно й до цього часу залишається не опрацьованим самостійне поняття запобігання професійній віктимізації, не розроблена його структура, остаточно не визначено співвідношення із базовим

знанням щодо запобігання злочинності як такого, адже вектор цієї проблеми спрямовується, у першу чергу, на упередження протиправної поведінки з боку потенційних правопорушників, а у випадку запобігання професійній віктимізації відбувається свого роду зворотній рух, коли точкою відліку у системі запобігання стає випередження кримінальних подій з огляду на сферу діяльності (зайнятості), а отже, і з огляду на фігуру можливої жертви злочину. Дійсно, і в цих випадках є чимало спільного із класичним розумінням запобігання злочинності, однак специфіка запобігання, при якому змістоутворюючим моментом стає саме сфера і рід людської діяльності, потребує й свого визначення, й розкриття особливостей такого напрямку у запобіганні протиправних дій, під час яких особа перетворюється на жертву. При цьому ще раз наголосимо, що треба виходити із настанов та уявлень, що дає нам загальна теорія запобігання злочинності та вчення про жертву злочину.

«Адаптація» подібного симбіозу теоретичного знання починається, на наш погляд, із пропозиції структури запобігання професійній віктимізації. На наш погляд, трьома рівнями, на яких відбувається групування запобіжних заходів є:

- 1) заходи зниження загальної віктимності особи;
- 2) заходи зниження спеціального (видового) різновиду віктимності;
- 3) заходи зниження особистісно-ситуаційної віктимності.

Звісно, ж серцевиною у запропонованій системі є подолання «спеціальної» віктимності, зумовленої конкретним родом діяльності або заняття людини. Фактично тут йдеться про подолання професійної (діяльнісної) віктимності у найбільш наближеному до розв'язання конкретної проблеми вигляді.

У свою чергу, заходи зниження загальної віктимності особи можна поділити на загальносоціальні віктимологічні заходи (загальносоціальне запобігання віктимності) і спеціально-віктимологічне запобігання злочинам. При цьому загальносоціальне запобігання віктимізації, будучи

невід'ємною складовою частиною загальносоціального запобігання злочинності [46, с. 164], у той самий час представляє собою єдину систему соціально-економічних, політичних, правових, організаційних та інших заходів, які здійснюються суспільством і державою в різних соціальних сферах, і власними силами спеціально не спрямовані на боротьбу зі злочинністю [45, с. 35]. Про те, який пласт проблем вирішується під час здійснення у суспільстві такої діяльності, свідчить зміст останньої. Так, її змістом охоплюється розв'язання економічних і соціальних завдань подальшого позитивного розвитку та вдосконалення суспільних відносин, зменшення соціальних суперечностей і конфліктів, криміногенного протистояння різних верств населення, рівнів безробіття, бідності, люмпенізації, спокусливості, необережності, створення нормального для цивілізованого суспільства правопорядку і стандартів життя, одержання достатніх легальних прибутків населення, впровадження високих моральних цінностей, особисту безпеку громадян, захист їх прав і свобод тощо [46, с. 164]. У цьому переліку соціальних вад особливо слід наголосити на явищі бізробіття. Адже, втрачаючи роботу, люди залишаються без постійного джерела існування, знаходячись тим самим у специфічному соціально-психологічному стані нервовості невдоволеності, невизначеності власного майбутнього та майбутнього своїх рідних і близьких. Таким чином, подібний стан, зумовлений ситуацією безробіття, змушує людину не лише замислюватися над можливими шляхами задоволення матеріальних потреб, включаючи протиправний спосіб, а й призводить до виникнення у безробітних осіб чимало вільного часу, що, у свою чергу, сприяє пияцтву, підвищенню схильності до вчинення протиправних діянь, зокрема, корисливих і корисливо-насильницьких злочинів щодо осіб, котрі належать до певного професійного прошарку і котрі в силу своїх посадових обов'язків мають справу із матеріальними цінностями, потребу в яких відчувають безробітні. На підставі висловленого упередження явища безробіття або принаймні його

скорочення – важливіший стратегічний напрям запобіжної роботи в будь-якій проекції протидії злочинності – чи то у проекції запобігання злочинам як таким, чи то у проекції запобігання професійної віктимізації, зокрема.

Серед головних напрямів загальносоціального віктимологічного запобігання злочинності наразі можна назвати заходи, націлені на припинення в Україні подальшого зубожіння населення та реалізацію у зв'язку з цим чисельних стратегічних завдань щодо зменшення на суспільство тиску бідності, активізацію «резистенції» потенційних жертв злочинів в цілому до будь-яких протиправних проявів стосовно них та їх рідних і близьких, укріплення у суспільстві думки про толерантне ставлення один до одного в умовах викликів різної сили впливу та ін. Таким чином, слід погодитися, що на загальносоціальному рівні віктимологічне запобігання кримінальним правопорушенням здійснюється за рахунок заходів «... економічного, політичного, ідеологічного, організаційного, правового характеру, які не мають спеціальним призначенням боротьбу зі злочинністю і, зокрема, профілактику злочинів, хоча в перспективі об'єктивно забезпечують створення умов, що знижують ризик вчинення злочинів, усувають криміногенні і віктимогенні фактори» [32, с. 100]. У такий спосіб реалізується наявний антикриміногенний потенціал суспільства, зокрема, відбувається його моральне оздоровлення та зміцнюються моральні засади, підвищується правова культура і в цілому окреслюються орієнтири суспільного прогресу.

До заходів загальної віктимологічної профілактики (тут ми зберігаємо оригінальну термінологію – *А.Б.*) належить:

а) правова пропаганда, роз'яснювальна робота з населенням, що має на меті показати небезпеку та поширеність тих чи інших злочинів, способи дій та прийоми злочинців;

б) навчання певних груп, категорій осіб, які обіймають посади або виконують обов'язки, пов'язані з підвищеним ризиком;

в) заходи щодо активізації населення, спрямовані на те, щоб громадяни встановлювали індивідуальні засоби технічного захисту свого житла, сигналізацію;

г) заходи, що забезпечують збереження майна у готелях, гуртожитках (організація камер зберігання, пропускового режиму, навчання обслуговуючого персоналу);

д) безпосереднє спостереження за особами, які ведуть себе необачно у громадських місцях, та своєчасне втручання у віктимонебезпечні ситуації [32, с. 107–108].

Отже, все висловлене вище є підґрунтям для зниження загальної віктимості людини незалежно від виду конкретних злочинних проявів, від яких може потерпати та чи інша особа. Буде справедливим водночас зазначити, що віктимологічний ракурс розглядуваної запобіжної діяльності не виключає й цілеспрямованого впливу на потенційних правопорушників. У будь-якому разі у загальносоціальних запобіжних заходах межа між групами заходів, розрахованих на недопущення потенційної злочинної поведінки з боку одних осіб та перетворення інших осіб на жертву злочинів, є доволі умовною. Тому на найвищому рівні узагальнення відповідного матеріалу ще не можна спостерігати фокусу спрямованості цих заходів безпосередньо на усунення професійної віктимізації як такої. Це зауваження стосується й заходів спеціально-віктимологічного запобігання злочинам. До речі, у спеціальній літературі з кримінології достатньо часто вживаються спроби надати визначення спеціально-кримінологічної віктимологічної профілактики злочинів. На наш погляд, достатньо повно зміст цього напрямку діяльності викладений зарубіжним дослідником проблем віктимологічного запобігання злочинності К. В. Вишневецьким. Він наголошує на тому, що: «Спеціально-кримінологічна віктимологічна профілактика злочинів, що реалізується правоохоронними органами, є специфічною діяльністю спеціальних суб'єктів щодо здійснення комплексу заходів запобігання злочинності або

окремих видів злочинів нетрадиційним шляхом, орієнтованих насамперед на виявлення окремих осіб та груп ризику з підвищеним ступенем віктимності та вплив на них з метою відновлення або активізації їх захисних властивостей та подальшої девіктимізації, недопущення, усунення або нейтралізації (спільно з іншими суб'єктами та цією діяльністю) детермінаційного комплексу віктимності, участь у розробленні чи вдосконаленні у повсякденній практичній діяльності вже існуючих спеціальних видів, форм і методів підвищення охоронно-захисних можливостей потенційних жертв злочинів».[45, с. 35–36] У наведеному визначенні окрему увагу привертає посилання на «нетрадиційність» шляхів запобігання злочинності. Не вдаючись до ґрунтового аналізу поглядів процитованого вченого, лише зазначимо, що ця «нетрадиційність» стосується, вочевидь, у першу чергу, ракурсу проблеми, крізь призму якого розглядається реалізація завдання щодо зниження рівня злочинності. Так, покращення криміногенної обстановки майже автоматично сприяє й зниженню рівня віктимогенності населення тієї чи іншої території. Отже, саме особливістю проблеми пояснюється певна «нетрадиційність» шляхів її розв'язання.

На початку XXI ст. із запобіжними заходами віктимологічного напрямку пов'язувалася специфічна діяльність соціальних інститутів, що спрямовувалася на виявлення обставин, які формують віктимну поведінку, систематизацію ознак особистості, що характеризують підвищену віктимність, та розробку соціальних та правових засобів захисту від злочинів [13, с. 108]. Разом із тим аналіз такого (спеціально-кримінологічного) рівня діяльності дає уявлення про запобіжний потенціал суспільства ще безвідносно до характеру віктимності особи. Адже він може бути розрахований, наприклад, й на упередження перетворення на жертву, припустимо, дітей або осіб похилого віку, жінок, представників різних професій, національностей, сексуальних меншин тощо. Свого часу в Україні обговорювався проєкт Закону «Про профілактику

правопорушень». Цей проєкт є цікавим у контексті нашого дослідження тим, що в ньому чітко наведено визначення віктимологічної профілактики правопорушень. Під таким запобіганням розуміється система взаємопов'язаних, організаційно забезпечених державних, громадських й індивідуальних заходів, спрямованих на виявлення та усунення або нейтралізацію чинників, які формують особисту чи масову можливість стати жертвою правопорушення [148]. У цьому ж самому документі наводилися й такі поняття, як віктимність, віктимізація, віктимна ситуація, жертва правопорушення, об'єкти і суб'єкти, рівні віктимологічної профілактики тощо. Неабияке значення має й спроба вирізнити рівні такої профілактики. Тут доцільно провести деяку паралель із нашою науковою розвідкою. Виокремленому нами рівню заходів зниження загальної віктимності особи у зазначеному проєкті Закону відповідає так званий загальносоціальний віктимологічний рівень, що, на думку розробників цього документу, мав би включати заходи, пов'язані з вирішенням соціально-економічних і культурно-виховних завдань, спрямованих на усунення чи нейтралізацію факторів, що сприяють процесу віктимізації людей [148].

Наступним вагомим рівнем, на якому видається можливим поєднати певні заходи віктимологічного запобігання, є *запобігання спеціальної (видової) віктимності*. Передусім тут йдеться про заходи щодо нейтралізації (усунення) насамперед професійної віктимізації. Одразу слід наголосити, що в наш час практично не існує визначення запобіжних заходів такого напрямку. У методологічному плані під час їх визначення потрібно виходити із загальних настанов, уявлення про які нам дає розвиток наукової думки у межах загальної теорії запобігання та вчення про жертву злочину, що цілком дозволяє сформулювати доктринальні позиції з приводу запобіжних заходів, спрямованих на подолання спеціальної (видової) віктимності. До того ж еволюція віктимологічних знань та активне використання з метою їх удосконалення досягнень з інших

наукових напрямів служать основою для формування нових уявлень про безпеку особи та критеріїв її належного стану [196, с. 112].

Уявляється, що під *запобіганням спеціальної (видової) віктимності* слід розуміти всебічну систему заходів різних соціальних інституцій і самої людини, що спрямовані, з одного боку, на нейтралізацію стану вразливості осіб, які є представниками певної професії або займаються певною діяльністю, а з другого боку, на зовнішнє середовище, в якому відбувається прояв професійних якостей таких осіб, з метою скорочення ризиків для останньої стати жертвою злочинів, пов'язаних саме із їх професійною діяльністю або заняттям. При цьому наголосимо, що стан вразливості є результатом впливу як обставин, що сприяють формуванню віктимності особи, так і ситуацій, в яких може відбутися перетворення потенційної небезпеки стати жертвою від конкретного виду злочину в небезпеку динамічну. Разом із тим віктимологічне запобігання правопорушень, що здійснюється стосовно конкретних професійних осередків або груп осіб, які займаються певною діяльністю, можна уявити як структурні блоки (віктимологічні комплекси) єдиної системи віктимологічного запобігання в цілому, що орієнтовані, повторимося, по-перше, на чинники (обставини), які формують віктимну поведінку особи через наявність таких, що мають неабияке значення для конкретної професії ознак, властивостей особи, а по-друге, на обстановку, в якій звичайно здійснюється та чи інша професійна діяльність або в якій займаються певним видом діяльності.

Розвиваючи запропонований підхід щодо запобіжних заходів, спрямованих на подолання спеціальної (видової) віктимності, можна зробити принаймні кілька застережень. Передусім наразі в Україні немає загального законодавчого акта про засади запобіжної (профілактичної) діяльності, в якому приділялася б увага, у тому числі, й питанням запобігання професійній віктимізації. Слід зазначити, що на території нашої держави свого часу діяли лише Концепція забезпечення захисту

законних прав та інтересів осіб, які потерпіли від злочинів, затверджена Указом Президента України від 28 грудня 2004 р. № 1560/2004 [145], та План заходів щодо реалізації Концепції забезпечення захисту законних прав та інтересів осіб, які потерпіли від злочинів, на 2005-2006 роки, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20 квітня 2005 р. № 110-р [142]. Однак у цих документах навіть не згадувалося про подолання професійної віктимізації. Замість цього окремі положення, що стосуються запобігання професійній віктимізації містилися у законах та підзаконних актах (інструкціях, наказах, регламентах тощо). Так, наприклад, свого часу в Законі України «Про поліцію» [146] регламентація застосування вогнепальної зброї була спрямована, зокрема, й на упередження виникненню ситуацій, в яких цілком спричинення шкоди життю та здоров'ю співробітника цього правоохоронного органу було цілком реальним. Крім того, у Положенні про профілактику правопорушень, пов'язаних із здійсненням службової діяльності працівниками митної служби України, затвердженого наказом Державної митної служби України від 24 травня 2004 р. № 380, зазначалося, що завданням профілактики правопорушень є, зокрема, попередження та усунення причин і умов, що сприяють правопорушенням з боку працівників митної служби, а також протиправним діям стосовно них або об'єктів митної інфраструктури. При цьому подальший аналіз цього документа дозволяє дійти висновку, що комплекс запропонованих у ньому запобіжних заходів, конкретних методів і форм спрямований на упередження протиправних вчинків лише виключно з боку самих співробітників цієї служби [143].

Наведемо ще один приклад правового регулювання ситуацій запобігання професійній віктимізації. У ст. 26 Закону України «Про службу безпеки України» приведені підстави і порядок застосування зброї та спеціальних засобів. Так, зазначається, що військовослужбовці Служби безпеки України мають право зберігати, носити, використовувати і

застосовувати зброю та спеціальні засоби на підставах і в порядку, передбачених Законом України «Про Національну поліцію», військовими статутами Збройних Сил України та іншими актами законодавства. Наведена норма доводить той факт, що положення про убезпечення осіб від протиправних дій під час виконання ними службових обов'язків нерідко розпорошені у різних джерелах. До того ж, повертаючись до аналізу «захисного поясу» певної професійної групи, зазначимо, що у згадуваному вище Законі лише загальним чином наголошується на тому, що недоторканність, честь і гідність військовослужбовців СБУ при виконанні покладених на них обов'язків, охороняються законодавством, а близькі родичі останніх також підлягають державному захисту (ст. 28). При цьому в Законі не уточнюється, в який саме спосіб та які конкретно заходи для цього вживатимуться.

Отже, віктимологічна складова запобіжної діяльності з метою убезпечення осіб від можливого вчинення щодо них правопорушень, пов'язаних зі здійсненням ними професійної діяльності, у наведених прикладах майже не розрита, хоча цілком можливо, що поряд із гарантіями соціального та матеріально-побутового забезпечення у законах, що відбивають специфіку регулювання тієї чи іншої діяльності, доцільно вказати й про заходи (принаймні головні) убезпечення від протиправних діянь.

Але ж наведемо й приклад протилежного характеру. У цьому плані виключенням є лише Закон України «Про поштовий зв'язок» [147]. У ст. 14 Закону зазначається, по-перше, про безпеку приміщень, в яких здійснюється обробка поштових відправлень і зберігання грошових коштів. Відповідно у цьому разі йдеться й про безпеку персоналу, що працює в них. По-друге, робиться особливий наголос й на тому, що для охорони об'єктів поштового зв'язку, забезпечення схоронності поштових відправлень і грошових коштів оператор може мати підрозділи поштової безпеки та воєнізованої охорони. Що стосується підрозділів воєнізованої

охорони, то ними забезпечується безпека об'єктів поштового зв'язку, персоналу оператора і транспортних засобів поштового зв'язку, а також охорона поштових відправлень і грошових коштів. У свою чергу, підрозділи поштової безпеки здійснюють заходи щодо запобігання втратам та крадіжкам поштових відправлень і грошових коштів. По-третє, у цій же статті так само наголошується на засобах і процедурі, що можуть вживатися для упередження ситуацій, які загрожують небезпекою під час реалізації відповідної діяльності. Процитуємо це законодавче положення: «З метою захисту об'єктів поштового зв'язку, поштових відправлень і грошових коштів (у тому числі під час перевезень) персоналу операторів, який пройшов спеціальну підготовку, надається право використовувати зброю і засоби самооборони та індивідуального захисту. Перелік працівників оператора, яким надається право використовувати зброю і засоби самооборони та індивідуального захисту, визначається уповноваженим центральним органом виконавчої влади у галузі зв'язку. Порядок придбання, обліку, зберігання, ремонту та знищення вогнепальної зброї, боєприпасів до неї, а також засобів самооборони та індивідуального захисту персоналу операторів встановлюється відповідно до закону. Порядок застосування вогнепальної зброї визначається законом» [147]. До речі, наразі у законодавстві словосполучення «поводження зі зброєю» і «застосування зброї» вживаються однопорядково. Так, ключовим в Інструкції із заходів безпеки при поводженні зі зброєю [93] є слово «поводження», а в Порядку застосування зброї і бойової техніки з'єднаннями, військовими частинами і підрозділами Збройних Сил під час виконання ними завдань у районі проведення антитерористичної операції у мирний час (далі – Порядок застосування зброї і бойової техніки)[144] відповідно слово «застосування». Напевно, що поняттям «поводження» охоплюється й застосування такої.

Якщо звернутися до тексту наведеного вище Порядку застосування зброї і бойової техніки, то можна побачити очевидну віктимологічну

спрямованість положень останнього стосовно професійної групи осіб – військовослужбовців. Так, вони мають право застосовувати зброю, зокрема, для «припинення дій осіб, які становлять або можуть становити небезпеку особам, залученим до здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони...» [144].

Останнім часом цілком можливими є ситуації, коли піддатися протиправному впливу і тим самим перетворитись на жертву правопорушення, можуть представники так званих мирних професій – соціальні працівники, представники комунальних служб (припустимо через підвищення для населення тарифів на комунальні послуги), педагоги, не говорячи вже про тих осіб, які займаються комерційною діяльністю, та ін. Особливий різновид потерпілих в наш час складають медичні працівники. Адже необхідність боротьби з пандемією COVID-19 відводить не лише найвагомішу роль медикам як професіоналам своєї справи, а й робить їх уразливими від осуду і упередженого ставлення з боку пацієнтів і їх рідних (особливо у тих випадках, коли не вдається вилікувати пацієнта). Водночас відмітимо, що подібний напрям як елемент віктимологічного запобігання злочинності навіть не ініціювався. Проте розуміння того, що у соціумі відбулися незворотні зміни, сприяє усвідомленню й того, що у майбутньому дуже високі вимоги висуватимуться суспільством до медичних працівників, а тому потенційно можлива агресія буде лише підвищуватися.

У сучасній теорії віктимології пропонуються групи заходів, що належать до віктимологічної профілактики (заходи випередження формування групової чи масової віктимізації, заходи обмеження віктимності, усунення віктимізації і віктимності, захисту і безпеки громадян); віктимологічного відвернення і припинення віктимізації і віктимності [46, с. 168–170]. На наш погляд, цей віктимологічний «конкстракт» цілком можливо взяти за основу як під час розроблення окремого нормативного акта, присвяченого зниженню рівня професійної

віктимізації (що однак є вельми складним завданням), так і при прийнятті відповідного документа за галузевою спрямованістю.

Із викладеного вище можна зробити кілька висновків принципового характеру. По-перше, будь-які положення віктимологічної профілактики на цьому рівні запобігання відповідного напрямку розраховані на типові ситуації. По-друге, наразі в країні немає спеціального уніфікованого правового акту, розрахованого на захист осіб, чия професія або вид діяльності пов'язані із криміногенними ризиками для них. Цього, напевно, і не можна зробити, оскільки арсенал можливих засобів є неоднаковим для різних професійних сфер (наприклад, представники не будь-якої професії забезпечуються зброєю або іншим засобами індивідуального захисту). По-третє, питання упередження віктимізації у кожному окремому відомстві слід вирішувати переважно самостійно на рівні відомчих нормативних актів, доповнюючи нормативну складову ще й практичною складовою, тобто прищеплюючи принаймні загальні навички убезпечення, якщо доводиться бути представником тієї чи іншої професії або займатися певним видом діяльності. По-четверте, великого значення набуває робота з населенням щодо утримання громадян від посягань представників на тих чи інших професій.

Аналізуючи проблему запобігання професійної віктимізації, звернемося до вищезгаданого проєкту Закону України «Про профілактику правопорушень», що й досі не втрачає своєї актуальності. Виокремленому нами напрямку запобігання спеціальної (видової) віктимності відповідає, згідно із зазначеним документом, спеціальний віктимологічний рівень профілактики, сутність якого полягає у реалізації державними органами, громадськими об'єднаннями й окремими громадянами заходів, які мають своєю спеціальною метою попередження злочинів шляхом недопущення реалізації віктимних властивостей окремих груп осіб (підлітків, людей похилого віку, *представників окремих професій* (виділено – А.Б.)

тощо)[148]. Як бачимо, запобіганню процесу перетворення на жертви злочинів представників конкретних груп має відводитися окрема увага.

Але ж вживання заходів на цьому рівні інколи є недостатнім, оскільки представник тієї чи іншої професії, як вже нами було зазначено, виконує свою трудову діяльність у конкретних умовах часу, місця, вирізняється певною компетенцією, досвідченістю, має тільки йому притаманний комплекс психофізіологічних властивостей, рис тощо. Тому основна увага має приділятися убезпеченню особи від правопорушень, пов'язаних із її трудовим статусом, саме на рівні вживання заходів, що спрямовуються на зниження особистісно-ситуаційної віктимності стосовно конкретного потенційного потерпілого. Отже, «комплектація» набору цих заходів має засновуватися, з одного боку, на знанні особистісних характеристик і властивостей конкретної особи, що виконує цілком визначену роботу або замається певною діяльністю, та, по-друге, її здатності реагувати на ті небезпеки, на які може наразитися ця особа, виконуючи свої функціональні обов'язки. Як справедливо зазначається В.В. Голіною, в основі такої діяльності лежать обґрунтоване припущення, прогноз і правова підстава, що та чи інша особа потенційно може опинитися в ролі жертви злочину [46, с. 170].

У цьому зв'язку буде доречно навести результати проведеного нами анкетування співробітників Національної поліції, які зазначити про ті заходи особистої безпеки, що, на думку респондентів, є визначальними саме для них з точки зору власної безпеки. Так, ними, зокрема, вказано на постійне «культивування» в собі пильності, обачності, спостережливості, уважності, обережності та ін., особливо під час знаходження у безлюдних місцях під час виконання службових обов'язків (близько 20 % опитаних); зайняття спортом, зокрема, володіння прийомами рукопашного бою (32%); нерозголошення оточуючим про свою професійну діяльність (7%); наявність сигналізації у житлі або/та собаки (близько 30%); володіння особистою зброєю та засобами спецзахисту (53%); тверезий образ життя

(6%). Так само респондентами висловлювалися пропозиції щодо необхідності знаходження у постійному зв'язку із близькими і рідними (приблизно 8%)¹.

Рівень вживання заходів, що спрямовуються на зниження особистісно-ситуаційної віктимності, можна також визначити, за відповідями правоохоронців на запитання про заходи їх убезпечення, що застосовуються чи пропонуються керівництвом відповідного органу. Серед таких засобів респонденти, зокрема, вказали на використання касок, бронежилетів, нагрудних камер, застосування інших засобів індивідуального захисту, проведення виховних бесід, інструктажів і нарад із метою недопущення віктимізації співробітників, систематичні тренування за темою відпрацювання тактики самозахисту, службові заняття, на яких додатково вивчаються прийоми спеціальної фізичної підготовки та рукопашного бою. Однак констатація того, що з боку керівництва не вживається жодних заходів, метою яких було б підвищення особистої безпеки співробітників Національної поліції, на думку 12 % респондентів, є тривожним симптомом. Гадаємо, що це не так, але ставлення співробітників до неналежного рівня їх убезпечення від злочинних проявів свідчить про залишення проблеми особистої безпеки без належного розв'язання.

Ще більше характеризує ситуацію дійсного стану безпеки співробітників правоохоронних органів відповіді останніх на запитання щодо можливості (а отже, необхідності) звернення за кваліфікованою психологічною допомогою у разі відчуття ними загрози вчинення щодо них правопорушення або вже після того, як вони стали потерпілими. Лише 6 % опитаних вказали на те, що вони зверталися до відповідних фахівців через такі відчуття або вчинення щодо них протиправного діяння.

¹ Примітка. Сума відповідних показників перевищує 100%, адже респонденти могли наводити одразу кілька варіантів відповідей.

Тут виникає логічне запитання: чи є така ситуація відбиття відсутності поки що культури (традицій) подібних звернень за професійною допомогою або ж це є очевидною вадою у комплексі заходів, що спрямовуються на зниження особистісно-ситуаційної віктимності?

Якщо мова зайшла про недостатність індивідуального убезпечення у сфері реалізації професійних обов'язків, то слід зупинитися на тому, яких заходів не вистачає на практиці, щоб підвищити рівень захищеності. При цьому ініціаторами запровадження цих заходів, відмітимо, можуть бути різні суб'єкти, як-от: апарат держави в цілому, керівництво того органу, в якому працюють особи, віктимність яких зумовлюється їх професійним статусом, громадські організації, окремі громадяни та ін. Отже, знов є сенс звернутися до результатів узагальнення відповідей співробітників Національної поліції. Так, чимало опитаних звернули увагу на те, що їм не вистачає, власне, самого відчуття безпеки. На це вказали близько 10% фахівців. Майже суцільна діджиталізація, на думку ще 10%, призводить до незахищеності особи, зокрема, її майна, внаслідок широкого запровадження принципів прозорості та відкритості стосовно як їх професійної діяльності, так й інформації відносно їх фінансово-майнового стану. Близько 40 % респондентів відмітили про незадовільний стан гарантій особистої безпеки на законодавчому рівні. При цьому як окремі позиції респонденти вказали: соціальну незахищеність праці, що пов'язана із професійним ризиком (22%), низьку оплату праці (6%), недосконалість положень Закону України «Про Національну поліцію» та не реалізацію у житті принципу рівності всіх перед законом (17%), відсутність спеціального законодавчого акта, присвяченого саме заходам убезпечення працівників правоохоронних органів (17%), втручання громадських організації, активістів, представників мас-медіа тощо та недостатній рівень суспільної свідомості як такої (24%). Проте 12 % опитаних відмітили, що вони не відчувають загроз стати жертвою злочину у зв'язку зі своєю професійною діяльністю.

Також цінну інформацію надали відповіді респондентів на запитання з приводу того, що саме ними розцінюється як джерело кримінальної небезпеки, пов'язаної із зайняттям їхньою професійною діяльністю. Тут палітра відповідей є достатньо широкою. Єдине, про що треба особливо наголосити, це те, що джерело небезпеки нерідко ототожнювалося респондентами із заходами, яких їм не вистачає в їх професійній діяльності. Таким чином, як джерело кримінальної небезпеки називалися, зокрема: незацікавленість держави у реалізації відповідної політики, всездозволеність осіб із нестійкою психікою, яким обрано запобіжний захід у вигляді взяття під варту, обмеження певних осіб свободи як вимушена дія під час затримання злочинців та інших асоціальних осіб, участь в охороні громадського порядку під час масових заходів, спілкування зі злочинцями у силу свого професійного обов'язку (на цю обставину вказала переважна більшість опитаних працівників Національної поліції), недосконале законодавство, відсутність належного захисту з боку держави в цілому і правового захисту співробітників поліції, зокрема, відсутність підтримки з боку держави і громадськості іміджу правоохоронних органів тощо. Окремо наголошено на невжитті заходів, спрямованих на захист співробітників, з боку керівництва органу. Причому остання позиція становить помітну питому вагу серед інших варіантів відповідей (близько 25%).

Ще гіршою виявляється ситуація із підприємцями, які, за справедливим зауваженням проф. Б. М. Головкина, ризикують стати жертвою вимагань, умисних вбивств з корисливих мотивів і на замовлення [58, с. 18]. Надання злочинцям найрізноманітніших персональних відомостей (у режимі «реального часу» із таких відкритих інтернет-джерел, як соціальні мережі) практично зводить нанівець ефективність заходів обережності і безпеки, які може вживати потенційна жертва-підприємець [46, с. 118–119]. Унаслідок різноманіття підприємців навіть приблизно на узагальненому рівні не можна виокремити будь-які групи

таких осіб із метою надання конкретних порад із забезпечення їх життя, здоров'я, майна тощо. Тому єдиним правильним шляхом уявляється опрацювання відповідних порад щодо забезпечення їх від протиправних діянь лише на індивідуальному рівні, або на рівні вживання заходів, спрямованих на зниження особистісно-ситуаційної віктимності.

Таким чином, *зниження особистісно-ситуаційної віктимності (індивідуальний рівень)* представляє собою комплекс заходів, головною метою яких є підвищення захисних реакцій конкретної людини для забезпечення власної безпеки на належному рівні, а так само забезпечення її майнової, репутаційної та іншої особистісної безпеки в цілому і в конкретних умовах місця та часу з метою нейтралізації потенційної загрози вчинення щодо цієї людини правопорушення. Інколи у спеціальній літературі комплекс таких заходів називають індивідуальним віктимологічним запобіганням злочинам, що є різновидом спеціально-віктимологічного запобігання, спрямованого на конкретних осіб з підвищеним рівнем віктимності, які з великою ймовірністю можуть стати жертвами злочинів [46, с. 170]; або невідкладною віктимологічною профілактикою, що включає запобігання конкретним злочинам, які замишляються і готуються, з використанням захисних ресурсів потенційної жертви, і навіть тактичних можливостей, що виникають з організації профілактичної роботи «від потерпілого» [32, с. 102]. Заходи віктимологічної профілактики, які здійснюються на індивідуальному рівні, представляють комплексний процес залучення людини до формування особистісних позитивних якостей, підвищення рівня її пізнання до суспільного з метою недопущення повторної віктимізації та характеризуються проведенням реабілітаційних заходів внаслідок негативних подій і факторів, що сформувалися після вчинення відносно особи злочину [130, с. 73].

На теперішній час правовими засобами майже неможливо врегулювати підстави та порядок вживання відповідних заходів на

індивідуальному рівні віктимологічного запобігання, оскільки на практиці може виникати чимало ситуацій, в яких особа може стати жертвою злочину, виконуючи свої професійні обов'язки або займаючись певним видом діяльності на професійній основі. Тут лише у загальних рисах на рівні абстрактного судження щодо наявних випадків у житті можна окреслити типові ситуації, в яких виникатиме потенційна загроза для особи, що належить до певного професійного кола, або групи осіб, що займається тим чи іншим видом діяльності. Крім того, складнощі віктимологічного запобігання на рівні, про який йдеться, пов'язуються із необхідністю втручання у сферу не лише професійного, а й особистого життя, рекомендацій щодо зміни стилю поведінки, усунення будь-яких «девіацій» характеру тощо можуть бути розцінені як конфлікт між приватним інтересом і зобов'язуючим модусом професійного характеру.

Як висновок, необхідно зазначити, що виокремлені рівні віктимологічного запобігання є взаємодоповнюваними. Їх арсенал здатний якщо не звести нанівець «ризиковані» риси й ситуації, до яких потрапляють ті чи інші представники професій, то принаймні може указати шлях до відчутного скорочення віктимологічного потенціалу представників цих професій.

Висновки до розділу 3

За результатами дослідження стану запобігання професійній віктимізації в Україні та опрацюванням основних напрямів зазначеної діяльності можна дійти таких висновків:

1. У контексті розв'язання проблеми запобігання професійній віктимізації для узагальненого позначення всієї сукупності відповідних методів, що спрямовуються на зменшення можливостей вчинення злочинів щодо осіб, які через заняття певною професією (або схожим видом діяльності) мають високий рівень потенційної віктимізації, доцільно вживати метод девіктимізації. Його особливості у контексті професійної віктимізації зумовлюються тим, що: по-перше, професійна девіктимізація є процесом, зворотнім від перетворення особи, що є представником певної професії або займається певною діяльністю, на жертву правопорушення (віктимізації), по-друге, феномен професійної девіктимізації найбільш повно розкривається у площині запобіжної роботи із недопущення спричинення шкоди особі внаслідок вчинення щодо неї кримінально протиправного діяння, по-третє, з позиції діяльнісного підходу девіктимізація є узагальнюючим поняттям сукупності переважно проактивних заходів, спрямованих саме на недопущення перетворення будь-якої особи на жертву злочину; по-четверте, синонімічно під девіктимізацією слід розуміти саме метод, оскільки таке визначення, хоча і є дещо умовним, проте якомога краще відбиває основну ідею нейтралізації аналізованого негативного явища і є способом досягнення поставленої мети; по-п'яте, метод девіктимізації у загальних рисах є сформованим блоком знань у теорії віктимології та апробованим під час проведення прикладних досліджень стосовно упередження віктимізації осіб від тих чи інших видів злочинних проявів.

2. Конкретний зміст методу професійної девіктимізації визначається: по-перше, спрямованістю положень законодавства про

кримінальну відповідальність про захист конкретних соціальних благ від злочинних проявів, а, по-друге, характером «традиційних» заходів віктимологічного запобігання, розроблених у межах загальної теорії запобігання злочинності. Залежно від спрямованості положень законодавства про кримінальну відповідальність можна виділити такі змістовні блоки, як: убезпечення життя і здоров'я від злочинних посягань; захист власності; захист професійної діяльності від незаконного втручання в її здійснення та недопущення нанесення злочинної шкоди професійній репутації чи авторитету органів державної влади, місцевого самоврядування і т.п.; убезпечення близького оточення особи (подружжя, членів сім'ї, інших родичів чи близьких осіб) від потенційної можливості стати жертвою злочину через її професійну приналежність.

3. Щодо запобіжних заходів, спрямованих на нейтралізацію професійної віктимізації, аналіз доцільно проводити, попередньо поділивши їх на три рівні: 1) заходи зниження загальної віктимності особи; 2) заходи зниження спеціального (видового) різновиду віктимності та 3) заходи зниження особистісно-ситуаційної віктимності. У запропонованій системі провідна роль для подальшого опрацювання теорії віктимологічного запобігання належить подоланню «спеціальної» віктимності, зумовленої конкретним родом діяльності або заняття людини.

4. Заходи зниження загальної віктимності особи поділяються на загальносоціальні віктимологічні заходи (загальносоціальне запобігання віктимності) і спеціально-віктимологічне запобігання злочинам. Метою цієї групи заходів є зниження загальної віктимності людини незалежно від виду конкретних злочинних проявів, від яких вона може потерпати. Під запобіганням спеціальної (видової) віктимності необхідно розуміти всебічну систему заходів різних соціальних інституцій і самої людини, що спрямовані, з одного боку, на нейтралізацію стану уразливості осіб, які є представником певної професії або займаються певною діяльністю, а з другого боку, на зовнішнє середовище, в якому відбувається прояв

професійних якостей таких осіб, з метою скорочення ризиків для останньої стати жертвою злочинів, пов'язаних саме із їх професійною діяльністю або заняттям. У свою чергу, під індивідуальним рівнем зниження особистісно-ситуаційної віктимності доцільно розуміти комплекс заходів, головною метою яких є підвищення захисних реакцій конкретної людини для забезпечення власної безпеки на належному рівні, а так само убезпечення її майнової, репутаційної та іншої особистісної безпеки в цілому і в конкретних умовах місця та часу з метою нейтралізації потенційної загрози вчинення щодо цієї людини правопорушення.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведене теоретичне узагальнення та вирішене наукове завдання, сутність якого полягає у поглибленому кримінологічному вивченні професійної віктимізації особи та розроблення на його основі пропозицій щодо запобігання їй. Основні результати дослідження висвітлено у наведених нижче висновках і положеннях.

1. Стан наукового розроблення проблеми професійної віктимізації у вітчизняній та зарубіжній кримінології – це комплексний дослідницький процес, що складається із таких змістовних блоків: 1) аналізу особливостей процесу формування знання про практику запобігання професійній віктимізації, що здійснюється за допомогою стислого огляду теоретичного доробку вітчизняних та зарубіжних вчених; 2) чіткого термінологічного апарату, що дозволяє окреслити межі дослідницької площини та встановити міждисциплінарні зв'язки з пізнавальними сферами, що мають відношення до розкриття сутності досліджуваного явища, та необхідного інструментарію для прирощення нового знання; 3) блоку проблем професійної віктимізації, що потребують свого наукового розв'язання й окреслення нових тенденцій у цьому явищі.

Стосовно проблеми професійної віктимізації в Україні переліченим змістовним блокам відповідає таке наповнення: 1) оформлення у логічну систему знань окремого піднапряму віктимології, у центрі уваги якого ставало б знання про особу, якій кримінальним правопорушенням може завдатися шкода саме через реалізацію її професійних функцій у суспільстві триває й досі; 2) у дослідницькому активі розроблення проблеми професійної віктимізації головними є такі поняття, як «віктимізація» і «професійна віктимізація», обрання дослідницького інструментарію залежить від того, які джерела отримання інформації беруться до уваги дослідником та які методи дослідження будуть використовуватися під час розроблення проблеми; 3) головною науковою

проблемою, що потребує наукового розв'язання, є розроблення гіпотези про зумовленість тих чи інших видів (форм) професійної віктимізації конкретними видами злочинних посягань.

2. Кримінологічна характеристика професійної віктимізації складається з опису її рівня, динаміки та структури, основу яких складають дані статистики Офісу Генерального прокурора про кількість облікованих кримінальних правопорушень, вчинення яких пов'язане із професійною зайнятістю особи (зокрема, передбачених статтями 112, п. 8 ч. 2 ст. 115, 171, 342, 343, 344, 345, 345¹, 346, 347, 347¹, 348, 348¹, 349, 350, 351, 352 КК України) та кількість осіб, які потерпіли від кримінальних правопорушень за ознакою професійної приналежності або видом громадської діяльності. І хоча такі дані через свою обмеженість лише частково відображають складне багатоаспектне явище професійної віктимізації, на теперішній час вони є єдиним офіційним джерелом статистичної інформації.

Професійна віктимізація в Україні має такі кримінологічні ознаки: 1) рівень кримінальних правопорушень, що вчиняються у зв'язку з професійною або громадською діяльністю особи, протягом 2014-2020 рр. загалом має тенденцію до зниження (окрім невеликого зростання у 2017 р.); 2) рівень кількості осіб, щодо яких було вчинено злочин через виконання ними своїх професійних обов'язків, не вирізняється чіткими тенденціями, змінюючись залежно від низки зовнішніх факторів стосовно кожної із професій; 3) загальна динаміка кримінальних правопорушень, що вчиняються у зв'язку з професійною або громадською зайнятістю, тяжіє до зниження, однак такі кримінальні правопорушення, як втручання у діяльність державного діяча (ст. 344 КК України), погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу (ст. 345 КК України), погроза або насильство щодо державного чи громадського діяча (ст. 346 КК України), умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу, працівника органу державної виконавчої служби

чи приватного виконавця (ст. 347 КК України) відзначаються останніми роками тенденцією до зростання; 4) зміни у динаміці кількості осіб, які потерпають від кримінальних правопорушень за ознакою професійної належності або видом громадської діяльності, можна охарактеризувати, як не значні, що ускладнює виявлення тенденцій у її розвитку; 5) у загальній структурі потерпілих від кримінальних правопорушень в державі відповідно до статистичних даних Офісу Генерального прокурора потерпілі, виокремлені за професійною ознакою, щороку складають частку від 2 до 5 %, а відповідно до результатів анкетування працівників Національної поліції частка осіб, що потерпають від кримінальних правопорушень у зв'язку із професійною належністю, у загальній кількості потерпілих складає 10-15 %; 6) найбільшу частку у структурі професійної віктимізації в Україні за ознакою виду кримінального правопорушення, що вчиняється у зв'язку із професійною належністю або видом громадської діяльності особи, мають погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу (ст. 345 КК України) (38,3 %); посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця (ст. 348 КК України) (28,5 %); опір представникові влади, працівникові правоохоронного органу, державному виконавцю, приватному виконавцю, члену громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовцеві, уповноваженій особі Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (ст. 342 КК України) (16,5 %); 7) найпоширеніший вид шкоди, що завдається особі кримінальним правопорушенням, що вчиняється у зв'язку з її професійною належністю – матеріальна шкода (55,4 %); 8) переважна кількість кримінально протиправних посягань на осіб, що займаються певною професійною діяльністю, відбувається у позаробочий час такої особи (55,0 % випадків); 9) найчастіше кримінальне правопорушення проти

вказаної категорії осіб вчиняється на робочому місці (55,5 % кримінальних правопорушень).

3. Латентність професійної віктимізації – це прихована з різних причин множинність кримінальних правопорушень, потерпілим від яких є особа у зв'язку з її професійною діяльністю. Професійна віктимізація в Україні є явищем із низькою латентністю, її обсяг складає 10 %. Головними наслідками латентності професійної віктимізації в Україні є: 1) підвищення ступеня уразливості осіб, що стали потерпілими від латентних кримінальних правопорушень, що були вчинені через їх професійну належність, перед заподіянням їм шкоди аналогічними кримінально протиправними посяганнями в майбутньому; 2) підвищення ризиків віктимізації необмеженої кількості осіб, особливо представників певних професій; 3) самодетермінація злочинності та ін. Особливістю латентності професійної віктимізації є можливість потрапляння кримінального правопорушення, вчиненого у зв'язку із заняттям потерпілим професійною діяльністю до статистичного обліку загально кримінальних правопорушень – так звана суб'єктна латентність.

Основним способом визначення обсягів явища латентної віктимізації населення є проведення віктимологічних опитувань. Спеціалізованого віктимологічного опитування серед представників будь-яких професій в Україні на державному рівні наразі не проводилося.

4. Кримінологічна характеристика суб'єктів професійної віктимізації здійснюється з урахуванням їх соціально-демографічних, кримінально-правових ознак, а також соціально-рольової та морально-психологічної характеристик. Узагальнений соціально-демографічний портрет таких суб'єктів виглядає так: особа, що належить до вікової групи від 20 до 30 років (52,0 % потерпілих) або від 30 до 40 років (30,5 %), чоловічої статі (63,7 %), із вищою освітою (60,3 %), одружений (48,0 %). Головними кримінально-правовими ознаками є наявність / відсутність попереднього знайомства жертви і злочинця (у 70,7 % випадків злочинець і жертва мали

контакт у професійному житті останньої) та поведінка потерпілого перед вчиненням щодо нього кримінального правопорушення (у 60 % випадків така поведінка є нейтральною). Соціально-рольова характеристика проявляється у професійно-рольовій функції потерпілого. У структурі професійної віктимізації в Україні за професійною належністю потерпілих переважають: працівники органів МВС України, Національної поліції (більше, ніж 20 %), працівники кредитно-фінансової сфери (18 %), керівники підприємств (18 %), військовослужбовці (16 %) та лікарі (14 %). Найменшу частку складають працівники центральних органів державної виконавчої влади (0,2 %).

5. Детермінаційна модель чинників професійної віктимізації є трирівневою. Її можна описати як піраміду, в основі якої лежать детермінанти загальносуспільного або масового рівня, середній рівень складають детермінанти групової (спеціальної) віктимності, а «вершину» – детермінанти індивідуальної віктимності.

Детермінанти професійної віктимізації на загальносоціальному рівні – це сума різноманітних чинників, що зумовлюють саму злочинність як негативне соціальне явище, закономірним наслідком існування якої виявляється велика кількість осіб, що, з одного боку, вже постраждали від тих чи інших злочинних проявів, а з другого – той масив конкретно невизначених осіб, суспільні відносини за участю яких поставлені під охорону закону про кримінальну відповідальність. Чинники групової (спеціальної) віктимізації залежать від специфіки конкретної професійної сфери, цей рівень визначається як демаркаційна лінія між чинниками, що формують узагальнену жертву масового рівня, та чинниками віктимізації, що характерні для набуття відповідного формального (процесуального) та фактичного статусу потерпілого представниками конкретних соціальних груп. Детермінанти індивідуальної віктимізації у більшості випадків пояснюються наявністю віктимогенної деформації, що проявляється у

конкретній життєвій ситуації, що передує вчиненню кримінального правопорушення.

Професійну віктимізацію можна визначити як різнохарактерні процеси, явища та події, що відбуваються на загальносуспільному, груповому та індивідуальному рівнях, які в сукупності сприяють формуванню ознаки віктимності особи через її професійну приналежність.

6. Застосування класифікаційних підходів до потерпілих від кримінальних правопорушень, що вчиняються у зв'язку із професійною діяльністю особи, має умовний характер через значне різноманіття професій та занять, що має ознаки професійної. До зазначеного виду потерпілих від кримінальних правопорушень, окрім загальних критеріїв класифікації (наприклад, за соціально-демографічними ознаками, характером поведінки, роллю в генезисі злочину і т. п.) можна застосувати й такий спеціальний критерій, як заняття професійною діяльністю, що пов'язана з ризиком (В. В. Пивоваров). Суб'єктів професійної віктимізації можна також класифікувати за критерієм публічності професії, розподіливши їх на дві групи: тих, чиє професійне життя тісно пов'язане із публічністю та відкритим доступом до особи (наприклад, депутати, журналісти, артисти, судді, прокурори, адвокати та ін.) і тих, чиє професійне життя не пов'язане із публічністю (зокрема військовослужбовці).

7. Особливості методу девіктимізації у контексті професійної віктимізації зумовлюються тим, що: по-перше, професійна девіктимізація за своєю суттю є процесом, зворотнім від перетворення особи, що є представником певної професії або займається певною діяльністю, на жертву правопорушення (віктимізації), по-друге, цей феномен у повній мірі розкривається у площині запобіжної роботи із недопущення спричинення шкоди особі внаслідок вчинення щодо неї кримінально протиправного діяння, по-третє, у діяльнісному контексті девіктимізація є узагальнюючим поняттям сукупності переважно проактивних заходів,

спрямованих саме на недопущення перетворення будь-якої особи на жертву злочину; по-четверте, синонімічно під девіктимізацією слід розуміти саме метод, оскільки це умовне визначення якомога краще відбиває основну стратегічну лінію нейтралізації негативного конкретного явища і є способом досягнення поставленої мети; по-п'яте, метод девіктимізації у загальних рисах є сформованим блоком знань у теорії віктимології та апробованим під час проведення прикладних досліджень стосовно упередження віктимізації осіб від тих чи інших видів злочинних проявів.

Найчастіше зміст методу професійної девіктимізації визначається, з одного боку, спрямованістю положень законодавства про кримінальну відповідальність про захист конкретних соціальних благ від злочинних проявів (залежно від цього можна виокремити такі змістовні блоки, як: забезпечення життя і здоров'я від злочинних посягань; захист власності; захист професійної діяльності від незаконного втручання в її здійснення та недопущення нанесення злочинної шкоди професійній репутації чи авторитету органів державної влади, місцевого самоврядування і т.п.; забезпечення близького оточення особи (подружжя, членів сім'ї, інших родичів чи близьких осіб) від потенційної можливості стати жертвою злочину через її професійну приналежність, з другого боку, характером «традиційних» заходів віктимологічного запобігання, розроблених у межах загальної теорії запобігання злочинності;

8. Трьома рівнями, на яких відбувається групування запобіжних заходів, спрямованих на нейтралізацію професійної віктимізації, є: 1) заходи зниження загальної віктимності особи; 2) заходи зниження спеціального (видового) різновиду віктимності та 3) заходи зниження особистісно-ситуаційної віктимності. При цьому провідна роль у запропонованій системі для подальшого опрацювання теорії віктимологічного запобігання належить подоланню «спеціальної» віктимності, зумовленої конкретним родом діяльності або заняття людини.

9. Заходи зниження загальної віктимності особи поділяються на загальносоціальні віктимологічні заходи (загальносоціальне запобігання віктимності) і спеціально-віктимологічне запобігання злочинам. Їх метою є зниження загальної віктимності людини незалежно від виду конкретних злочинних проявів, від яких вона може потерпати. Під запобіганням спеціальної (видової) віктимності слід розуміти всебічну систему заходів різних соціальних інституцій і самої людини, що спрямовані, з одного боку, на нейтралізацію стану уразливості осіб, які є представником певної професії або займаються певною діяльністю, а з другого боку, на зовнішнє середовище, в якому відбувається прояв професійних якостей таких осіб, з метою скорочення ризиків для останньої стати жертвою злочинів, пов'язаних саме із їх професійною діяльністю або заняттям.

10. Індивідуальний рівень зниження особистісно-ситуаційної віктимності – це комплекс заходів, головною метою яких є підвищення захисних реакцій конкретної людини для забезпечення власної безпеки на належному рівні, а так само убезпечення її майнової, репутаційної та іншої особистісної безпеки в цілому і в конкретних умовах місця та часу з метою нейтралізації потенційної загрози вчинення щодо цієї людини правопорушення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Anderson P. R., Newman D. J. Introduction to Criminal Justice. 5-th edition. New-York : McGraw-Hill Inc., 1993.481 p.
2. Bienkowska E., Kirckgoff J. G. F. International Review of Victimology. *Conclusions of the East – West European Conference on Victimology*. Warszawa, 1991. 17 to 22 March. P. 47–54.
3. Crime and Criminology. 7-th edition. Wm. C. Brown Communications, Inc. U. S., 1994.
4. Hentig H. Remarks on the Interaction of Perpetrator and Victim. *The Journal of Criminal Law and Criminology*. 1941. V. 31. Issue 3. September-October. Pp. 303–309.
5. Mackay R. E. Victimology and Rights Theories. *International Review of Victimology*. 2010. Vol. 8. P. 111–117.
6. Mendelsohn B. The Victimology. *Etudes Internationales de Psycho-Sociologie criminelle*. 1956. July-Sept. P. 23–26.
7. Roberts A. R. Helping crime victims: research, policy and practice. Newbury park: Sage publ., 1990. 277 p.
8. Schneider H. The Victim in International Perspective. *Third International Symposium on Victimology : Conference papers*. Walter de Gruyter. 1979. P. 513–516.
9. Schneider H. Victimological Developments in the World during the Past Three Decades (I): A Study of Comparative Victimology. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*. 2001. P. 449–468 . URL : <http://www.worldsocietyofvictimology.org/wp-content/uploads/2014/12/Victimologica-Developments.pdf> (last accessed: 07.09.20).
10. Siegel L. J. Criminology. 9-th ed. Toronto : Thomson Learning, Inc., 2006. 725 p.
11. Skogan W. G. Methodological Issues in the Study of Victimization. *From Crime Policy to Victim Policy* / E. A. Fattah (ed.). London : Palgrave

Macmillan, 1986. pp 80-116. DOI : https://doi.org/10.1007/978-1-349-08305-3_5 (last accessed: 07.09.20).

12. Албул С. В. Корисливо-насильницькі злочини відносно іноземців в Україні: кримінологічний аналіз : монографія. Одеса : Вид. Букаєв В. В., 2009. 144 с.

13. Алексеев А. И., Герасимов С. И., Сухарев А. Я. Кримінологическая профилактика: теория, опыт, проблемы. Москва: Норма, 2001. 496 с.

14. Алимов С. Б., Вагонова Е. А. Предкриминальные конфликты – единое поле уголовно-правового и кримінологического реагирования. *Методологические проблемы уголовно-правового регулирования общественных отношений*: сб. наук. ст. Москва: Изд-во ВНИИ МВД СССР, 1989. С. 63–69.

15. Антонян Ю. М. Антонян Ю. М., Кудрявцев В. Н., Эминов В. Е. Личность преступника. Санкт-Петербург: Юрид. центр Пресс, 2004. 366 с.

16. Бабенко А. М., Бусол О. Ю., Костенко О. М. та ін. Кримінологія : підручник / за заг. ред. Ю. В. Нікітіна, С. Ф. Денисова, Є. Л. Стрельцова. Харків : Право, 2018. 416 с.

17. Байдалінова А. Кримінологічна характеристика суб'єктів професійної віктимізації. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2021. № 3 (39), vol. 1. P. 197–201. DOI: <https://doi.org/10.51647/kelm.2021.3.1.32>.

18. Байдалінова А. Ю. Аналіз стану наукової розробки проблеми як етап дослідження професійної віктимізації в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2018. Вип. 4. С. 274–279.

19. Байдалінова А. Ю. Детермінація професійної віктимізації в Україні: поняття та рівні. *Теорія і практика правознавства*. 2020. Вип. 2 (18). URL : <http://tlaw.nlu.edu.ua/article/view/215675>. DOI: <https://doi.org/10.21564/2225-6555.2020.18.215675>.

20. Байдалінова А. Ю. Кількісний вимір професійної віктимізації в Україні. *Питання боротьби зі злочинністю* : зб. наук. пр. / редкол. :

В. І. Борисов та ін. Харків : Право, 2020. Вип. 40. С. 147–154. DOI : 10.31359/2079-6242-2020-40-147.

21. Байдалінова А. Ю. Метод девіктимізації як основа запобігання професійній віктимізації в Україні. *Засади функціонування кримінальної юстиції* : збірник тез Всеукраїнської заочної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 15 травня 2020 року). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2020. С. 90–92.

22. Байдалінова А. Ю. Поняття професійної віктимізації у контексті сучасного розуміння професійної занятості особи. *Матеріали наукової конференції за результатами роботи фахівців Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України за фундаментальними темами у 2018 р.* (м. Харків, 26 берез. 2019 р.) / редкол.: В. С. Батиргареєва, В. І. Борисов, Д. П. Євтеєва та ін. Харків : Право, 2019. С. 206–209. URL : https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2019/05/Конф_Рез-ти-роботи-фахівців-НДІ-ВПЗ-Сташиса_26-03-2019_финал.pdf (дата звернення: 01.08.2021).

23. Батиргареєва В. С. Кримінологічна характеристика та попередження розбоїв, поєднаних з проникненням у житло. Харків : Одіссей, 2003. 256 с.

24. Батиргареєва В. С. Рецидивна злочинність в Україні: соціально-правові та кримінологічні проблеми : монографія. Харків : Право, 2009. 576 с.

25. Бафия Е. Проблемы криминологии. Диалектика криминогенной ситуации. Москва : Юрид. лит., 1983. 150 с.

26. Белоусова З. И., Гиренко С. П. Проблемы виктимного поведения личности. Запорожье : Запорожский ун-т, 1996. 138 с.

27. Биктагирова Г. Ф., Валеева Р. А., Костюнина Н. Ю. и др. Феномен понятия «виктимизация» в современных отечественных и

зарубежных исследованиях. *Образование и саморазвитие*. 2020. № 1. Том 15. С. 104-115. DOI: 10.26907/esd15.1.09.

28. Биктагирова Г.Ф., Валеева Р.А., Дроздикова-Зарипова А.Р., Калацкая Н.Н., Костюнина Н.Ю. Профилактика и коррекция виктимного поведения студенческой молодежи в Глобальной сети Интернет: теория, практика. Казань: Отечество, 2019. 320 с.

29. Білоус В. Т., Бірюков Г. М. Особистість злочинця як об'єкт кримінологічного та психологічного дослідження. *Актуальные проблемы криминологии и криминальной психологии* : сб. науч. ст. / под ред. М. Ф. Озриха, В. Н. Дрёмина. Одеса : Фенікс, 2007. С. 84–89.

30. Блажівський Є. М. Моніторинг протидії злочинності в Україні : монографія. Харків : Золота миля, 2013. 372 с.

31. Бороздина М. С. Юридическая аномия в институциональной трансформации современной российской государственности: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 23.00.02 / Ростов. юрид. ин-т МВД РФ. Ростов-на-Дону, 2009. 25 с.

32. Бумаженко Н.И. Виктимология: учебно-методическое пособие. Витебск: УО «ВГУ им. П.М. Машерова», 2010. 115 с.

33. Важинський С.Е., Щербак Т. І. Методика та організація наукових досліджень: навчальний посібник. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. 260 с.

34. Варчук Т.В. Теория виктимологического моделирования и ее развитие в российской криминологической науке и практике предупреждения преступности: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Моск. ун-т МВД России. Москва, 2013. 513 с.

35. Василевич В. Віктимізація. *Велика українська кримінологічна енциклопедія* : у 2 т. Т. 1 : А-Л / редкол. : В. В. Сокурченко, О. М. Бандурка та ін. ; наук. ред. О. М. Литвинов. Харків : Факт, 2021. С. 196–197.

36. Василевич В. Поняття кримінологічної характеристики насильницьких злочинів. *Право України*. 1997. № 12. С. 82–84.

37. Васильєв В. Л. Юридическая психология. Санкт-Петербург : Питер, 2000. С. 63-65.
38. Васильєв А. А. Злочинність латентна (прихована). *Українська кримінологічна енциклопедія* : за заг. ред. В. В. Чернея, В. В. Сокурєнка ; упоряд. О. М. Джужа, О. М. Литвинов. Харків – Київ : Харк. нац. ун-т внутр. справ ; Нац. акад внутр. справ, Кримін. асоц. України, Золота миля, 2017. С. 267–268.
39. Васильєв А. А. Кримінологічне вчення про особистість злочинця. *Кримінологія. Академічний курс* / кол. авт. ; за заг. ред. О. М. Литвинова. Київ : Вид. дім «Кондор», 2018. С. 79–92.
40. Васильєв А. А. Насильство в сім'ї: від фонового явища до злочину. *Фонові для злочинності явища: запобігання та протидія* : зб. тез доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (27 квіт. 2018 р., м. Харків). Харків : ХНУВС, 2018. С. 26–28.
41. Виноградова, М.В., Григорьева, И.Г., Молчанова А.В., Соколова Л.В. Интегративный подход к изучению причин возникновения виктимной деформации в юношеском возрасте. *Перспективы науки и образования*. 2019. № 3(39) С. 341-355. DOI: 10.32744/pse.2019.3.26.
42. Вирок Гусятинського районного суду Тернопільської області за 2021 р. (справа № 596/1811/20).
43. Вирок Держинського районного суду м. Харкова за 2019 р. (справа № 638/10624/19).
44. Вирок Миргородського міськрайонного суду Полтавської області за 2019 р. (справа № 541/891/19).
45. Вишневецкий К. В. Криминогенная виктимизация социальных групп в современном обществе: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Моск. ун-т МВД РФ. Москва, 2008. 45 с.
46. Віктимологія: навч. посіб. / за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкина. Харків : Право, 2017. 308 с.

47. Гарькавець С.О. Віктимологія: навч. посіб. Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2006. 116 с.
48. Герасимчук А.А., Палеха Ю.І., Шиян О.М. Соціологія : навч. посіб. Київ: Вид-во Європейського університету, 2004. 246 с. URL : <http://politics.ellib.org.ua/pages-11104.html> (дата звернення: 05.10.2020 р.).
49. Голина В. В., Маршуба М. О. Кримінологическая характеристика личности несовершеннолетнего корыстно-насильственного преступника в Украине: монографія. Харків : Право, 2014. 280 с.
50. Голина В. В. Віктимологічне попередження: загальна характеристика, його види та основні напрямки. *Вибрані праці*. Харків : Право, 2020. С. 114–142.
51. Голина В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. Харків : Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.
52. Голина В. В. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми боротьби з бандитизмом: соціально-правове і кримінологічне дослідження : монографія. Харків : Регіон-інформ, 2004. 212 с.
53. Головкін Б. М. Віктимізація населення в Україні: стан, детермінанти, запобігання. *Теорія і практика правознавства*. 2014. Вип. 2 (6). URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2014_2_33 (дата звернення: 20.05.2020 р.).
54. Головкін Б. М. Віктимізація населення від злочинності: досвід України. *Сучасна кримінологія : досягнення, проблеми, перспективи*: матеріали Міжнар. наук. конф., присвяч. 50-річчю каф. кримінології та кримінально-виконавчого права (м. Харків, 9 груд. 2016 р.) / за ред. В. Я. Тація, Б. М. Головкіна. Харків: Право, 2016. С. 67–71.
55. Головкін Б. М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання : монографія. Харків : Право, 2011. 432 с.
56. Головкін Б. М. Кримінологічне поняття віктимізації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Юриспруденція. 2015. № 15. Т. 2. С. 93–96.

57. Головкін Б. М. Поняття латентної жертви злочину у віктимології. *Державна політика у сфері захисту прав потерпілих від кримінальних правопорушень в Україні* : матеріали «круглого столу», 25. квіт. 2013 р. Харків : Право, 2013. 74–77.

58. Головкін Б. М., Христич І. О., Шевченко Л. О. та ін. Латентна віктимність та шляхи її розв'язання в Україні: монографія. Харків: НДІ ВПЗ імені акад. В. В. Сташиса НАПрНУ, 2018. 206 с.

59. Гончарова Н. І. Дискурс віктимності у вітчизняному правовому полі. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 65. С. 239–247. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2012_65_31(дата звернення: 05.10.2020 р.).

60. Григор'єв Р. Г. Кримінологічна характеристика прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою та заходи запобігання їм в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Наук.-досл. ін-т вивч. проблем злочинності ім. акад. В.В. Сташиса НАПрН України. Харків, 2014. 250 с.

61. Грызунов В.В., Грызунова И.В., Козлов Г.В., Гришина А.М. Профессиональная виктимность как детерминанта технической безопасности на горнодобывающих предприятиях. *Горный информационно-аналитический бюллетень (научно-технический журнал)*. 2015. Вып. 6. С. 444–452.

62. Давиденко В. Л. Віктимологія як галузь кримінологічної науки. *Європейські перспективи*. 2014. № 8. С. 118–121.

63. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. Москва : Прогресс : Универс, 1994. Т. 3. П – Р. 1782 с.

64. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. Москва : Прогресс : Универс, 1994. Т. 4. 864 с.

65. Денисов С. Ф., Денисова Т. А., Кулик С. Г., Шеремет О. С. Кримінологія. Загальна частина. Альбом схем. Чернігів : ПАТ «ПВК Десна», 2015. 658 с.

66. Джужа А. О. Основні напрями удосконалення віктимологічного запобігання правопорушенням в Україні : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. 304 с.

67. Джужа А. О. Теоретичні та практичні засади віктимологічного запобігання злочинам в Україні : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. акад. внутр. справ, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 34 с.

68. Джужа А. О. Віктимологічні засади запобігання злочинам в Україні: теорія та практика: монографія. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. 416 с.

69. Джужа О. М., Василевич В. В., Кулик О. Г. Основні показники злочинності: міжнародний та вітчизняний досвід. *Вісник Верховного Суду України*. 2012. № 1 (137). С. 37–42.

70. Джужа О. М., Карпенко С. М. Кримінологічні засади віктимізації та девіктимізації як різновидів профілактичної діяльності. *Право і суспільство*. 2011. № 1. С. 7–11.

71. Джужа О. М., Михайленко П. П., Кулик О. Г. та ін. Курс кримінології: Загальна частина: підручник: у 2 кн. / за заг. ред. О. М. Джужі. Київ: Юрінком Інтер, 2001. 352 с.

72. Дмитренко Ю. П. Трудове право України: підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 624 с.

73. Довгаль М. Професійна віктимність представників органів державної влади. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. № 1. С. 71–81.

74. Дрёмин В. Н. Преступность как социальная практика: институциональная теория криминализации общества: монографія. Одесса: Юрид. лит., 2009. 604 с.

75. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень-грудень 2014 р. : стат. інформ. Ген. прокуратури України. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/statistika> (дата звернення: 03.08.2021 р.).

76. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень-грудень 2015 р. : стат. інформ. Ген. прокуратури України. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/statistika>(дата звернення: 03.08.2021 р.).

77. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень-грудень 2016 р. : стат. інформ. Ген. прокуратури України. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/statistika> (дата звернення: 03.08.2021 р.).

78. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень-грудень 2017 р. : стат. інформ. Ген. прокуратури України. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/statistika> (дата звернення: 03.08.2021 р.).

79. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень-грудень 2018 р. : стат. інформ. Ген. прокуратури України. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/statistika> (дата звернення: 03.08.2021 р.).

80. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень-грудень 2019 р. : стат. інформ. Ген. прокуратури України. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/statistika> (дата звернення: 03.08.2021 р.).

81. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень-грудень 2020 р. : стат. інформ. Офісу Ген. прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/statistika> (дата звернення: 03.08.2021 р.).

82. Єрмолаєва-Задорожня С. В. Віктимологічні чинники злочинів щодо перешкоджання службовій діяльності працівників правоохоронних органів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція»*. 2018. № 31. С. 126–128.

83. Єрмолаєва-Задорожня С. В. Кримінологічна характеристика перешкоджання службовій діяльності працівників правоохоронних органів та його запобігання: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2018. 212 с.

84. Жалинский А. Э. Введение в специальность «Юриспруденция»: Профессиональная деятельность юриста. Москва : Проспект, 2008. 368 с.

85. Житний О. О., Васильєв А. А., Мухамеджанова А. Р. Насильство над населенням у районі воєнних дій: кримінально-правовий аналіз та кваліфікація : монографія. Харків : Константа, 2017. 236 с.

86. Заблоцький Ю. П. Шляхи зниження рівня та подолання латентності службових злочинів, що вчиняють працівники органів внутрішніх справ. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 4 С. 211–222.

87. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3-х кн. Київ: Ін Юре, 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.

88. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3-х кн. Київ : Ін Юре, 2008. Кн. 3: Практична кримінологія. 320 с.

89. Зеленецький В. С. Возбуждение уголовного дела. Харьков : КримАрт, 1998. 340 с.

90. Зменшення можливостей вчинення злочинів: стратегічний підхід : монографія / за заг. ред. В. В. Голіни. Харків : Право, 2020. 287 с.

91. Игошев К. Е. Типология личности преступника и мотивация преступного поведения. Горький : Горьков. высш. шк. МВД СССР, 1974. 168 с.

92. Івахненко О. А. Кримінальна відповідальність за хуліганські діяння: хуліганські злочини та склади злочинів : монографія / за заг. ред. В. П. Ємельянова. Харків: Право, 2016. 184 с.

93. Інструкція із заходів безпеки при поводженні зі зброєю: затв. наказом Міністерства внутрішніх справ України від 01.02.2016 № 70. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0250-16#Text> (дата звернення: 03.05.2021 р.).

94. Ірхін Ю. Б. Психологічні засади девіктимізації особистості в запобіганні торгівлі людьми. Актуальні питання запобігання і протидії

торгівлі людьми : матеріали міжнар. науко-практ. конф. Київ : Акад. управління МВС, 2010. – Харків : права людини, 2010. С. 184–185.

95. Калініна А. В. Злочинність іноземців та осіб без громадянства в Україні: кримінологічна характеристика і стратегія запобігання : монографія / за наук. ред. В. В. Голіни. Харків : Право, 2019. 304 с.

96. Калініченко Ю. В. Кримінальна відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину: монографія. Харків: Право, 2018. 256 с.

97. Кальман А. Г., Христич И. О., В. В. Голина (ред) Понятийний апарат сучасної кримінології. Терминологический словарь / под. общ. ред. В. В. Голины. Харьков : Гимназия, 2005. 272 с.

98. Кальченко Т. Віктимологічна профілактика. Кримінологічний довідник : довідкове видання / за наук. ред. О. М. Бандурки ; за заг. ред. О. М. Джужі, О. М. Литвинова. Харків : Діса плюс, 2013. С. 110–111.

99. Касютина А. Понятие профессиональной виктимизации. *Leges et vita*. 2016. Nr. 9/2 (297). С. 44–47.

100. Качурова Е. С. Виктимологическая характеристика и предупреждение насильственных преступлений, совершаемых в местах лишения свободы: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / ГОУ ВПО «Байкальский гос. ун-т экономики и права». Иркутск, 2009. 202 с.

101. Кісіль З. Проблеми професійної деформації співробітників органів внутрішніх справ. Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2008. 524 с.

102. Класифікатор професій ДК 003:2010, затверджений наказом Держспоживстандарту України від 28.07.2010 № 327. URL : https://hrliga.com/docs/327_KP.htm (дата звернення: 01.03.2019 р.).

103. Кобко В. А. Особливості професійної деформації співробітників державної служби з надзвичайних ситуацій України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 1. С. 197–202.

104. Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів: затв. Всеукр. конф. прокурорів від 27 квіт. 2017 р. Офіц. док. Київ, 2017. URL :

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001900-17#Text> (дата звернення: 15.02.2021 р.).

105. Колінько О. О. Значення віктимологічної профілактики для забезпечення безпеки суспільства. *Безпека людини, суспільства, держави* : збірник матеріалів наук.-практ. конф. (28 жовт. 2017 р.). Київ : ККІБП, 2017. С. 133–135.

106. Кондратюк Л. В., Овчинский В. С. Криминологическое измерение. Москва : Норма, 2012. 272 с.

107. Корнякова Т. В. Криминологічні засади запобігання органами прокуратури злочинам проти довкілля : дис ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Ін-т вивч. пробл. злочин. Нац. акад. правов. наук України. Харків, 2011. 435 с.

108. Корнякова Т. В., Соколенко О. Л., Гошовський В. С. та ін. Комплексний підхід до захисту суспільства від незаконного наркообігу : монографія / за заг. ред. Т. В. Корнякової. Дніпро : ЛПРА, 2019. 532 с.

109. Корнякова Т. В., Соколенко О. Л., Юзіков Г. С. Віктимологічне моделювання у системі заходів забезпечення криминологічної безпеки суспільства : монографія / за заг. ред. Т. В. Корнякової. Дніпропетровськ : ЛПРА, 2016. 220 с.

110. Корнякова Т.В., Юзіков Г.С. Віктимологічне моделювання у практиці запобігання злочинності. АЕРО 2015. *Повітряне і космічне право*: матеріали Всеукраїнської конференції молодих учених та студентів., Київ: Нац. авіац. ун-т, Тернопіль: Вектор, 2015. Т.1. С. 222–224.

111. Криминология: учебник / под общ. ред. А. И. Долговой. 3-е изд., перераб. и доп. Москва: Норма, 2005. 912 с.

112. Криминология: учебник / под ред. Б. В. Коробейникова, Н. Ф. Кузнецовой, Г. М. Миньковского. Москва : Юрид. лит., 1988. 384 с.

113. Криминологічна віктимологія: посібник / за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2006. 416 с.

114. Криминологія : підручник / за заг. ред. Б. М. Головкина. Харків : Право, 2020. 384 с.

115. Кримінологія : підручник / за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкина. Харків : Право, 2014. 440 с.
116. Кто такие хейтеры и как с ними борются. URL: <https://www.cybersport.ru/blog/post/303425/kto-takie-kheitory-i-kak-s-nimi-borotsia> (дата звернення: 01.02.2021 р.).
117. Кулакова А. А. Виктимологический аспект пенитенциарной преступности и ее предупреждение (в отношении сотрудников уголовно-исполнительной системы): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Владимир. юрид. ин-т ФСИН. Владимир, 2005. 185 с.
118. Кулик К. Д. Кримінологічна характеристика та запобігання розбещенню неповнолітніх в Україні: автореф. ... дис. канд. юрид. наук: 12.00.08 / Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2017. 23 с.
119. Кулик О. Г. Злочинність в Україні на початку ХХІ століття : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 272 с.
120. Кулик О. Г. Кримінологічні дослідження потерпілих від злочинів в Україні: проблеми та перспективи. *Державна політика у сфері захисту прав потерпілих від кримінальних правопорушень в Україні* : матеріали «круглого столу», 25. квіт. 2013 р. Харків : Право, 2013. 98–100.
121. Лейкина Н. С. Причины конкретного преступления и личность преступника в аспекте индивидуализации наказания. *Преступность и ее предупреждение*: сб. статей. Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та, 1971. С. 127–139.
122. Литвин І. І. Сутність поняття правового статусу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. 2016. Вип. 38. Т. 1. С. 18–21.
123. Литвинов О. М. Жертва злочину: чи завжди усе так однозначно? *Державна політика у сфері захисту прав потерпілих від кримінальних правопорушень в Україні* : матер. «кругл. столу», 25 квіт. 2013 р. Харків : Право, 2013. С. 53–56.

124. Литвинов О. М. Про галузеві характеристики злочинів взагалі та кримінологічну характеристику зокрема. *Форум права* : реценз. електрон. наук. фахове вид. 2010. № 4. С. 581–586. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2010_4_92.pdf (дата звернення: 06.10.2019 р.).

125. Лукашевич С. Ю. Кримінологічна характеристика злочинності в місцях позбавлення волі. *Проблеми законності*. Харків, 2000. С. 174–180.

126. Максименцев М. Г. Кримінологічні засади протидії злочинності у сфері надрокористування: дисертація ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків, 2019. 498 с.

127. Малышев В. С. Карьера жертвы. Популярно о виктимологии. Донецк: Юрпресс, 2002. 400 с.

128. Медведев В. С. Кримінальна психологія: підручник. Київ : Атака, 2004. 368 с.

129. Минская В. С., Чечель Г. И. Виктимологические факторы и механизм преступного поведения. Иркутск: Изд-во Иркут. ун-та, 1988. 152 с.

130. Мірошніченко Т. О. Загальна характеристика рівнів віктимологічної профілактики корисливо-насильницьких злочинів. *Європейські перспективи*. 2016. № 2. С. 70–74.

131. Мойсюк О. М. Віктимологічна профілактика порушень правил безпеки дорожнього руху (ст.215 КК України): автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького. Київ, 1999. 19 с.

132. Моїсєєв Є. М., Джужа О. М., Василевич В. В. та ін. Кримінологічна віктимологія : навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Атака, 2006. 352 с.

133. Мудрик, А. В., Петрина, М. Г. Социально-педагогическая виктимология как отрасль знания. *Вестник ПСТГУ IV: Педагогика. Психология*. 2016. Вып. 1 (40). С. 38-45.

134. Насреддинова К. А. Виктимологическая профилактика насильственной преступности в исправительных учреждениях: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Академии права и управления ФСИН. Рязань, 2009. 194 с.
135. Оболенцев В. Ф. Латентна злочинність: проблеми теорії та практики попередження. Харків : Вид. СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2005. 128 с.
136. Папкин И. А. Психологические пути снижения виктимности сотрудников органов внутренних дел: дис. ... канд. псих. наук: 19.00.06 / Акад. управления МВД России. Москва, 2004. 259 с.
137. Пивоваров В. В. Особи, що займаються професійною діяльністю, пов'язаною з ризиком, як жертви злочинних посягань. *Виктимологія* : навч. посіб. / за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкина. Харків : Право, 2017. С. 128–141.
138. Плешаков В. А. Понятие и виды угроз криминологической безопасности. *Криминологический журнал*. 2006. № 10. С. 14–18.
139. Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження) : монографія / за заг. ред. Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова. Харків : Кроссроуд, 2008. 364 с.
140. Правова статистика : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / за ред. В. В. Голіни. Харків : Право, 2009. 196 с.
141. Примуш М. В. Загальна соціологія : навч. посіб. Київ : ВД «Професіонал», 2004. 592 с.
142. Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції забезпечення захисту законних прав та інтересів осіб, які потерпіли від злочинів, на 2005-2006 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 квіт. 2005 р. № 110-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/110-2005-p#Text> (дата звернення: 23.03.2021 р.).
143. Про затвердження Положення про профілактику правопорушень, пов'язаних із здійсненням службової діяльності

працівниками митної служби України : наказ Державної митної служби України від 24.05.2004 р. № 380. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0875-04#Text> (дата звернення: 23.03.2021 р.).

144. Про затвердження Порядку застосування зброї і бойової техніки з'єднаннями, військовими частинами і підрозділами Збройних Сил під час виконання ними завдань у районі проведення антитерористичної операції у мирний час : постанова Кабінету Міністрів України від 14 лютого 2018 р. № 68. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення: 23.03.2021 р.).

145. Про Концепцію забезпечення захисту законних прав та інтересів осіб, які потерпіли від злочинів : указ Президента України від 28 груд. 2004 року № 1560/2004. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560/2004#Text> (дата звернення: 23.03.2021 р.).

146. Про поліцію: Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 23.03.2021 р.).

147. Про поштовий зв'язок: Закон України від 4 жовтня 2001 р. № 2759-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2759-14#Text> (дата звернення: 23.03.2021 р.).

148. Про профілактику правопорушень : Проект Закону України від 30 груд. 2009 р. URL : <https://cv.court.gov.ua/tu26/6/2358> (дата звернення: 23.03.2021 р.).

149. Про стан забезпечення незалежності суддів в Україні : щорічна доповідь за 2019 рік, затверджено рішенням Вищої ради правосуддя від 9 квітня 2020 року № 933/0/15-20. Київ, 2020. 160 с. URL : https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/shchorichna_dopovid_za_2019_rik.pdf (дата звернення: 23.03.2021 р.).

150. Про стан забезпечення незалежності суддів в Україні : щорічна доповідь за 2020 рік, затверджено рішенням Вищої ради правосуддя від 5 серпня 2021 року № 1797/0/15-21. Київ, 2021. 211 с. URL : https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/shchorichna_dopovid_za_2020_rik_0.pdf (дата звернення: 23.03.2021 р.).

151. Професія. URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki/Професія>. (дата звернення: 01.03.2019).

152. Пэнто Р., Гравитц М. Методы социальных наук / под ред. и вступ. ст. В. А. Туманова, В. П. Казимирчука ; пер. с франц.: С. В. Боботов, Ю. А. Глазов. Москва : Прогресс, 1972. 607 с.

153. Резнікова О. І. Віктимологічне пізнання особи у криміналістиці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / 12.00.09 ; Нац. юрид. університет ім. Я. Мудрого. Харків, 2015. 20 с.

154. Репецкая А. Л. Виновное поведение потерпевшего и принцип справедливости в уголовной политике. Иркутск: Изд-во ИГУ, 1994. 152 с.

155. Ривман Д. В. Виктимологические аспекты общей профилактики преступлений. *Уголовно-правовые и криминологические меры предупреждения преступлений*: межвуз. сб. науч. тр. Омск: Изд-во Ом. ВШМ МВД СССР, 1986. С. 22–32.

156. Ривман Д. В. Криминальная виктимология. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 304 с.

157. Російсько-український словник-довідник: бл. 102 тис. слів і словосполучень / упоряд. О. І. скопненко, Т. В. Цимбалюк ; за ред. В. М. Бріцина. Київ : Довіра, 2005. 942 с. (Словники України).

158. Рудикова Н. В. Криминалізація суспільних відносин (теоретико-правовий аспект). URL: https://lomonosovmsu.ru/archive/Lomonosov_2007/25/rudikova@rambler.ru.pdf. (дата звернення: 23.03.2021 р.).

159. Руководство по обследованиям виктимизации / Управление Организации Объединенных Наций по наркотикам и преступности,

Европейская экономическая комиссия Организации Объединенных Наций. Женева: United Nations, 2010. 263 с.

160. Сенаторов М. В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві / за наук. ред. В. І. Борисова. Харків: Право, 2006. 208 с.

161. Сердюченко И.Н. Пенитенциарная виктимизация осужденных и ее предупреждение: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.08 / Академия права и управления ФСИН. Рязань, 2011. 24 с.

162. Серьогін С. М., Соколовський С. І., Шипко А. Ф. Психічне здоров'я як фактор ефективності професійної діяльності державного службовця: зарубіжний досвід. URL: <http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2009-02/09ssmszd.pdf> (дата звернення: 23.07.2020 р.).

163. Синявська О. Ю. Деякі питання професійної віктимності працівників органів внутрішніх справ. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2004. Вип. 28. С. 440–445.

164. Скільки професій існує в Україні: несподівана цифра. URL : https://maximum.fm/skilki-profesij-isnuye-v-ukrayini-nespodivana-cifra_n156441 (дата звернення: 10.09.2020 р.).

165. Словник іншомовних слів Мельничука. URL: <http://slovopedia.org.ua/42/53413/292491.html> (дата звернення: 10.09.2020 р.).

166. Словник іншомовних слів: 23 000 слів та термінологічних словосполучень / уклад. Л. О. Пустовіт та ін. Київ : Рідна мова, 2000. 1018 с.

167. Сметаніна Н. В. Наукові підходи до теорії злочинності у сучасній українській кримінології : монографія / за заг. ред. В. В. Голіни. Харків : Право, 2016. 192 с.

168. Собуцька Л. І. Професійна роль як одна з головних соціально-психологічних ролей особистості. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 1. С. 80–90.

169. Социологический энциклопедический словарь. На русском, английском, немецком, французском и чешском языках / под ред. Г. В. Осипова. Москва : НОРМА, 2000. 488 с.

170. Стеблинська О. С. Кримінологія. Київ : Ін-т крим.-викон. служби, 2014. 125 с.

171. Степанченко О. О. Кримінологічна віктимологія. *Кримінологія. Академічний курс* / кол. авт. ; за заг. ред. О. М. Литвинова. Київ : Вид. дім «Кондор», 2018. С. 113–129.

172. Стеченко Д. М., Чмир О. С. Методологія наукових досліджень : підр. Київ : Знання, 2007. 317 с.

173. Стручков Н. А. Криминология и проблемы личности преступника. *Теоретические проблемы личности преступника*. Москва: Изд-во Всесоюз. ин-та по изуч. причин и разраб. мер предупреждения преступности, 1979. С. 38–47.

174. Тацій М. Латентність. *Велика українська кримінологічна енциклопедія*. У 2 т. Т. 1: А-Л / редкол. : В. В. Сокурєнко, О. М. Бандурка та ін. ; наук. ред. О. М. Литвинов. Харків : Факт, 2021. С. 821–823.

175. Тацій М., Джужа О. Латентність. *Українська кримінологічна енциклопедія* : за заг. ред. В. В. Чернея, В. В. Сокурєнка ; упоряд. О. М. Джужа, О. М. Литвинов. Харків – Київ : Харк. нац. ун-т внутр. справ ; Нац. акад внутр. справ, Кримін. асоц. України, Золота миля, 2017. С. 377–378.

176. Тихонова О. В. Щодо розуміння категорії «кримінологічна характеристика». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. Одеса, 2014. № 8. С. 246–249.

177. Тлумачний словник сучасної української мови: бл. 50 000 сл. / уклад. І. М. Забіяка. Київ : Арій, 2007. 510 с.

178. Туляков В. А. Виктимизация предпринимательства. *Правові проблеми боротьби зі злочинністю*. Книга 2. Харків : Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2002. С. 129–155.

179. Туляков В. А. Виктимология (социальные и криминологические проблемы) : монография. Одесса : Юрид. лит., 2000. 336 с.
180. Туляков В. О. Віктимізація підприємств і організована злочинність. *Юридичний вісник України*. 2002. № 18–19. С.10.
181. Туляков В. О. Сингулярність у кримінальному праві. *Юридичний вісник України*. 2016. № 45 (1113). 11-17 лист. С. 7.
182. Уразаева Г. И., Власова О. П. Социально-психологические установки в профессиональном общении сотрудников органов внутренних дел. *Вестник Казанского юридического института МВД России*. 2014. № 3. С. 82–88.
183. Ухвала Судової колегії Верховного Суду України. *Вісник Верховного Суду України*. 2001. № 3. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0059700-01#Text>. (дата звернення: 10.09.2020 р.).
184. Фаттах А. Виктимология: что это такое и каково его будущее? *Международное криминологическое обозрение*. Париж, 1967. № 2–3. Т. 21. С.144–147.
185. Фіалка М. І. До проблеми визначення змісту терміна «кримінологічна характеристика злочинності». *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2015. № 1. С. 237–246.
186. Філіппов С.О. Протидія транскордонній злочинності: глобальний контекст і реалії України: монографія. Одеса: Фенікс, 2019. 452 с.
187. Фоменко А. Є. Кримінологічна діяльність Національної поліції України : монографія. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 320 с.
188. Фоминых Е.С. Виктимизация и девиктимизация студентов с ограниченными возможностями здоровья в современных образовательных условиях. *Клиническая и специальная психология*. 2012. № 4. URL :

https://psyjournals.ru/files/57313/psyclin_2012_4_Fominih.pdf. (дата звернення: 10.09.2020 р.).

189. Франк Л. В. Потерпевшие от преступления и проблемы советской виктимологии : учеб. пособ. Душанбе : Ирфон, 1977. 235 с.

190. Харламов В. С. Девиктимизация детей в семейных отношениях. *Социальное обслуживание семей и детей*: научно-методический сборник. 2019. Вып. 18: Профилактика безнадзорности и правонарушений несовершеннолетних. Опыт Санкт-Петербурга. С. 31–38.

191. Хейтеры – кто они? URL : <https://tsn.ua/ru/lady/psychologia/ona/heytery-kto-oni-368093.html> (дата звернення: 10.09.2020 р.).

192. Хоржевська І. М., Царапора В. В. Особливості професійної деформації особистості військових та міліціонерів. *Психологічні науки: збірник наукових праць*. Том 2. 2013. Вип. 10 (91). С. 312–316.

193. Христенко В. Е. Психология жертвы : учеб. пособ. Харьков : Консум, 2001. 256 с.

194. Христич І. О. Проблеми вдосконалення статистичного обліку в органах досудового слідства в Україні *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки*. 2016. № 6 (3). С. 95–98.

195. Черных Н. С. Виктимологическая профилактика преступлений военнослужащих. *Преступность и законодательство. Преступность и правовое регулирование борьбы с ней*. Москва: Криминолог. ассоц., 1997. С. 354–365.

196. Чумичкин А.С. Виктимологическая профилактика преступлений, совершаемых в отношении сотрудников органов внутренних дел: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Акад. управления МВД. Москва, 2019. 197 с.

197. Шнайдер Г. Й. Криминология: пер. с нем. / под. общ. ред. и с предисл. Л.О. Иванова. Москва : Издат. гр. «Прогресс»–«Универс», 1994. 502 с.

198. Штаб ООС пояснив ЗМІ та блогерам, чому потребує неpubлічності та конфіденційності. URL : <https://detector.media/infospace/article/137495/2018-05-15-shtab-oos-poyasnyv-zmi-ta-blogeram-chomu-potrebuie-nepublichnosti-ta-konfidentsiynosti/> (дата звернення: 10.09.2020 р.).

199. Юрченко О. Ю. Значення впливу інформації на запобігання розвитку віктимогенних ситуацій. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2015. Вип. 35. Частина I. Том 3. С. 79–81.

200. Юрченко О. Ю. Роль виктимогенной ситуации при совершении тяжких насильственных преступлений. *Проблеми законності*. 2000. Вип. 43. С. 157–161.

201. Юрченко О. Ю., Касютіна А. Ю. Професійна віктимізація: теоретичний аналіз. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 4. С. 218–220.

202. Юрченко О. Ю. Роль віктимної поведінки потерпілих при вчиненні тяжких насильницьких злочинів проти життя та здоров'я особи в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2004. 188 с.

203. Яроменок М. А. Професійне вигорання як чинник психічного здоров'я прокурора. *Юридична психологія*. 2017. № 2 (21). С. 185–195.

ДОДАТКИ

Додаток А

Список публікацій здобувача за темою дисертації

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Байдалінова А. Ю. Аналіз стану наукової розробки проблеми як етап дослідження професійної віктимізації в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2018. Вип. 4. С. 274–279.

2. Байдалінова А. Ю. Кількісний вимір професійної віктимізації в Україні. *Питання боротьби зі злочинністю* : зб. наук. пр. / редкол. : В. І. Борисов та ін. Харків : Право, 2020. Вип. 40. С. 147–154. DOI : 10.31359/2079-6242-2020-40-147.

3. Байдалінова А. Ю. Детермінація професійної віктимізації в Україні: поняття та рівні. *Теорія і практика правознавства*. 2020. Вип. 2 (18). URL : <http://tlaw.nlu.edu.ua/article/view/215675>. DOI: <https://doi.org/10.21564/2225-6555.2020.18.215675>

4. Байдалінова А. Кримінологічна характеристика суб'єктів професійної віктимізації. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2021. № 3 (39), vol. 1. P. 197–201. DOI: <https://doi.org/10.51647/kelm.2021.3.1.32>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Байдалінова А. Ю. Поняття професійної віктимізації у контексті сучасного розуміння професійної зайнятості особи. *Матеріали наукової конференції за результатами роботи фахівців Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України за фундаментальними темами у 2018 р. (м. Харків, 26 берез. 2019 р.)* / редкол.: В. С. Батиргарєєва, В. І. Борисов, Д. П. Євтеєва та ін. Харків : Право, 2019. С. 206–209. URL : https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2019/05/Конф_Рез-ти-роботи-фахівців-НДІ-ВПЗ-Сташиса_26-03-2019_финал.pdf

6. Байдалінова А. Ю. Метод девіктимізації як основа запобігання професійній віктимізації в Україні. *Засади функціонування кримінальної юстиції* : збірник тез Всеукраїнської заочної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 15 травня 2020 року). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2020. С. 90–92.

Додаток Б

Відомості про апробацію результатів дисертації

1. Наукова конференція за результатами роботи фахівців Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України за фундаментальними темами у 2018 р. (м. Харків, 26 берез. 2019 р.). Форма участі – очна.

2. Всеукраїнська заочна науково-практична конференція «Засади функціонування кримінальної юстиції» (м. Хмельницький, 15 травня 2020 року). Форма участі – заочна.

Додаток В

Акти впровадження результатів дисертаційної роботи

ЗАТВЕРДЖУЮ

В.о заступника директора з наукової роботи Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України, кандидат юридичних наук

Д. П. ЄВТЄЄВА
« 1 » травня 2020 року

АКТ

впровадження результатів дисертаційної роботи Байдалінової Аліни Юріївни «Запобігання професійній віктимізації» у наукову діяльність Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України

Комісія у складі:

голови – завідувачки відділу проблем кримінального процесу та судоустрою, доктора юридичних наук, старшого наукового співробітника Н. В. Глинської

членів комісії: в.о. вченого секретаря, кандидата юридичних наук С. С. Шрамко та старшого наукового співробітника відділу кримінологічних досліджень, кандидата юридичних наук О. В. Новікова,

склала цей акт про те, що результати дисертаційної роботи Байдалінової Аліни Юріївни на тему «Запобігання професійній віктимізації» мають необхідний теоретичний рівень і практичну значущість та можуть бути використані у наукових дослідженнях, що розробляються у Науково-дослідному інституті вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України.

Зокрема, ідеї, висновки та положення щодо рівнів запобігання професійній віктимізації, на які має спиратися відповідна модель запобігання перетворенню особи на жертву кримінального правопорушення у зв'язку з професійною приналежністю, а також авторського наповнення методу

девіктимізації, який використовується для зниження професійної віктимізації осіб, стали у нагоді під час наукових розвідок фахівців Інституту. Так само окремі висновки та пропозиції дисертаційної роботи будуть включені у освітньо-наукову програму та використані при підготовці до лекційних, семінарських занять.

Голова комісії:

завідувач відділу проблем кримінального процесу
та судоустрою, кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник

Н. В. Глинська

Члени комісії:

в.о. вченого секретаря,
кандидат юридичних наук

С. С. Шрамко

старший науковий співробітник
відділу кримінологічних досліджень,
кандидат юридичних наук

О. В. Новіков

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор Одеського державного
університету внутрішніх справ,
начальник поліції

Л.С.Панасенко

2021 р.

АКТ
впровадження результатів дисертаційної роботи аспірантки відділу
кримінологічних досліджень

Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності
імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України
Байдалінової Аліни Юріївни на тему: «Запобігання професійній
віктимізації» зі спеціальності

12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче
право

№ 24

Комісія у складі:

1. **Бабенка А.М.** доктора юридичних наук, професора, члена Наукової ради Одеського державного університету внутрішніх справ;
2. **Теслюк І.О.**, кандидата юридичних наук, члена Наукової ради Одеського державного університету внутрішніх справ;
3. **Шаповалової І.О.** кандидата юридичних наук, доцента кафедри державно-правових дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ

склала цей акт про те, що нею розглянуто основні положення дисертації Байдалінової Аліни Юріївни на тему: «Запобігання професійній віктимізації» зі спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право.

Дисертацію присвячено криминологічному дослідженню професійної віктимізації в Україні. Підкреслено, що наукове дослідження професійної віктимізації стає все більш актуальним, особливо стосовно осіб, діяльність яких пов'язана із професійним ризиком, а також осіб, зайнятість яких хоча й не визнана професією офіційно, однак має схожі з професійною діяльністю ознаки.

Новизна дисертаційної роботи полягає в тому, вона є одним із перших криминологічних досліджень в Україні, присвячених дослідженню професійної віктимізації різних груп фахівців. Дисертанткою встановлено, що рівень

кримінальних правопорушень, що вчиняються у зв'язку з професійною або громадською діяльністю особи, протягом 2014-2020 рр. у загальному виді має тенденцію до зниження; динаміка вказаних правопорушень є нечіткою, що пояснюється їх різноманітністю та особливостями детермінації; структурування професійної віктимізації в Україні можна здійснювати за професійною приналежністю потерпілих та видом кримінального правопорушення, що вчиняється у зв'язку із професійною або громадською діяльністю особи.

Головними елементами кримінологічної характеристики особи жертви, щодо якої кримінальне правопорушення було вчинене через її професійну зайнятість, визначено соціально-демографічні, кримінально-правові, соціально-рольові, морально-психологічні ознаки. На основі перелічених ознак у роботі наведено опис узагальненого портрету суб'єкта професійної віктимізації: особа чоловічої статі віком від 20 до 40 років, що має вищу освіту, перебуває у шлюбі, як правило, працює у так званих силових відомствах, вирізняється нейтральним ставленням до злочинця, з яким попередньо перед вчиненням кримінально протиправного посягання перебувала у контакті у зв'язку із виконанням своїх професійних обов'язків.

Встановлено, що структурі потерпілих від кримінальних правопорушень, що вчиняються у зв'язку із професійною належністю або видом громадської діяльності особи, переважають працівники силових відомств (військовослужбовці, працівники органів Міністерства внутрішніх справ України, Національної поліції та Служби безпеки України) – 38,0 %, керівники підприємств – 30,7 %, лікарі – 11,5 %, працівники кредитно-фінансової сфери – 9,0 %. Найменшу частку у такій структурі складають працівники органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, працівники митної служби (по 0,2 %).

У дисертації запропонована трьохрівнева структура чинників обумовлення професійної віктимізації, що складається із детермінант загальносуспільного або масового рівня, детермінант групової/спеціальної віктимності та детермінант індивідуального рівня.

Суб'єкти професійної віктимізації у роботі пропонується класифікувати за критерієм публічності професії із розподілом на тих, чиє професійне життя тісно пов'язане із публічністю та відкритим доступом людей до особи (наприклад, депутати, журналісти, артисти, судді, прокурори, адвокати та ін.) і тих, чиє професійне життя не пов'язане із публічністю (наприклад, військовослужбовці).

Виокремлено особливості методу девіктимізації, що є основою віктимологічного запобігання злочинності, зокрема:

1) професійна девіктимізація за своєю суттю є процесом, зворотнім від перетворення особи, що є представником певної професії або займається певною діяльністю, на жертву правопорушення (віктимізації);

2) цей феномен у повній мірі розкривається у площині запобіжної роботи із недопущення спричинення шкоди особі внаслідок вчинення щодо неї кримінально протиправного діяння;

3) у діяльнісному контексті девіктимізація є узагальнюючим поняттям сукупності переважно проактивних заходів, спрямованих саме на недопущення перетворення будь-якої особи на жертву злочину;

4) синонімічно під девіктимізацією слід розуміти саме метод, оскільки це умовне визначення якомога краще відбиває основну стратегічну лінію нейтралізації негативного конкретного явища і є способом досягнення поставленої мети;

5) метод девіктимізації у загальних рисах є сформованим блоком знань у теорії віктимології та апробованим під час проведення прикладних досліджень стосовно упередження віктимізації осіб від тих чи інших видів злочинних проявів.

Отже, комісія констатує, що отримані Байдаліноюю Аліною Юріївною результати наукового дослідження мають необхідний теоретичний рівень та практичну спрямованість та можуть бути використані у подальших наукових дослідженнях та навчальному процесі Одеського державного університету внутрішніх справ.

Члени комісії:

Доктор юридичних наук, професор
член Наукової ради Одеського
державного університету внутрішніх справ

Бабенко А.М.

Кандидат юридичних наук,
член Наукової ради Одеського
державного університету внутрішніх справ

Теслюк І.О.

Кандидат юридичних наук, доцент
кафедри державно-правових дисциплін
Одеського державного університету внутрішніх справ

Шаповалова І.О.

«03» вересня 2021 р.